

ESZTERHÁZY KÁROLY FŐISKOLA

**TANULMÁNYOK AZ
ESZTERHÁZY KÁROLY FŐISKOLA
KEPES GYÖRGY SZAKKOLLÉGIUMÁNAK TUDOMÁNYOS TEVÉKENYSÉGÉBŐL
(2011–2013)**



EGER, 2013.

Eszterházy Károly Főiskola

Tanulmányok az Eszterházy Károly Főiskola
Kepes György Szakkollégiumának tudományos tevékenységéből
(2011-2013)

ISBN 978-615-5297-14-4

Szerkesztette: Kicsák Lóránt



A kiadásért felelős:
az Eszterházy Károly Főiskola rektora
Megjelent az EKF Líceum Kiadó gondozásában
Igazgató: Czeglédi László
Műszaki szerkesztő: Kicsák Lóránt
Megjelent: 2013. december
Példányszám: 50
Készült: az Eszterházy Károly Főiskola nyomdájában, Egerben
Felelős vezető: Kérészy László



SZÉCHENYI TERV

Nemzeti Fejlesztési Ügynökség
www.ujszechenyiterv.gov.hu
06 40 638 638



A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Regionális Fejlesztési Alap társfinanszírozásával valósul meg.

TÁMOP 4.2.2/B-10/1-2010-0004
Komplex tehetséggondozási program az Eszterházy Károly Főiskolán

Tartalom

Dinnyés Patrik: A Lengyel-Litván Nemesi Köztársaság a nagy északi háborúban (1700-1721) 4	
Kanovszki Renáta: A személypercepció, a sztereotípiák és az előítéletek megjelenése a pszichológiai szakirodalomban	36
Klujber Márta: „A magyar cserkészlet „életreform” programjának sajátos motívumai.....	69
Szűcs Kata: Szent Erzsébet kultusz Magyarországon és Portugáliában	132
Balogh Gergő: Posztmodern és történelem – vázlat a megáradt időről.....	146
Báthory Kinga: Mészöly Miklós <i>Megbocsátás</i> című elbeszélésének elemzése	153
Kiss Dávid: Eszmekifejtő, párbeszédű regény a polifónia jegyében. Aldous Huxley: Pont és ellenpont.....	162
Kispál Dániel: Modernség, mítosz, karnevál. (Folytonos identitáskeresés és az identitás hiánya - 365 napnyi karnevál az Ulyssesben)	174
Csörgő Tamás: Hajlékonyság vizsgálata hatvan év feletti nőknél.....	182
Apró Anna: Tafonómiai megfigyelések danitz-pusztai gerincesmaradványokon.....	204

Dinnyés Patrik: A Lengyel-Litván Nemesi Köztársaság a nagy északi háborúban (1700-1721)

Bevezetés

A 18. század eleji nagy északi háború egyik főszereplője a Lengyel-Litván Nemesi Köztársaság (Rzeczpospolita)¹ volt, hiszen a háborút kirobbantó svéd-ellenes szövetséget II. Ágost (*August II. der Starke, Wettin-dinasztia, 1697-1706; 1709-1733*), szász választófejedelem és lengyel király hozta tető alá: a Rzeczpospolita, Dánia és Oroszország összefogásával. A királyt kötelezte a koronázásánál tett eskü, amelyben megígérte, hogy visszaszerzi az évszázadok alatt elvesztett területeket.²

A legcélszerűbb talán Szilézia visszaszerzése lett volna, a Habsburgok és szövetségesei ellen azonban nem volt elég ereje a Nemesi Köztársaságnak. Így inkább Livónia és a Balti-térség, ezáltal Svédország felé tekintett II. Ágost, melyre I. Péter (*Пётр I. Великий, Romanov-dinasztia, 1682-1725*) orosz cár is szívesen hajlott, ugyanis a déli tenger mellett, az északira is igyekezett kijutni.³ Két fő csoportra oszthatjuk a péteri terjeszkedés okát: történelmi hagyományok és geopolitikai determinációk.⁴

Dolgozatunkban a háború eseményeit szeretnénk megvizsgálni, a Nemesi Köztársaság szempontjából. Éppen ezért, a harci cselekményekről csak XII. Károly

¹ Bár Lengyelország még a legnagyobb kiterjedésű állam volt Európában, egyben a leggyengébbek közé is tartozott. Az ország méreteivel ellentétben a belső fegyelem sokkal kisebb volt, szinte már hiányzott teljesen. Niederhauser Emil: *Nemzetek születése Kelet-Európában*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1976. 109.

² Ezen nem csak Kameniec Podolski-t és Podóliát értette, hanem Sziléziát, Moldvát, de még Havasalföldet is („szarmata birodalom”)! Ehhez megfelelő háttérrel a szász-lengyel perszónálunió megerősítése, reálunióvá tétele jelenthetett volna. A tényleges unióhoz azonban szükség lett volna a területek összekapcsolására, de ez akadályba ütközött: a keleti lengyel és a nyugati szász területeket elválasztotta két hatalom: a poroszok és az osztrákok.

³ Ring Éva: „Lengyelországot az anarchia tartja fenn?” ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2001. 151.

⁴ Niederhauser Emil - Szvák Gyula: *Romanovok*. Pannonica, Budapest, 2002. 56.

(Karl XII, Wittelsbach-ház Pfalz–Zweibrücken ága, 1697-1718) poltavai vereségéig ejtünk szót, hiszen ezután a hadi eseményekben Lengyelország ténylegesen már nem vett részt. Az ezt követő időszakban a lengyel országgyűlésen bekövetkező események (néma szejm) azonban még a háború következményének tekintendők, ezért terjedelemben bővebben kívánjuk tárgyalni, szemben az északi háborút lezáró *nystadi békével*, hiszen az utóbbi tulajdonképpen már csak Oroszország és Svédország között kötött.

Az északi szövetség létrejötte

Svédország ellen a háború egyébként indokolt lehetett, ugyanis az északi nagyhatalom az összes szomszédos országával rossz viszonyt ápolt.⁵ A legközelebbi baráti állam az egyébként közel sem szomszédos Franciaország volt, egészen a 17-18. század fordulójáig. Ennek az oka, a két ország németellenes tervei voltak. Ezzel a természetellenes szövetséggel (*противоестественный союз*) szakított Gusztáv Adolf (*Gustav II Adolf, Vasa-dinasztia, 1611-1632*).⁶ A brandenburgiak érdeke azonban a svédellenes ligához való csatlakozást diktálta volna.

⁵ Svédország abban az időben az észak-keleti térségben betöltött vezető szerepével, maga ellen kihívta az összes szomszédját. Dánia, Lengyelország és Oroszország voltak ellenségesek a katonáskodó királyok - Adolf Gsztáv és X. Károly Gusztáv - alatt. (*“Швеция во время своей первенствующей роли на северо-востоке вооружила против себя всех соседей. Дания, Польша и Россия были обобраны Швецией при ее воинственных королях — Густаве Адольфе и Карле X Густаве.”*) Соловьёв, Сергей Михайлович:ТОМ XIV. Глава 4. Продолжение царствования Петра I Алексеевича In.: История России с древнейших времён. (letöltve: 2013.12.07.) (http://militera.lib.ru/common/solovyev1/14_04.html)

⁶ A természetellenes szövetség megnevezés abból fakad, hogy míg a német fejedelemségek (köztük kiváltképpen Poroszország) Svédországhoz hasonlóan protestáns, addig Franciaország az egyik legjelentősebb katolikus királyság volt. Itt megjegyeznénk azonban, hogy ez közel sem rendkívüli, ugyanis a megelőző, de ezután következő évszázadokban is Franciaország rendszeresen kötött ilyen természetellenes szövetségeket (korábban az iszlám Oszmán Birodalommal, majd később az ortodox Oroszországgal).

A tervezendő szövetség egyik jelentős állomása volt az 1698. júl. 31-én lezajló rávai (ma: *Рава-Русская*) királytalálkozó.⁷ A lengyel király I. Pétert fogadta, amelynek az eredménye egy kölcsönös segítségnyújtásról való szóbeli megegyezés volt: “Ezután erős szavakkal kötelezték egymást a barátságról, majd írásos kötelezettségvállalás nélkül elutaztak.”⁸

Az írásos megállapodásra sem kellett sokat várni, ugyanis egy évvel később rögzítették a szövetséget Svédország ellen. Mindenképpen kiemelendő, hogy ezt I. Péter nem a lengyel királlyal kötötte, hanem I. Frigyes Ágost szász választófejedelemmel: „1699. nov. 19-én megkötötték az írásos szövetséges szerződés II. Ágosttal, mint szász választófejedelemmel.”⁹

A háború kirobbanása és kezdeti szakasza

Az első lépést a szász választófejedelem tette meg, aki hadüzenet nélkül megtámadta Svédország livóniai területeit. A későbbi uralkodására nézve ez a cselekedete még szerencsétlenséget hozott, mivel a hadüzenetet nem tárgyalta meg a *szejmmel*.¹⁰ Mint azt majd láthatjuk, a szejm nézete szerint így jogilag tulajdonképpen nem is a Rzeczpospolita támadta meg Svédországot, hanem csak II. Ágost.¹¹

⁷ A galíciai városban „júl. 31-én személyes találkozóra került sor Rávában, Péter és Ágost között”. („31 июля в городе Рава-Русская произошла личная встреча Петра и короля Августа.”) Г.А., Санин: История внешней политики России. XVIII век. Москва, 1998. 29.

⁸ „И так друг другу обязались крепкими словами о дружбе, без письменного обязательства и разъехались.” Соловьёв: ТОМ XIV. Глава 4. (letöltve: 2013.12.07.) (http://militera.lib.ru/common/solovyev1/14_04.html)

⁹ „11 ноября 1699 г. был заключен письменный союзный договор с Августом II. как саксонским курфюрстом.” Санин: История внешней политики России. 30.

¹⁰ Az országgyűlés megnevezése a Rzeczpospolitában.

¹¹ Gebei Sándor: Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások. Doktori értekezés. 2004. 165.

Ezzel egy időben a szövetség másik tagja, I. Péter sem késlekedett. Miután időlegesen lezárta háborúját a törökökkel,¹² nyomban neki is fogott az északi hadviselésnek: a megkötött béke hírének megérkezését követő napon már hadat is üzent Svédországnak, majd három nap múlva 1700. aug. 12-én megindult seregeivel a Balti-térség egyik svéd erőssége - Narva - ellen.¹³

A fiatal svéd uralkodó azonban nem tétlenkedett. A hadüzenet nélküli támadás hírére csapatai élén XII. Károly egy hirtelen és váratlan lépéssel elfoglalta Koppenhágát, és ezzel Dániát egyből kiütötte a szövetségből.¹⁴ A 18 éves svéd uralkodót kezdetben egyértelműen alábecsülték. Ennek meg is lett az eredménye: I. Péter Narvánál megalázó vereséget szenvedett el a Károly vezette svédektől.¹⁵ A svéd király azonban nem üldözte a menekülő cári sereget, hanem figyelmét innentől inkább a Rzeczpospolitára szegezte. Ennek oka talán az lehetett, hogy tévesen ítélte meg az erőviszonyokat, és a lengyel királyt tartotta veszélyesebbnek.¹⁶ Ez idő alatt I. Péter felkészülhetett a bosszúra.

¹² 1686-1700 közötti háború, melyben Oroszország a Szent Liga tagjaként vett részt.

¹³ Font Márta - Krausz Tamás - Niederhauser Emil - Szvák Gyula: Oroszország története. Budapest, Egyetemi Tankönyvkiadó, 1997. 229.

¹⁴ IV. Frigyes dán király maga is kereste a szövetséget, ezért Moszkvába, I. Péterhez követeket küldött. A sikeres tárgyalásokat követően, II. Ágost után ő is hadi cselekményekbe kezdett a svéd szövetséges Holstein-Gottorp hercege ellen. Erre angol és holland fedezet mellett XII. Károly partra szállt, s ettől megrettenve, a dán király nyomban ajánlatot tett a béketárgyalásokra. Ennek eredményeképpen a dánok kiléptek a svédellenes szövetségből, és ígéretet tettek, hogy többé nem csatlakoznak ahhoz. Kan, A. Sz.: A skandináv országok története - Dánia, Norvégia, Svédország. Kossuth Könyvkiadó, 1976. 93-94.

¹⁵ A narvai vereség joggal nevezhető csúfosnak, hiszen XII. Károly mintegy nyolcezer fős seregeivel a több mint négyszeres túlerőben lévő oroszokat előbb hirtelen feltűnésével meglepte, majd le is győzte. Az orosz sereg felkészületlen volt, ennek egyik legfényesebb bizonyítéka, hogy bár kikötőváros ostromára készültek, tengeri erővel mégsem rendelkeztek, hiszen a flotta a Fekete-tengeren volt, a törökök elleni háborúkra készületben. A vereség óriási volt: az orosz haderő harmada, tíz tábornok és a teljes tüzérség veszett oda. Font - Krausz - Niederhauser - Szvák: Oroszország története. 1997. 230.

¹⁶ Niederhauser Emil egyik munkájában azt írja, hogy a lengyel színtérre helyezett harcok fő oka az volt, hogy a jelöltjét, Leszczyński Szaniszlót trónra segítse. Ezzel szemben máshol azt írja, hogy az időrendi sorrend fordítva volt, és inkább a félrebecsült erőviszonyok vezették XII. Károlyt a lengyel területekre, tehát II. Ágostot erősebb

Miután Oroszországot időlegesen megbénította a svéd hadigépezet, az Lengyelország ellen vonult. A lengyel király dolgát azonban nem csak a szövetségesek hiánya, hanem a belső konfliktusok is nehezítették. A szász konzervatív evangélikusok már eleve ellenségesen viselkedtek a királlyal, mivel a lengyel trón megszerzése érdekében áttért a katolikus hitre. A koronázás időszakában a lengyel hadsereg még jóval nagyobb volt a szászokénál, ami két veszélyt hordozhatott magában a szász udvar számára: a király felhasználhatja a jelentősebb katonai erőt abszolutisztikus hatalma kiépítésére, és ezzel támogathatta volna a katolikus megújulást is. Ezzel szemben a lengyel nemesség sem lehetett teljesen elégedett, hiszen tartottak a király által alkalmazott szász hivatalnokoktól - az uralkodó igyekezett magát körülvenni korábbi bizalmi embereivel - hogy az ő segítségükkel építse ki abszolutista hatalmát a Nemesi Köztársaságban.

Ring Éva öt pontban sorolja fel a szász uralkodó terveit, lengyelországi hatalma megszilárdítására vonatkozóan. Olyan célokat említ meg, mint „a lengyel rendi intézmények szász mintára” való átalakítása, hogy „fokozatosan kell felszámolni a lengyel hadsereget, közös irányítás alá helyezve a szásszal,” úgy, hogy az állomásoztatásnak azonban az erre alkalmasabb Lengyelországban kell megtörténnie. Szász nemesek birtokhoz és hivatalhoz juttatása a Nemesi Köztársaságban, közös határok megteremtése, illetve „közelíteni kell egymáshoz a két ország gazdaságát.”

ellenfélnek vélte, mint az éppen legyőzött I. Pétert. Mi úgy véljük, hogy közvetlenül Narva után még nem volt ellenjelöltje II. Ágost ellen a svéd királynak, ez tehát nem vezethette lengyel földre. Niederhauser Emil: Kelet-Európa története. História Alapítvány, 2001. 97.

Láthatjuk tehát, hogy valójában az erősebb központi hatalommal rendelkező szász mintát kívánta meghonosítani Lengyelországban.¹⁷

A svéd hadsereg 1701-ben könnyedén győzte le a gyenge lengyel-orosz ellenállást, így megisméltódni látszott a korábban sok szörnyűséget hozott *potop*.¹⁸ Bár az oroszok éppen erőt gyűjtöttek, I. Péter némi katonai támogatást igyekezett nyújtani, aminek feltehetően a legfőbb célja az volt, hogy a svédeket lengyel földön tartsa.¹⁹ XII. Károlynak a támogatás ellenére, rövid idő alatt sikerült elfoglalnia Varsót és Krakkót.

A két, talán legjelentősebb város elfoglalása után, a hódító király szerette volna bebiztosítani a fennhatóságát Lengyelországban. Számára erre a legjobb módszernek egy svéd-barát király trónra ültetése volt. Az elképzeléséhez talált is bőven támogatókat, legfőképpen a szász- és németellenes nemesek köréből. A *gnieźnoi érsek*, és a korábban trónra pályázó Szaniszló kész volt támogatni a svéd királyt. Az új királyválasztásra az ürügy megvolt: II. Ágost a szejm tudta nélkül, tehát az alkotmányt megsértve támadta meg a svédek fennhatósága alatt lévő Livóniát és üzent ezzel hadat Svédországnak. Varsóban összeült egy konföderáció, melyre várták a királyt is, hogy elszámoljon tetteivel, de miután ő kitért a felelősségre vonás alól, 1704. február 24-én megfosztották trónjától. Ezzel egyúttal közelebb került a svéd-lengyel béke lehetősége is.

¹⁷ Ring: „Lengyelországot az anarchia tartja fenn?” 2001. 151-152.

¹⁸ Svédország 1655 júliusában, 40.000 fővel rontott rá Lengyel-Litván Nemesi Köztársaságra. Krakkó és Varsó harc nélkül elesett, egyedül - a hadi szempontok alapján jelentéktelen - *Czeszochowa* ostroma húzódott el hosszabb ideig. Ez az ostrom jelentős eseményként él máig, a lengyel köztudatban. A *potop* szó jelentése: *vízözön*. A hirtelen, vízözönszerű támadás miatt nevezte el így az utókor az 1655-ös eseményeket. Fodor Imre: Svéd történelem magyar kapcsolatokkal a 18. századig. Nap Kiadó, 2001. 152.

¹⁹ Niederhauser - Szvák: Romanovok. 56.

Ugyanezen év április 16-án a gnieznoi érsek deklarálta az interregnumot. Ellenlépésként már májusban megalakult egy másik (*sandomierzi*) konföderáció,²⁰ amely - orosz támogatással - II. Ágost mellett, azaz a svédek ellen foglalt állást. Míg Varsóban 70, addig Sandomierzben 100 „képviselő” jelent meg, és próbált dönteni az ország sorsáról. Ez hozzávetőlegesen a fele, a teljes szejmnek. A távolmaradás legfőbb oka Gebei Sándor szerint „a főnemesek és a hozzájuk kapcsolódó köznemesi klientúra” taktikázása. Emellett megemlíti még valószínű oknak a háborús körülményeket és a bizonytalan közállapotokat.²¹ Lássunk néhány okot ezek közül kicsit részletesebben.

A Nemesi Köztársaság belviszályai

A háborús körülmények és bizonytalan közállapotok közül az első, amit megemlítenénk, az Ivan Mazepa (*Іван Степанович Мазепа*)²² „bal parti Ukrajna” *hetmanjának* hódítása. I. Péter szólította fel a hetmant, hogy a trónfosztott II. Ágost segítségére siessen. Ezzel egyidejűleg a hetman úgy gondolta, hogy ebbe még belefér a Dnyeper folyó jobb partján lévő lengyel fennhatóság alatt álló ukrainai területek meghódítása is. Így Mazepa „képesnek bizonyult összehangolni az érdekeit és a kötelezettségeit, és sikerült továbbra is I. Péter „leghűségesebb szolgájának” feltüntetnie magát.”²³ A kozák hadak benyomulása ugyan a trónfosztás után történt,

²⁰ Sandomierz városa a mai Kis-Lengyelország régióban található.

²¹ Gebei: Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások. 2004. 158.

²² Az orosz fennhatóság alatt álló Balparti Ukrajnában élő kozákság hetmanja 1687-1709 között.

²³ Az 1681-es, török-orosz bahcsiszeráji béke értelmében az ukrán területeket kettéosztó határnak a Dnyeper folyó vonalát tekintették. A bal partján a cári védnökség alá tartozó, míg a jobb partján a török (korábban lengyel) fennhatóság alatti területek álltak. Ez a rendelkezés azonban nagyon rövid életű volt, ugyanis a Szent Liga együttes fellépésének köszönhetően, a jobb parti területeken ismét lengyel fennhatóság alakult ki, amit az 1686-ban megkötött lengyel-orosz „örök béke” erősített meg (tulajdonképpen az 1667-es andruszovói béke

így az nem befolyásolta a varsói konföderáción való részvételét a nemeseknek, de a sandomierzin már igen. Nem tartjuk kizártnak, hogy többen maradtak saját birtokukon - nem bizván a benyomuló kozákokban - mint hogy elmenjenek tanácskozni, vagy úgy beálljanak a svédek ellenei honmentő harcokba, hogy attól még a saját földet fenyegeti az egyébként szövetséges kozákok portyázása. A magyar történelemben is ismerünk rá példát, hogy az összefogást a személyes vagyon, a birtok elvesztésének félelme hiúsította meg. A távolmaradás okai közül a mi olvasatunkban jelenleg ez a második, amit említenénk.

Még élhetett a köztudatban a svéd potop által okozott szörnyűség, amitől joggal tarthattak a szejm képviselői is. Feltételezzük, hogy igyekeztek közel maradni saját központjukhoz, hogy egy esetleges svéd átvonulás idején tudjanak élni a rendelkezésükre álló eszközökkel (ellenállás, lefizetés és/vagy behódolás). További indok lehetett még, a vallási ellentétekből fakadó távolmaradás is.

A két lengyel király mögött nem csak egy másik ország uralkodója állt, hanem egyben egy másik keresztény vallás protektora is. Ez különösen igaz az orosz cásra, hiszen az ortodox egyház Oroszországban az állam alá volt rendelve, de XII. Károly maga is egy protestáns (evangélikus) királyság uralkodója volt. Így tehát egyes nemesek (valószínűleg inkább egyházi méltóságok) távol maradhattak mindkét tábortól Róma-hűségük miatt. Ez talán a gnieznoi érsektől lett volna leginkább elvárható - mint a lengyel egyház fejétől - de ahogy az ő „árulása” sem volt örökéletű,

megerősítése, azzal a kitételrel, hogy Kijev és Zaporozsje kizárólag orosz érdekeltség lett). Font Márta - Varga Beáta: Ukrajna története. Szeged, 2006. 142-144.

úgy feltételezzük, hogy rajta kívül voltak még akik vallásos meggyőződésből maradtak távol a hirtelen politikai változásoktól.

Végül megjegyeznénk, hogy mivel óriási országról volt szó, és a varsói konföderáció, illetve a trónfosztás XII. Károly akaratára, gyors forgatókönyvvel valósult meg, nem tartjuk kizártnak, hogy a Köztársaság peremvidékein élők mire tudomást szereztek a konföderáció létrejöttéről, a trónfosztás már meg is történt.

Királyválasztás - „kettős királyság - dwukrólewie”²⁴

II. Ágost még csak néhány éve volt a trónon és ilyen rövid idő alatt aligha tudta megerősíteni elfogadottságát. De itt nem csak az ő személyével volt probléma. A korábbi évszázadok során, a mágánások egymás elleni küzdelmeik alapvetően kérdőjelezték meg a királyi hatalmat, különösen a keleti, Litván Nagyfejedelemség területén. Ez az egyik oka annak, hogy az északi háború kirobbanásakor, egyes litván főnemesek a svédek oldalára álltak, a saját királyuk és az orosz cár szövetségével szemben.²⁵

XII. Károly igyekezett minél előbb tető alá hozni a koronázást, viszont az általa kiszemelt Sobieski-fiakat²⁶ II. Ágost még időben lefogatta. Mivel diplomáciai cseréről szó sem lehetett (ugyan miért cserébe adta volna ki az éppen trónjától megfosztott uralkodó azokat, akik az ő helyébe léptek volna) így új királyért kellett nézni. Miután

²⁴ Gebei Sándor: 1709. június 27. (július 8.) - Poltava. In.: Hadtörténelmi Közlemények. 2009. 4. sz. 904.

²⁵ Így tett a Litván Nagyfejedelemség leghatalmasabb családja is, a Sapiehák. Davies, Norman: Lengyelország története. Osiris Kiadó, Budapest, 2006. 395.

²⁶ Sobieski János (*Jan III Sobieski, 1674-1696*), volt lengyel király fiai: *Jakub Ludwik Sobieski, Aleksander Benedykt Stanisław Sobieski és Konstanty Władysław Sobieski*.

Radziejowski²⁷ tanácsát kikérve, Leszczyńskire esett a választása a svéd királynak, sürgette a királyválasztó szejm összehívását. Ezt a prímás-érsek meg is hirdette 1704. júl. 12-re. A lebonyolítást a svédek „vállalták”, Horn tábornok 1500-2000 svéd katonával biztosította a helyszínt. A választás levezetését végül nem Radziejowski végezte, hanem a poznani püspök, de titokban jelen volt XII. Károly is. A svéd fegyverek közbenjárására, 1705. júl. 12-én új királya lett a Rzeczpospolitának.²⁸

I. Szaniszló (*Stanisław Bogusław Leszczyński, 1704-1709; 1733-1736*) mögött azonban nem állt nagy támogatói bázis. A választáson résztvevő nemesek nem voltak a legbefolyásosabbak és leghatalmasabbak. Tulajdonképpen egy szűk réteg volt csak jelen, akik egyébként elégedetlenek voltak II. Ágost királlyal, de komolyabb hűséget nem éreztek sem az új király, sem pedig a svéd fennhatóság iránt. A varsói orosz nagykövet a következőképpen írt az új királyról: „a Rzeczpospolitában nem számít előkelőnek (nyeznatnij), hitele semmi, még a hozzá legközelebb álló támogatói is, semmibe veszik,...Sokkal nehezebb lett volna nekünk, ha Alexander Sobieski királyfit választották volna meg, mert a lengyelek biztosan csatlakoztak volna hozzá.”²⁹ A koronázásra csak egy évvel később került sor, de az is több mint kétséges körülmények között valósult meg. A prímás-érsek megtagadta a koronázást, a trónra emelésben helyettes kujáviai püspök, Stanisław Szembek³⁰ pedig megszökött az országból, a koronázási ékszerekkel együtt. XII. Károly ezért erre az alkalomra készítetett egy új

²⁷ Michał Stefan Radziejowski, gnieznoi prímás-érsek, a legfőbb lengyel egyházi méltóság, 1688-1705 között.

²⁸ Radziejowski lázadott a lengyel szabadságjogok és alkotmány megsértése miatt, annak „lábbal való tiprását” kifogásolta. Sikerült elérnie, hogy ne neki kelljen vezetnie a választást, de az eseményen részt kellett vennie. Gebei: Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások. 2004. 158.

²⁹ Gebei: Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások. 2004. 159.

³⁰ Stanisław II Szembek 1700-1705 között kujáviai püspök, majd Radziejowski halála után, 1706-1721 között gnieznoi prímás-érsek.

koronát, kijelölte a Lvovi érseket (a várost ebben az évben foglalta el) koronázó érseknek, és Varsóban megkoronáztatta (holott a koronázó város Krakkó volt) I. Szaniszlót.³¹

Az új király a béke meghirdetésével igyekezett a táborába csalogatni a nemeseket, legfőképpen a sandomierzi konföderációból. Ezen kísérlete azonban kudarcot vallott, ugyanis ami I. Szaniszlónak béke, az a katolikus lengyel nemesség számára svéd protestáns elnyomás volt. Az utóbbit látszottak alátámasztani a koronázás körülményei is. Eleve a detronizáció, mint jogi aktus nem is létezett a lengyel alkotmányban, de még ha létezett is volna, akkor sem alkalmazhatta volna ilyen alacsony létszámú országgyűlés, mint az 1704-es varsói konföderáció. A választáson való nyílt svéd katonai jelenlét azonban már nem csak az Ágost-párti nemeseket háborította fel - részükről a szabad királyválasztásról szó sem lehetett.

Tovább rontotta az új király helyzetét, hogy maga a prímás-érsek is tiltakozott, és nem is ő vezette le a választást és a koronázást. Sőt, Radziejowski Gdansk-ba távozott a választást követően (a város ellenállt mindkét tábornak). Mégis a legsúlyosabb az a vízió volt, amelyben egy protestáns király igát helyez egy katolikus ország nyakára. Ismét fellángolt a küldetéstudat, ami Lengyelország *antemurale*³² szerepét hangsúlyozza, s ezzel a jelszóval már könnyebben álltak a legalább katolikus szász király, és a sandomierzi konföderáció mögé az addig habozó nemesek. Ehhez

³¹ Gebei: Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások. 2004. 159-161.

³² Az *antemurale* egy történetfilozófiai felfogás, ami a katolikus hit védelmének szerepét jelenti. Ahogy Magyarország a törökökkel szemben viselte ezt a címet, úgy a lengyelekre legalább olyan indokolt a használata, hiszen északról és nyugatról a lutheránus svédek és poroszok, keletről az ortodox oroszok, dél-keletről a muzulmán törökök, délről a kálvinista Erdély vették körül. Szokolay Katalin: Lengyelország története. Balassi Kiadó, Budapest, 1997. 56-57.

számítható még - a már általunk is többször említett - fél évszázaddal korábbi, lengyel-svéd háborúk borzalma, ami további erőket mozgósított a nemesség körében.³³

Az ellenkirály választás megosztotta az országot, két nagyobb részre szakadt. I. Szaniszló rövid uralkodása alatt is folyamatosan veszítette el híveit, mivel a svéd mintájú abszolutisztikus rendszert kívánta átültetni a lengyel kormányzásba is (ahogy korábban II. Ágost a szász mintát).³⁴ II. Ágost elhagyni kényszerült az országot, de mégis - mondhatni - a háta mögött, elkezdett megerősödni az őt támogató koalíció. De lehetett valóban ez az erő az, ami összekovácsolja a lengyel nemességet, és segíti ismét felemelni országukat?

II. Ágost lemond a trónról

1706-ban a svéd király Szászország ellen vonult, hogy elejét vegye a későbbi lengyel trónviszálynak.³⁵ I. József (*Joseph I., Habsburg-dinasztia, 1705-1711*) német-római császár átengedte a svéd csapatokat Szilézián, ugyanis éppen a spanyol örökösödési háborúban, illetve a magyarországi Rákóczi szabadságharcban volt lekötve, nem kockáztatta meg az esetleges konfrontációt Svédországgal. II. Ágost immár szülőföldjén (igaz, ekkor ő még a lengyel fronton tartózkodott) veszített háborút XII. Károlyyal szemben, aminek a következménye az alt-ranstadti béke lett: II. Ágost lemondott a lengyel trónról, minden későbbi trónigényéről, tekintve I. Szaniszló halála utáni időket is. Ezen felül még arra is kötelezte magát, hogy a Rzeczpospolitában

³³ Gebei: Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások. 2004.160.

³⁴ Ring: „Lengyelországot az anarchia tartja fenn?” 2001. 152.

³⁵ A bevonultatott hadsereg mérete a következő volt: 7.300 lovas, 5.000 dragonyos, 7.000 gyalogos és egyéb seregek. Összesen 22.300 fő. Gebei: 1709. június 27. (július 8.) - Poltava. 904.

maradt alattvalóit felmenti hűségesküjük alól, és az új király alattvalóságába engedi, őket a szövetségeket felbontja, különösképpen az oroszokkal érvényben lévőket.

A békét kezdetben titokban kellett tartani, ugyanis II. Ágost biztonsága nem volt garantált, hiszen éppen egy 30 ezer fős orosz táborban tartózkodott. Hintapolitikát folytatva igyekezett a látszatot fenntartani sajátjai és az oroszok előtt, hogy a háborút Svédország és I. Szaniszló ellen folytatni kívánja, azonban a háttérben már egyezkedett XII. Károllyal. Még egy csatára is sor került, Mensikov (*Александр Данилович Меншиков*)³⁶ orosz csapata és egy 28 ezer fős lengyel-svéd sereg ellen. Az Ágost-párti oroszok nyertek, aminek látszólag ugyan örült a trónfosztott király, de mivel tudta ezt másképpen nem magyarázhatja ki, személyesen utazott az időközben svéd megszállás alá került Szászországba. Miután megérkezett, XII. Károly utasítására személyesen találkoznia kellett I. Szaniszlóval, és gratulálnia kellett neki, a trón megszerzéséhez. Ezután saját kezűleg írott levélben értesítette lengyelországi alattvalóit, hogy a továbbiakban az új királynak tartoznak hűséggel és engedelmességgel. A lemondást, illetve az új király legitimitációját Európa gyorsan elfogadta. A nagyhatalmak mind, egytől egyig elfogadták a királyváltást. Éppen csak Lengyelország jelentős része, illetve az őket támogató Oroszország nem.³⁷

Minden oroszok cárját, I. Pétert mélyen érinthette az árulás. Mensikov tábornok helyzetét rontotta - miután nyilvánvalóvá vált - hogy mikor még az ő táborában volt II. Ágost, az ő tudta nélkül folytatott titkos tárgyalásokat az ellenséggel. Ezt Mensikov is

³⁶ Mensikov herceg I. Péter kiemelkedő hadvezére, orosz államférfiú és tábornagy.

³⁷ Gebei: Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások. 2004.165-168.

nagyon jól tudta, éppen ezért igyekezve a felelősséget elhárítani, azt javasolta a cárnak, a lehető leghamarabb utazzon hozzá, és személyes jelenlétével eszközöljön ki egy új királyválasztást a sandomierzi konföderációtól. Az ügy fontosságát mutatja, hogy minden késlekedés és az időjárás rossz körülményei ellenére, I. Péter azonnal útnak indult, s hamarosan meg is érkezett az orosz főhadiszállásra, Zsolkvára.³⁸ A cár mellett további új vendégek is érkeztek: a sandomierzi konföderáció vezetői.³⁹

A lengyel nemesség eleve érvénytelennek tartotta II. Ágost altranstadi megállapodását, ugyanis vélekedésük szerint mind a detronizáció, mind pedig az utána következő királyválasztás a lengyel alkotmánnyal ellentétes cselekmény volt. A trónról ugyan joga volt lemondani, amit meg is tett, de másnak azt nem ruházhatta át. A konföderáció a cárral együtt, új stratégiát dolgozott ki. Bár az érdekekben volt különbség, a legfőbb kérdésben azonosak voltak, ez pedig a svédellenesség volt. Néhány hetes egyeztetés és tárgyalás után megerősítették 1686-os örökérvényű békét a két ország között, azt az adott helyzethez mértékkel hozzáigazítva.

A konföderáció központjának számító, halicsi Lvovban közben megindultak az egyeztetések, az ország jogi helyzetének felállításáról. Radziejowski 1705-ös halála óta a prímás érsek Stanisław Szembek volt, aki magát *interrexnek* tekintette, ezzel kijelentve, hogy nem fogadja el I. Szaniszlót királynak, de II. Ágostot sem, hitszegése és árulása miatt. Mint azt korábban írtuk, lemondani volt joga a királynak, a koronát

³⁸ Mensikov nov. 24-én írt a cárnak, mire ő dec. 28-án már meg is érkezett. Tekintve az akkori viszonyokat, ez rendkívül gyorsnak számított. Соловьёв: ТОМ XV. Глава 4.

³⁹ Megjelent St. Denhoff, a konföderáció marsallja, a Korona több hetmanja, A. Sieniawski főhetman, St. Rzewuski nagyhetman, K. Szaniawski kujáviai püspök, J. Wisniowiecki krakkói és vilnai vajda, L. Pocij litván kincstartó stb. Gebei: Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások. 2004.169.

átadni azonban nem. Így valójában a lemondás következtében az országban az interregnum időszaka köszöntött be. Ismét. Ezt 1707. július 11-én az új gnieznoi prímás-érsek ki is hirdette. A királyválasztás meghirdetése azonban váratott magára, mivel a konföderáció vezetői igyekeztek kipuhatolni a közelben, Zsolkván tartózkodó orosz cár akaratát, miközben a cár már pénzzel igyekezett rávenni a vezetőket, hogy mielőbb sor kerüljön a választásra.⁴⁰

A lengyelek érezték a veszélyt: az orosz befolyás megerősödése nyomasztóan fenyegetett. Nem volt rá garancia, hogy bármilyen jelölt, akit alkalmasnak tartanak, az orosz cárnak is megfelelő lenne. Ahogy a nemzetközi politika már annyiszor cserbenhagyta a lengyel szabadságjogok védelmét, úgy ennek most is megvolt az esélye. A svéd király a közelmúltban saját kénye kedve szerint rendezte meg a varsói lengyel királyválasztást, amin talán egyetlen egy törvényes, szabályos elem sem volt, és ezzel Európa mit sem törődött. Kiszámíthatatlan volt, hogy az orosz érdek éppen mit kíván.

A Rzeczpospolita ismét királyt keres

Az interregnum hivatalos bejelentése előtt már elkezdődtek a tárgyalások és egyezkedések a következő király személyét illetően. Ennek legfőbb mozgatója I. Péter volt, akinek a célja az volt, hogy mielőbb legyen betöltött a trón. Az ő „királykereső”

⁴⁰ Gebei: Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások. 2004. 172-173.

tevékenységét Gebei Sándor már kiválóan megírta, mi jelen munkánkban az ő írása alapján csak röviden megemlítenénk az esélyeseket.⁴¹

A Sobieski fivérek számíthattak a legnagyobb támogatásra a lengyelek részéről, hiszen szemben II. Ágosttal Piast-király⁴² fiai voltak, illetve apjuk emléke nagy népszerűségnek örvendett. Mivel egy Sobieski-fiú megválasztása a cár számára is megfelelő lett volna, nagy ígéretekkel és erős támogatottságáról biztosítva igyekezett a cár rávenni őket, hogy induljanak a lengyel trónért. Ezek a nagy engedmények már eleve feltételezik számunkra, hogy nem állt szándékukban elfogadni az ajánlatot. A cár azonban nem bízott semmit sem a véletlenre, ezzel egy időben több más jelöltet is megkeresett a diplomáciai úton, a lengyel koronát illetően.

Így került a képbe Savoyai Jenő (*Eugen von Savoyen*), aki azonban a császárra hivatkozva kért gondolkodási időt, mondván az ő beleegyezése nélkül ilyen kérdésben nem dönthet, de valószínűleg eleve vonakodott az elgondolástól. Azonban nem kell Itáliáig mennünk ha jelöltet keresünk, hiszen II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelem (1704-1711) nevét is olvashatjuk a megkeresettek névsorában.

A cár David Corbea követen keresztül tette meg ajánlatát Rákóczinak Szerencsen, feltehetően máj. 15-20. között. Az erdélyi fejedelem emlékirataiban arról ír, hogy távol állt tőle a korona elfogadása és hogy egyáltalán nem vágyakozott rá, mégis feltételezhető, hogy számolt lehetőséggel, mint a magyar szabadságharc

⁴¹ Gebei Sándor a doktori értekezésében két fejezeten keresztül tárgyalja I. Péter cár terveit a királyválasztással kapcsolatban, külön említve az „idegen” és „hazai” jelölteket. Gebei: Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások. 2004. 177-194.

⁴² Az ősi Piast-dinasztia kapcsán, Piast-királynak hívtak minden utánuk következő, lengyel nemzetiségű uralkodót.

támogatására felhasználható eszközzel. Az oroszok számára sem volt kétséges, hogy Rákóczi legfőbb célja a franciákkal ápolt kapcsolatának erősítése, hiszen amíg a spanyol örökösödési háborúban lekötötték a németek erejét, addig volt esélye a magyarországi szabadságharcnak.⁴³ Az eseményekbe végül közbeszólt a svédok újbóli támadása, hiszen XII. Károly nem nézhette tétlenül a szervezkedő sandomierzi konföderáció és a cár ténykedését, illetve II. Ágost újbóli feltűnését sem.

A cárnak azonban messzebb kellett tekintenie, mint a lengyel királyválasztás. Diplomáciai hadjáratba kezdett Európában, szövetségeseket keresett. Feltehetően mindegy volt, hogy a végeredmény egy orosz-svéd béke, vagy egy svédellenes liga lesz, a legfőbb cél az volt, hogy elkerülje Oroszország elszigetelődését, ami komoly veszéllyel fenyegetett, hiszen mint írtuk, a nemzetközi diplomácia meglepően rövid idő alatt fogadta el I. Szaniszló jogát a trónra, miután II. Ágost lemondott. Ezzel az aktussal az európai nagypolitika lezártnak tekintette a lengyel válságot.

Az orosz cár levélben fordult a német-római császárhoz I. Józsefhez, mint a szász választófejedelem II. Ágost urához, de I. Frigyes (*Friedrich I, Hohenzollern-dinasztia, 1701-1713*) porosz királyhoz és IV. Frigyes (*Frederik 4., Oldenburg-dinasztia, 1699-1730*) dán királyhoz. Sőt, még XI. Kelemen (*Clemens PP. XI., 1700-*

⁴³ A cári levélben megfogalmazódott Rákóczi feltételezhető terve, amibe kapaszkodott: „Különben Rákóczinak komoly érdeke fűződik a korona elfogadásához, mert ha Rákóczi elzárkózna a királyságtól - szól a cári üzenet -, úgy XII. Károlynak minden erejét felemésztené I. Szaniszló hatalmának a fenntartása, hiszen Oroszország és a vele szövetséges lengyel konföderáció ebben az esetben nem hagyhatja félbe a megkezdett háborút. Svédország Franciaország egymásra találása ilyen körülmények között képtelenség, a császár elleni közös hadakozás eleve megghiúsul. Ez pedig azzal a veszéllyel jár, hogy Magyarország védtelen marad a császárral szemben. Ellenkező esetben, az új lengyel király megválasztása Svédországot rádöbbsenti arra, hogy egy protestáns király katonai erejével hatalomba juttatott bábkirálytól, a Lengyelországban mindenütt gyűlölt I. Szaniszlótól meg kell vonnia a támogatását. Következésképpen, békét kell kötnie Oroszországgal és az új lengyel királlyal, azaz a franciáknak is elfogadható Rákóczival. Oroszország és az új király irányította Rzeczpospolita együttműködése végső soron Bécsset is engedményekre szorítja mind a magyar, mind az erdélyi problémák megoldásában.” Gebei: Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások. 2004. 182.

1721) pápához is, akitől azt kérte, ne ismerje el I. Szaniszló királyságát, s meggyőzősképpen levelében azt is kiemelte, hogy a katolikus királyságot romba döntő szerződés, a protestáns XII. Károly nyomására jött létre. A pápa elismerte az orosz cár felvetését, de a kérésének teljesítéséért a római katolikus hit szabadgyakorlását kérte Oroszországban, illetve kolostorok és iskolák felállítását. Mindez olyan kérés volt, amit a cár nem teljesíthetett, hiszen jól látta, a közel egy évszázada kiújuló vallásháború a keleti és nyugati kereszténység között már rengeteg kárt okozott Lengyelországban. Ennek a „frontvonalát” áthelyezni orosz földre, nagyon veszélyes lett volna. Ugyanakkor a pápa válasza lehetőséget biztosított a további tárgyalások folytatására.⁴⁴

Az újabb svéd hadjárat

1707 őszén XII. Károly seregével elhagyta Szászországot, és ismét Lengyelországba vette az irányt. Ezzel a lépéssel, végső soron megghiúsította a lengyel királyválasztást, amin a sandomierzi konföderáció és az orosz cár dolgozott. I. Péter számára bár fontos volt a mielőbbi királyválasztás, innentől mégis jelentőségét veszítette, ugyanis az elsődleges feladat a védelem megszervezése volt. A lengyel nemesség emellett látva a veszélyt, inkább ismét a kivárás politikájára rendezkedett be. A Szászországban állomásoztatott és kipihent svéd hadsereg elkezdte felvonulását Lengyelország ellen.⁴⁵

⁴⁴ Gebei: Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások. 2004. 175-176.

⁴⁵ Az 1706-os szászországi bevonulással a svéd király „ellenségét a biztonságosnak gondolt hátszögétől, az utánpótlás bázisától fosztotta meg, miközben nélkülöző hadseregéről bőkezűen gondoskodta a szászországi városok (Drezda, Lipcse, Königstein stb.)... Nyugodt téli szállás és kiegyensúlyozott étellemezés várta a megszálló svéd katonaságot, amiért cserében XII. Károly vasfegyelmet követelt meg katonáitól. Halálbüntetés

A nyugati területek végig I. Szaniszló kezén maradtak, míg Varsó időközben orosz kézre került. Ezt a svéd sereg közeledtével elkezdték kiüríteni. Egy év elteltével már ismét felmerült II. Ágost neve az „orosz táborban” mint lehetséges régi/új király. De nem csak a lengyelek, hanem az orosz cár részéről is. Golovkin (*Гавриил Иванович Головкин*)⁴⁶ kancellár beszámolója szerint lengyel részről ketten már felvették a kapcsolatot a volt királlyal, a visszatérés kapcsán. Ezt azonban már megelőzött egy I. Péter általi felkeresés, amelyben a visszatérés fontosságára hívta fel „rég barátja” figyelmét. Ennek oka Péter részéről nem más volt, mint hogy a támadásba lendülő svédek ellen jó helyzetben volt Szászország, ahonnan hátba lehetett volna támadni őket. Ennek a lehetőségével II. Ágost is tisztában volt, és őszintesége illetve vélhetően engesztelése jeléül adatokat szolgáltatott ki az orosz cárnak, a nemrégiben még országában állomásozó svéd hadsereg méreteiről.⁴⁷ Ezzel egy időben a lengyel nemességen úrrá lett egyfajta „anti-konföderációs” hangulat, melynek következtében több befolyásos ember állt Szaniszló mögé.

Felmerült az 1704-ben megalakult sandomierzi konföderáció elvei feladásának lehetősége. A Rzeczpospolita jövője eldöntődni látszódott. A két fő ellenfél, XII. Károly és I. Péter és táboraik végső, mindent eldöntő csatára készültek. A konföderáció mint eszme hanyatlóban volt, a három éves működése alatt sem tudta azt a célt elérni, amiért létrejött. Most pedig már fel is merült, hogy célját megtagadva,

várt azokra, akik fosztogatásra, rablásra adták a fejüket, a közrendre svéd rendőrség vigyázott.” Gebei: Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások. 2004. 165.

⁴⁶ Golovkin a péteri közigazgatási reformokat követően, 1709-től az első kancellárja lett Oroszországnak.

⁴⁷ II. Ágost által továbbított adatok szerint mintegy 22.500 lovas és 18.000 gyalogos állt a svéd király rendelkezésére, ezenkívül Posenben épp toborzást tartottak („Francia ezred”), illetve tervben volt még egy téli, 20.000 fős kontingens felállítása. Továbbá 30 ágyú, és további 14 szállítás alatt. Gebei: Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások. 2004. 203-205.

egyszerűen csak felbomlik. Ennek komoly jele volt Stanisław Morsztyn sandomierzi vajda nyílt felszólalása I. Szaniszló mellett.⁴⁸

Az eddig türelmesen politizáló I. Péter félrerakhatta az egyezkedő és kiváró taktikát, katonai erővel tehetett volna rendet, hiszen mint látszik a lengyel alkotmány tiszteletben tartásával az országban soha nem lesz rend (még olyan „látszat rend” sem, amit I. Péter ideálisnak tarthatott). A cár azonban ahelyett, hogy nekifeszült volna a közeledő svéd seregnek (tanulva korábbi hibáiból) szervezett visszavonulást hajtott végre, raktárról-raktárra, míg XII. Károlyt hajszolta a rögeszméje: ameddig „ki nem veti országából, s mást nem teszen helibe [helyébe], nem fog nyugodni.”⁴⁹

A svéd hadjárat ezúttal tragikusan végződött. XII. Károly talán a korábbi sikereitől megrészegülve vakmerően üldözte a visszavonuló orosz seregeket. A hibát azonban akkor követte el, amikor nem várta meg az északi svéd seregeket vezető Löwenhaupt⁵⁰ tábornokot az utánpótlással, hanem nagy meglepetésre déli irányba fordult, Ukrajna felé. Az egyedül maradt északi sereget az oroszok nagyobb nehézség nélkül legyőzték, a 16 ezer fős had kétharmada és egész utánpótlása odaveszett. Talán ekkor még nem vált a svéd király számára világossá, de katlanba került, elszigetelődött seregével. Feltehetően mindent egy lapra tett fel (mint annyiszor a nagy hadvezérek), miszerint az ukrajnai kozákság segítségével felszabadítja a térséget, majd az ő erőforrásaikra támaszkodva támad Oroszországra. Mivel a török határ is közel volt, így

⁴⁸ Gebei: Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások. 2004. 206-207.

⁴⁹ Az orosz haditanács rájött, hogy a svédekkel sokkal több esélyük van orosz földön háborúzni, ezért döntöttek a türelmes visszavonulás mellett. Visszavonulás közben a földet felégették, ami demoralizálta és legyengítette a svéd sereget. A szászországi pihenés előnye rövid idő alatt semmisé lett, míg az orosz sereg harci értékéből nem vesztett jelentős mértékben. Gebei: Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások. 2004. 208.

⁵⁰ *Adam Ludwig Lewenhaupt*, XII. Károly egyik jelentős hadvezére volt. Ő vezette 1707-ben az utánpótlást szállító sereget a svéd király támogatására.

tőlük is remélhetett segítséget egy oroszellenes hadjáratához. A terv nagyszerű volt, a többi már csak a kozák hetmanon, Ivan Mazepán múlott.⁵¹

Mazepa árulása

Mint azt már írtuk, a bal parti kozák hetman, a híres/hírhedt Zaporozsje Had vezetője mondhatni vazallusi állapotban volt az orosz cárral. Ezt minden bizonnyal ő maga is így gondolta, sőt még büszkén is vállalta. Mindezt azonban egy szerződéses elv alapján amelyet az 1654-es perejaszlavi egyezményre (*Переяславская рада*) vezettek vissza. Ennek értelmében I. Alekszej (*Алексей I., Романов-dinasztia, 1645-1676*) cár, és minden cár-utód garantálta a Zaporozsje Had kiváltságait, bizonyos esetekben katonai védelmet is nyújt, és ezekért cserébe a kozák had szintén katonai támogatást nyújtott.

I. Péter egyre kevésbé fordított rájuk figyelmet, sőt mi több, kilátásba helyezte a kozákság hagyományos hadviselésének megszüntetését: tervben volt a kozák hadak beolvasztása a reguláris orosz hadseregbe. Ez volt az, ami egyre inkább eltávolította a hetmant és az orosz cárt egymástól. 1705-ben I. Szaniszló már felvette a kapcsolatot Mazepával, hogy álljon az ő oldalára a cárral szemben, de akkor ezt még elutasította. Miután 1707-ben ismertették vele a cár akaratát, miszerint a Zaporozsje Hadat kiveszik a keze alól - és Mensikov ideiglenes parancsnoksága alá helyezik - bizonyára minden türelme elfogyott a hetmannak. A végső dőfés mégis az volt a cár részéről, amikor a svéd király seregével az ukrajnai területek felé tartott, Mazepa segítségkérése

⁵¹ Font - Krausz - Niederhauser - Szvák: Oroszország története. 1997. 231-232.

ellenére magára hagyta. Ezután döntött úgy a hetman, hogy a perejaszlavi egyezmény érvényét vesztesítte, a másik fél nem tartotta magát rendelkezéseéhez.⁵²

1708. február 11 és március 8. között titkos tárgyalásokra került sor, melyeknek értelmében a svéd király az egyik vajdaság északi részét megkapja, míg az ukrán hetman segítségnyújtási kötelezettséget vállal egy esetleges orosz svédellenes támadásban, és ellátja a svéd hadakat.⁵³ A haditerv szerint a svédek Moszkvára rontottak volna, amit természetben támogatnak a kozákok. Ez azonban nem következett be, hiszen mint tudjuk, a svéd hadak délre, Ukrajna irányába indultak. Ez meglepte Mazepát is, így a hadszíntér áthelyeződött az ő „országára.” „1708. október 24-én a kozák sztarsina döntött a svéd szövetség mellett, majd két nappal később kb. tizenötezer kozákjával az élen, Mazepa elindult XII. Károly táborába.”⁵⁴

Mint később kiderült, az átállás nem volt megszervezve, sokan nem is voltak vele tisztában. Ezen kívül az egyszerű nép az idegenek ellen könnyebben volt felbujtható, mint az egyébként „rokon oroszok” ellen. Még ezen év végén tartott Hluhivi Rada az orosz cár mellett döntött, Mazepát kiátkozták és árulónak bélyegezték. A történelem inentől kezdve hosszú ideig megbélyegezte Iván Mazepát, holott ő minden bizonnyal népe szabadságát és függetlenségét tekintette a legfontosabbnak. Az ő hetmansága alatt érte el határát a perejaszlavi egyezmény. Mindkét fél a kezdetektől úgy értékelte, hogy a másik elfogadja az ő nézeteit, ezért cserébe némi engedményt tett (az orosz cár az abszolutista kormányzásából, az

⁵² Font - Varga: Ukrajna története. 2006. 144-145.

⁵³ Egészen idáig, az orosz seregeknek volt egyfajta éléskamrája a gazdag ukrainai gabonatermés és sertésállomány. Ezt az utánpótlást kívánta kihasználni a svéd király. Font - Varga: Ukrajna története. 2006. 144.

⁵⁴ Font - Varga: Ukrajna története. 2006. 145.

ukránok pedig engedtek reformokat bevezetni). Ez az „elnéző politika” azonban fél évszázad múltán megszűnt. I. Péter cár politikájába nem fért bele az ekkora autonómiával rendelkező kozákság, míg a kozákok életvitele nem volt integrálható konfliktus nélkül, az orosz társadalomba. Mazepa árulása és bukása után az ukrán autonómia hanyatlásnak indult, a Zaporozsje Had elvesztette jelentőségét, szinte teljesen meg is szűnt.⁵⁵

Az orosz fordulat

A svéd király idegen, ellenséges földön bolyongott 30 ezres seregével, melyhez ugyan csatlakozott még Mazepa, de utánpótlás hiányában a nagyobb létszám csak tehernek bizonyult. A végső küzdelemre 1709. június 27-én került sor, Poltavánál. A csata orosz győzelemmel végződött, maga a svéd király is alig tudott török földre menekülni. I. Péter azonban elkövette ugyanazt a hibát, amit 9 évvel korábban most legyőzött ellenfele Narvánál.

A győztes csata után nem üldözte a megmaradt seregeket, és a menekülő királyt. A cár azt gondolhatta, hogy ezzel a győzelemmel már hamarosan véget ér a lassan egy évtizede tartó háború, ezért inkább hazasietett és óriási ünneplésbe kezdett, ahova meghívta a legyőzött és foglyul ejtett svéd tábornokokat is. A végső leszámolás elmulasztása azonban még további egy évtizedig elhalasztja a háború befejezését.

I. Szaniszló király a poltavai vereség után svéd királlyal maga is az Oszmán Birodalomba menekült. Közben az orosz cár megbocsájtotta II. Ágost altranstadi

⁵⁵ Mazepa meghurcolása még több mint egy évszázaddal később is folytatódott. 1869-ig minden nagybőjt első vasárnapján Oroszország összes ortodox templomában megismételték Ivan Mazepa háromszoros kitagadását. Font - Varga: Ukrajna története. 2006. 142-147.

árulását, és támogatta a lengyel trónra való visszatérését, amivel végső soron a lengyel nemesség jelentős része is kiegyezett. A támogatóját vesztett Szaniszlónak már nem volt maradása az országban. XII. Károly Törökországból mint régenst, Svédországba küldte, hogy az országot készítse fel a háború folytatására. Seregeket is vezetett Pomeránia földjén, de sikereket nem ért el. Valószínűleg önbecsülését és hitét elhagyva tért vissza Törökországba XII. Károlyhoz, hogy elfogadtassa vele lemondását a lengyel trónról, a svéd király azonban meggyőzi ennek ellenkezőjéről. Így királyságnélküli királyként éli életét svéd pénzen, hogy egy rövid epizód erejéig még szerepet vállaljon majd a lengyel örökösödési háborúban.⁵⁶

Amíg a svéd király igyekezett a törököket oroszellenes lépésre rábírní, addig I. Péter maga vette kezébe sorsának alakulását. Az északi sikereken felbuzdulva úgy értékelte, hogy eljött az ideje a törökökkel való leszámolásnak. Terve nem volt kisebb, mint a Balkánon élő ortodox lakosság fellázítása majd felszabadítása a török iga alól. A lépés eleve aggasztónak tűnhetett, hiszen az oroszoknak a lengyel belügyekbe való beavatkozási jogát talán elnézték a nagyhatalmak, de a Balkánon való hódítás nyíltan sértette a Habsburgok érdekét.

1710 novemberében az orosz sereg megindult Moldva és Havasalföld felé. A hadjárat azonban nem bizonyult hosszú életűnek, ugyanis még Moldva határában, a *Prut* folyónál a jóval nagyobb török sereg bekerítette és megsemmisítette az orosz haderőt. Legalábbis tette volna, ha a cár egyik diplomatája nagyszerű képességeivel meg nem menti a helyzetet. A hadiállás alapján joggal félhetett Péter, hogy minden

⁵⁶ Gebei: Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások. 2004. 215.

eddigyi szerzeményét (legfőképpen az északi, Balti területeket) elveszti a csata után. Egyetlen városhoz ragaszkodott: Pétervárhoz. A többit már hajlandó lett volna feladni. Azonban Safirov valószínűleg tekintélyes mennyiségű arannyal és egyéb értékes holmival a helyzethez képest igen kedvező békét kötött a törökkel. Az azovi erődítményeket ugyan át kellett adnia a törököknek, de a Balti foglaltásokat megtarthatta. Ezzel eldőlt egy évszázados politika: a déli szerzeményt⁵⁷ feláldozta az északiért. Ettől kezdve I. Péter inkább az északi területek megerősítésén és biztosításán dolgozott.⁵⁸

Látszólagos béke

A háború hátralévő részében a lengyel helyzet konszolidálódott. Ismét egy királya volt az országnak, a svédek pedig rendszerint vereséget szenvedtek az oroszoktól. A nyugati hadszíntéren is véget ért a spanyol örökösödési háború, melyben nagy szerepe volt I. József császár váratlan halálának is, mivel az addig a spanyol trónra szánt Károly (*Karl VI., Habsburg-dinasztia, 1711-1740*) így az osztrák tartományok kormányzását és a császári címet foglalta el. Kompromisszumos megállapodás született a Habsburg-Bourbon konfliktus lezárásaképpen. Ennek folytán elszigetelődött a magyar szabadságharc is, de Svédország elhúzódo háborúja Oroszországgal is csak lokális szintre süllyedt. A tét az 1710-es évektől már „csak” a Balti tengeri uralom volt. Azonban ez is eldőlt 1714-ben, amikor az orosz flotta legyőzte a svéd tengeri erőket Hangö-udde (*Гангутское сражение*) mellett. Az új

⁵⁷ Azov várát 1696-ban foglalta el, ami az első lépés volt a Fekete-tengerre való kijutásnak. Az orosz politika mindig is a tengerre való kijutást tűzte ki a legfőbb célként. Ezzel a békével I. Péter ezt feladni, vagy legalábbis a mintegy 10 évvel korábbi állapotokhoz visszatérni kényszerült. Gebei: Egy sztereotípiát nyomában: oroszellenesség a 18. századi Lengyelországban. 2003. 3-4. sz.

⁵⁸ Font - Krausz - Niederhauser - Szvák: Oroszország története. 1997. 232-233.

oroszlotta ezzel biztosította a hegemóniát a cárnak, a Balti-tenger felett. Az vízi erőviszonyok ilyen mértékű változásának az egyik oka, hogy miután Oroszország elvesztette az azovi erődöket, ezzel a megegyező nevű tengerre és ezáltal a Fekete-tengerre való kijutásnak az egyetlen lehetőségét, így a hadiflotta költségeket nem kellett megosztani. A szerencsétlen helyzetben az volt tehát a cár szerencséje, hogy innentől minden energiáját északra összpontosíthatta, ami meg is hozta az eredményét. I. Péter azonban távolabb tekintett.

Seregeivel Közép-Európa térségében jelent meg, támogatva az észak-német fejedelmeket és Dániát, a svédek elleni harcokban. A hadsereg útja Lengyelországon keresztül vezetett, és noha az országot már nem érintették háborúk, az ellátásról mégis nekik kellett gondoskodniuk.⁵⁹

Mint azt már írtuk, II. Ágost hálával tartozott a cárnak, amiért másodszor is a lengyel trónra segítette. Mind az első, mind a második alkalommal a német-római császár és az orosz cár volt a legfőbb támogatója (1696-os első megválasztásakor még I. Lipót és I. Péter, míg a második 1709-es „visszafogadásánál” már I. József és I. Péter). Bár személyes sérelem valószínűleg maradhatott az orosz cárnak, ő mégis megbocsájtott (vagy legalábbis támogató kezét nyújtott) a hűtlen barátjának.

A megbékélést jelentősen elősegíthette XI. Kelemen pápa közbelépése, aki feloldozta II. Ágostot az 1706-os esküje alól.⁶⁰ Az orosz cár számára azonban még

⁵⁹ Font - Krausz - Niederhauser - Szvák: Oroszország története. 1997. 233-234.

⁶⁰ Gebei Sándor feltételezi, hogy II. Ágost a pápai feloldozást Keresztély Ágost, esztergomi primás érsek révén nyerte el. Ezt nem bizonyítja, de megerősíteni látszik, hogy a lengyel koronáért jelentkező, akkor még csak szász választó, ugyancsak ennél a Keresztély Ágostnál - akivel egyébként rokoni kapcsolatban is volt - vette fel katolikus hitet. Jelen dolgozatunkban erre választ nem tudunk adni, de mindenképpen érdemesnek tartjuk a

nyomósabb érv lehetett, az állam által megkövetelt érdek. Ezt bizonyítja, hogy mikor I. Frigyes porosz király Lengyelország felosztásáról szóló tervvel kereste meg az orosz uralkodót, azt ő visszautasította. A Nemesi Köztársaság ugyanis ebben az állapotában szolgálta a leginkább I. Péter jövőbe néző terveit. Eközben az sem szolgálta volna céljait, hogy a Rzeczpospolita belső rendje megerősödjön (ezáltal saját befolyása csökkenjen), következésképpen II. Ágost hatalmának megszilárdítására indított terveit is ellenezte és gátolta.

A szász testőrség mindeközben viselkedésével tovább fokozta, az egyébként is ellenséges hangulatot, az idegenek felé a Nemesi Köztársaságban. Hiába ért véget a szereplés az északi háborúban, a problémák nem oldódtak meg. 1715 novemberében létrejött a tarnogródi konföderáció, amely maga elé célként, a szászok teljes kiűzését tűzte ki. A kezdeti sikerek után azonban közbeavatkozott az a szereplő, aki innentől, tulajdonképpen az utolsó felosztásig kezében tartja majd a Rzeczpospolitát. Az orosz cár - jelen esetben még I. Péter, de az előbb megállapított tény igaz az őt követő uralkodókra is - megelégedte „klienseinek viszálykodását”⁶¹ ezért sereggel vonult be, hogy rendet teremtsen.⁶²

Nagy Péter számára már feltehetően uralkodása kezdetén világos volt, hogy ha valakinek, akkor neki, mint az orosz cárnak joga (sőt, talán kötelessége is) rendezni a lengyel anarchia okozta válságot. A Nemesi Köztársaságban zajló eseményeket, ha

kérdéssel való további foglalkozást. Gebei Sándor: II. Rákóczi Ferenc és a szepességi lengyel sztaroszta, Teodor Lubomirski kapcsolata. In.: „...nem leleplezni, hanem megismerni és megérteni.” Tanulmányok a 60 éves Romsics Ignác tiszteletére. Szerk.: Gebei Sándor, ifj. Bertényi Iván, Rainer M. János. Eger, Líceum Kiadó, 2011. 58.

⁶¹ Davies: Lengyelország története. 396.

⁶² Davies: Lengyelország története. 396.

tisztán nem is látták a környező országok uralkodói, a zűrzavart bizonyosan érzékelték. I. Péter azonban személyesen is megtapasztalta a mentalitást, amely a 18. század eleji helyzethez vezette a lengyeleket: mint azt már írtuk, II. Ágost lemondása utána az orosz cár személyesen érkezett lengyel földre, hogy kezébe vegye a helyzet irányítását. A külföldi királyjelölteken kívül ugyanúgy igyekezett a hazai nemesség körében is számára megfelelő uralkodót találni. Olyat, aki később hálából, lekötelezettje lett volna, de nem várt ellenállásba ütközött. „A lengyel „köztársaságpártiak” egyenlő félként akarták kezelni az orosz cárt. Ezek az emberek nem kértek sem a megvesztegetésből, se a parancsokból. Az egyik mágnás azzal utasította vissza a felajánlott koronát, hogy „nem lesz a cár bolondja”. Mások a cár drága ajándékaira válaszul még drágább ajándékokat küldtek neki viszonzásul.”⁶³ Ebből lett nyilvánvaló a cár számára, hogy határozott lépésekkel kell megerősíteni – a tőle egyébként már függő - Wettin-dinasztiát, de úgy, hogy az se II. Ágostnak, se a lengyel nemességnek ne legyen se előnytelen, se túl előnyös. Tulajdonképpen a cár szerette volna fenntartani az anarchiát olyan módon, ami még biztosítja számára a fennhatóságot. Ehhez különböző „látszat eredményeket” engedett meg mindkét fél (király ill. nemesek) számára: orosz diplomaták elérték Ágostnál, hogy vonja vissza szász seregeit a lengyel földről, míg a szejm vállalta, hogy korlátozzák a köztársaság bevételének és hadseregének nagyságát. Emellett még a cár is garanciát vállalt, hogy a feltételek biztosítása érdekében, állandó alkotmányt fektetnek le.

⁶³ Davies: Lengyelország története. 397.

Ezekkel a lépésekkel a két szembenálló fél méregfogát húzták ki, ami egyúttal szabad teret is biztosított az orosz cárnak. Mindez az 1717. jan. 30-iki *néma szejmen* lépett életbe. A lengyel törvényhozás életében sem előtte, sem utána nem volt még ilyen rövid szejm. A szejmet megelőzően ismertették a fent említett megállapodást, majd megeskették a megjelent nemességet, hogy vita és ellenvetés nélkül elfogadják azt. Egy ellenérv vagy felszólalás sem hangzott el. Ebben bizonyára a legnagyobb szerepet, a szejmet körülfogó orosz sereg játszotta. Ezúttal tehát a *liberum veto*⁶⁴ nem sietett segítségére a lengyel törvényhozásnak, holott valószínűleg most - talán első alkalommal - szükség lett volna rá.⁶⁵

II. Ágost sikerei a megkötések mellett így elenyészőnek tűnhetnek: sikerült esküre köteleznie a hetmanokat, korlátozta a szejmikek autonóm jogait, engedélyhez kötötte a konföderációk alakítását és adót szavaztatott meg a hadseregre.⁶⁶

Befejezés

A nagy északi háború a Rzeczpospolita számára valójában már 1709-ben véget ért, és bár területi kár nem érte, de a pusztítás óriási méreteket öltött. Egyes beszámolók szerint még a sokat emlegetett potop idején átélt szörnyűségeket is felülmúlta, hiszen amint írták, „nem volt olyan város, amelyik legalább egyszer nem

⁶⁴ Andrzej Walicki tolmácsolásában a hírhedt liberum veto az alábbiak szerint hangzik: „arra volt jó, hogy a közösséget érintő döntéseket egyhangúlag kelljen elfogadni, és hogy véleménykülönbség esetén a kisebbségnek el kelljen ismernie, hogy tévedett, ne legyen elég egyszerűen alárendelnie magát a többség akaratának...” Szokolay: Lengyelország története. 1997. 59.

⁶⁵ Davies: Lengyelország története. 397.

⁶⁶ „Megtiltották az uralkodónak, hogy a perszonáluniót reálunióvá alakítsa át; követelték, hogy a szász hadsereg 1200 testőr kivételével hagyja el Lengyelországot; hatnál több miniszter, illetve főtisztviselő számára nem engedték meg, hogy a király mellett tartózkodjon; a szász hivatalnokoknak megtiltották, hogy a lengyel kül- és belpolitikával foglalkozzanak; nem engedték meg, hogy az uralkodó 3 hónapnál hosszabb ideig tartózkodjon Szászországban, s távollétében Lengyelország sorsát érintő döntéseket hozzon. Ring: „Lengyelországot az anarchia tartja fenn?” 2001. 152-153.

esett volna áldozatul az ellenségnek és ne rabolták volna ki vagy sarcolták volna meg.”⁶⁷ Az északi hadszíntéren a harcok ugyan még 1721-ig folytatódtak, de a svédek már nem tudtak feltámadni, s ezzel elvesztették nagyhatalmi státuszukat is. 1717-ben már kilátásban volt a béke megkötése, de XII. Károly váratlan halála ezt megghiúsította. A trónon őt követő húga a háború folytatása mellett döntött. Ekkor már egész Finnország orosz fennhatóság alatt állt, és 1719-től kezdve már az oroszok Svédországba küldtek csapatokat. Végül 1721. augusztus 30-án a 24 pontos *nystadti békével*⁶⁸ zárult le a háború.⁶⁹

A két évtizeden át tartó hadakozásnak egyértelműen az Orosz Birodalom (ettől az évtől az ország megnevezése *imperium*, melyet az európai hatalmak szinte kivétel nélkül mind elfogadtak) volt a győztese. I. Péter nem csak területét gyarapította jelentős mértékben (Estland és Livland), de immár egy tényleges birodalom uralkodója is volt, ugyanis a Szenátus a béke megkötése után „császár” a „haza atyja” és a „nagy” jelzőkkel ruházta fel a cárt. Örömeiben még rendkívüli gesztusra is futotta, ugyanis a legyőzött Svédországnak teljes egészében visszaadta Finnországot, illetve váltságdíjjal is jutalmazta azt.⁷⁰ Számunkra azonban még egy aspektusból érdekes az orosz diadal. Mindezen eredmények és sikerek mellett immár egyértelműen - és ami talán fontosabb - egyedül állt Nagy Péter a gyengülő Rzeczpospolita fölött, mint védnök és a

⁶⁷ Szokolay: Lengyelország története. 1997. 71.

⁶⁸ 1721-re a háborúban már csak Oroszország és Svédország volt érdekelt. Ezt jelzik a nystadti békén résztvevő, szerződő felek listája is: российской генерал-фельдцейгмейстер граф Брюс и канцелярии советник Остерман, а шведской стороны Лилиенштет и барон Штремфельт. Ништадтский мирный договор между Россией и Швецией. <http://www.hrono.ru/dokum/1700dok/1721nishtadt.php> (letöltve: 2012.12.11.)

⁶⁹ Niederhauser - Szvák: Romanovok. 2002. 59-60.

⁷⁰ Az oroszokhoz került területek az alábbiak voltak: Livónia, Estland, Ingermanland és Nyugat-Karélia, de Finnország a svédekhez került, és az oroszok kárpótolták őket Livóniáért. Kan: A skandináv országok története - Dánia, Norvégia, Svédország. 1976. 96.

szabadságjogok „védelmezője”.⁷¹ Az évszázad harca kezdődik meg most, amiben a függetlenedés vágyát megannyiszor töri le az orosz politika és hadsereg. Oroszország tehát Svédország helyébe lépett a keleti színtéren, s ez - mint utóbb kiderült - a Lengyel-Litván Nemesi Köztársaság számára végzetesnek bizonyult.

Irodalomjegyzék

- Davies, Norman: Lengyelország története. Osiris Kiadó, Budapest, 2006. 395.
- Fodor Imre: Svéd történelem magyar kapcsolatokkal a 18. századig. Nap Kiadó, 2001. 152.
- Font Márta - Krausz Tamás - Niederhauser Emil - Szvák Gyula: Oroszország története. Budapest, Egyetemi Tankönyvkiadó, 1997. 229.
- Font Márta - Varga Beáta: Ukrajna története. Szeged, 2006. 142-144.
- Gebei Sándor: 1709. június 27. (július 8.) - Poltava. In.: Hadtörténelmi Közlemények. 2009. 4. sz. 904.
- Gebei Sándor: Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások. Doktori értekezés. 2004. 165.
- Gebei Sándor: Egy sztereotípiá nyomában: oroszellenesség a 18. századi Lengyelországban. In.: Aetas. 2003. 3-4. sz.
- Gebei Sándor: II. Rákóczi Ferenc és a szepességi lengyel sztaroszta, Teodor Lubomirski kapcsolata. In.: „...nem leleplezni, hanem megismerni és megérteni.” Tanulmányok a 60 éves Romsics Ignác tiszteletére. Szerk.: Gebei Sándor, ifj. Bertényi Iván, Rainer M. János. Eger, Líceum Kiadó, 2011. 58.
- Kan, A. Sz.: A skandináv országok története - Dánia, Norvégia, Svédország. Kossuth Könyvkiadó, 1976. 93-94.
- Niederhauser Emil - Szvák Gyula: Romanovok. Pannonica, Budapest, 2002. 56.
- Niederhauser Emil: Kelet-Európa története. História Alapítvány, 2001. 97.
- Niederhauser Emil: Nemzetek születése Kelet-Európában. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1976. 109.

⁷¹ Bár még 1719-ben sor került egy hármass szerződésre Anglia, a Habsburg Birodalom és az Orosz Birodalom között, miszerint I. Péter köteles kivonni seregeit a Rzeczpospolita területéről, ez mégsem valósult meg. Sőt mi több, az ugyanezen évben megkötött (és meg is valósult) porosz-orosz szerződés kimondta, a fejlődést akadályozó nemesi szabadságjogok fenntartását a lengyel-litván államban. Niederhauser: Kelet-Európa története. 2001. 96.

Ring Éva: „Lengyelországot az anarchia tartja fenn?” ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2001. 151.

Szokolay Katalin: Lengyelország története. Balassi Kiadó, Budapest, 1997. 56-57.

Г.А., Санин: История внешней политики России. XVIII век. Москва, 1998. 29.

Ништадтский мирный договор между Россией и Швецией.
<http://www.hrono.ru/dokum/1700dok/1721nishtadt.php> (letöltve: 2012.12.11.)

Соловьёв, Сергей Михайлович:ТОМ XIV. Глава 4. Продолжение царствования Петра I Алексеевича In.: История России с древнейших времён. (letöltve: 2013.12.07.) (http://militera.lib.ru/common/solovyev1/14_04.html)

Kanovszki Renáta: A személypercepció, a sztereotípiá és az előítélet megjelenése a pszichológiai szakirodalmakban

1. Bevezetés

A tanulmány célja a személypercepció, a sztereotípiá és az előítélet témakörének körüljárása. Témaválasztásomat indokolja, hogy egyetemi képzésben résztvevő hallgatóként tapasztalataim azt mutatják, hogy a köz- és felsőoktatásban egyaránt megfigyelhető – a tanulók, ill. hallgatók körében - a személypercepcióban használatos túlzó sztereotípiák alapján történő percepció, ill. gondolkodás. Ebből kifolyólag szerettem volna jobban elmélyülni a témában.

A tanulmány elkészítése során céloom a témához kapcsolódó szakirodalmak és kutatások alapos áttanulmányozása, a szakirodalmi háttér feltárása, többek között a következő szerzők munkásságára támaszkodva: Allport, Gordon W. (1977); Aronson, Elliot (1978); Csepeli György (1997); Dencső Blanka- Sik Endre (2007); Enyedi Zsolt- Fábíán Zoltán- Sik Endre (2004); Erős Ferenc (2007); Kovács Mónika (2010); Ligeti György (2006); Örkény Antal-Váradí Luca (2010)

2. Előítélet és sztereotípiá

Ebben a fejezetben a szakirodalmi háttér feltárásával szeretném bemutatni a személypercepció működését, a sztereotípiá és az előítélet fogalmának széleskörű értelmezését, valamint kialakulásuknak okait és befolyásoló tényezőit. A teljesség kedvéért kitérek a Magyarországon meglévő előítéletek területeire, a hazai és

nemzetközi vizsgálatok fényében. A szakirodalmi háttér feltárásával úgy válhat teljes egészé a tanulmány, ha az előítéletesség csökkentésére irányuló törekvéseket is megemlítem hazai és nemzetközi viszonylatban is, habár a hangsúlyt a magyarországi törekvésekre helyezem.

2.1. A személypercepció működése

A társas interakciók során képessé kell válnunk a sikeres kommunikáció érdekében társunk viselkedésének helyes észlelésére. A pontos személypercepcióhoz azonban jártasság és gyakorlat szükséges. A szociális észlelés során általában nem a külső fizikai, hanem a közvetlenül nem megfigyelhető tulajdonságokon van a hangsúly (pl.: intelligencia, jellem). Az észlelés során elfogultak lehetünk, hiszen előzetes érzelmeinkkel, tapasztalatainkkal, attitűdünkkel, motivációnkkal, burkolt személyiség-elméletünkkel befolyásoljuk ítéletünket. A burkolt személyiségelmélet felhalmozott hipotézisek és elvárások összessége. George Kelly szerint előzetes tapasztalatainkat és ismereteinket, mint egy sablont rávetítjük a világra a könnyebb megismerés céljából. Az új ismereteket ezekbe a konstruktumokba, a világ osztályozására szolgáló kategóriákba próbáljuk beilleszteni. Gordon Bower szerint érzelmi állapotunk meghatározza, hogy éppen milyen konstruktumok állnak a rendelkezésünkre. Hajlamosak vagyunk arra, hogy a hozzánk hasonló embereket pozitív, míg a tőlünk különbözőeket negatív tulajdonságokkal ruházzuk fel. A pontosság növekszik, ha az észlelt személyt ismerjük, vagy egyszerű személyiséggel rendelkezik, esetleg tulajdonságai jól megfigyelhetők. A személypercepció sikeressége függ az észlelő tulajdonságaitól, érzelmi állapotától, a célszemélytől és a helyzettől. Azonban ha jól

észleljük egy csoport általános jellemzőit, akkor nem vesszük figyelembe a tagok egyediségét. A személyészlelés tipikus hibaforrása ez a fajta beskatulyázás. A személyészlelés problémái ezzel az osztályozással függenek össze. Az emberekről alkotott ítéleteket személy-prototípusnak nevezzük. Ezek ismeretsémák a megismert környezetről. A bonyolult személyek, akik több típus keverékéből állnak nagyobb benyomással rendelkeznek, és emlékezetesebbek. Hajlamosak vagyunk arra, hogy az adott kategóriába sorolt emberek azon tulajdonságait, amelyek ellentmondásosak az általunk megalkotott képpel, azt mellőzzük, eltorzítjuk. Vagyis a projekció segítségével rávetítjük azt a képet, amit mi magunk látni szeretnénk. A világ megismeréséhez szükségünk van ezekre a leegyszerűsített képekre, sztereotípiákra. Azonban ez nem csak segíti, hanem hátráltatja is a személyészlelést. Gyakran érdekeink vezetnek oda, hogy az osztályokat eltorzítva észleljük. Ezt nevezzük motivációs elfogultságnak. Elfogultságunk önmagunkat beteljesítő jóslatok forrásává is válhat.⁷²

A személyészlelés során meghatározó az első benyomás, melynek kialakítását számos modellel magyarázzák. A *Gestalt* szerint a központi vonásoknak van nagy szerepe a benyomásoknál, amit Solomon Asch is támogat. Fishbein és Hunter azonban az összegzési modell mellett foglal helyet, miszerint a személy által birtokolt jellemzők értékének összessége alakítja ki a benyomást. Anderson átlagolási modellje viszont a jellemzők számtani átlagával magyarázza a benyomás kialakulását. Azonban az észlelt tulajdonságok függenek a háttértől, az adott helyzettől és körülményektől, előzetes információinktól. A benyomást alakító torzítások között meg kell említeni a holdudvarhatást, amely szerint egy észlelt tulajdonság összhangban van egyéb

⁷² Forgács József (2002) 31- 68.o., Csepeli György (1997) 316-317.o.

tulajdonságokkal is. Tipikus példája, amikor a külső megjelenéshez párosítjuk az elképzeléseinknek megfelelő tulajdonságokat. Emellett befolyásoló erővel bír a tulajdonságok megismerésének sorrendje, az elsőbbségi és újdonsági hatás is. Az utoljára kapott információ frissebben él az emlékezetben, ezért lehet befolyásoló hatása. A negatív első benyomásokat sokkal nehezebb megváltoztatni a pozitív értékelésnek. Ennek oka, hogy a negatív cselekedetek nem felelnek meg a társadalmi normáknak, ezért valószínűleg egyéni és informatív jellemzőket hord elkövetője.⁷³

2.2. Az előítélet és a sztereotípiá fogalmának ismertetése a szakirodalmak alapján

Az előítéletekkel számos szakirodalom foglalkozik. Forgács József munkájában a fogalom lényegét a következőképpen írja le:

Az előítélet olyan ellenséges vagy negatív attitűd egy csoporttal szemben, amely téves vagy nem teljes információkból származó általánosításokon alapul”.

Allport, Gordon W. megfogalmazása szerint

[a]z előítélet valamely személlyel szemben érzet idegenkedő vagy ellenséges attitűd, melynek alapja pusztán annyiban van, hogy az illető személy egy adott csoporthoz tartozik, és ennek következtében feltételezik róla, hogy a csoportnak tulajdonított negatív tulajdonságokkal ő is rendelkezik

⁷³ Forgács József (2002) 71-90.o.

Mindenkinek vannak előítéletei, legyen az etnikai, nemzetiségi, faji, vallási stb. Elméletileg megkülönböztetünk egymástól pozitív és negatív előítéletet. Bizonyos jellemvonások túláltalánosítását nevezzük sztereotipizálásnak. Ennek az a lényege, hogy az adott tulajdonságot egy csoport minden tagjaira rávetítjük, anélkül, hogy tisztában lennénk a tagok különbözőségével, egyediségével és az információ igazságtartamával. Hofstatter a csoportközi sztereotípiaképzés, négyféle módját különbözteti meg: az első a kis jelentőséggel bíró különbségek felnagyítása, a második a tényleges különbségek túlzott hangsúlyozása (pl.: bőrszín), a harmadik a különbségek társítása bizonyos vonásokkal, a negyedik az adott csoport alakjainak előtérbe állítása, gyakoriságának eltúlzása. Gyakorlatilag ezzel egyszerűsítjük le a világszemléletünket, hiszen úgy gondoljuk, hogy a sztereotípiá tapasztalaton alapul, holott általában szóbeszédnek következtében születik. Különleges esete az attribúció, azaz a tulajdonítás, vagyis az oksági következtetések. Ez azt takarja, hogy bizonyos cselekményeknek és viselkedési formáknak okokat tulajdonítunk, túlménoen az adott információon. Saját sikereinket kiváló képességeinknek és nagy tudásunknak tulajdonítjuk, míg kudarcaink okát az adott körülményekben nem pedig saját magunkban keressük. Ellenben ha más sikertelenségét próbáljuk megmagyarázni, akkor azt rossz képességeinek, felkészületlenségének tulajdonítjuk. Az előítélet negatív attribúciókat és sztereotípiákat hoz létre, és körforgásban ez visszahat az egész folyamatra. Az attribúcióelméletek tartalmazzák azokat a szabályokat és feltevéseket, amelyekkel az emberek viselkedését, cselekedeteik okait próbáljuk megmagyarázni.

Heider szerint egyetemes jellemzője az emberiségnek, miszerint minden történésnek okot tulajdonít, legyen az külső nyomás vagy elvárás, vagy belső ok következménye. Attribúciós stratégiáinkat befolyásolja a neveltetés, a politikai érzelmek, a nem, a személyiség, a motiváció. A mély előítéléssel rendelkező egyéneket semmilyen információ nem ingathat meg elképzeléseikben. Az előítéletek okai között szerepel a személyiség öngazolási szükséglete, a státusz és hatalom szükséglete, a gazdasági és politikai konkurencia, a társadalmi normákkal fennálló konformitás, és az áthelyezett agresszió. Ezeket majd a következő fejezetben fejtem ki részletesebben.⁷⁴

Az előítéletek funkciója szerint Katz négy kategóriába sorolta: Az instrumentális funkció kialakulását a külvilág jutalmi és büntető szabályozásai szabályozzák, ezért könnyen megváltoztathatók. Az énvédő funkciót az egyén belső konfliktusai hozzák létre, ezért nehezen változtathatók meg. Az érték kifejező attitűd segíti az egyént hovatartozásának a kifejezésében. Az ismereti funkció célja a világról való képalkotás és az élet megismerése. A felvilágosításoknak ezért fontos szerepe lehet a vélemények megváltoztatásában.

Saját előítéletekességünkhöz való viszonyunk alapján, szintén négy típust különböztünk meg, melyeknek háttérében a világnézet és az értékek különbözősége áll. Az előítélet-mentesek azok, akik tisztában vannak saját előítéleteikkel és sztereotípiáikkal, de ezek nem befolyásolják őket. Az ambivalensekre az jellemző, hogy elutasítják a hagyományos előítéleteket, de mégis ambivalensek a kisebbségek

⁷⁴ Allport, Gordon W. (1977) 38. o., Aronson, Elliot (1998) 211- 219.o., 225.o., Csepeli György (1997) 475-478.o., Forgács József (2002) 91- 115.o.

iránt, akikkel próbálják az interakciót a minimálisra szorítani. Igyekeznek előítéletmentesnek mutatkozni, de nonverbális jelzéseik elárulják igazi véleményüket. Az átlagosan előítéletesek kritika nélkül elfogultak a saját csoportjuk iránt, és elkülönítik magukat a kisebbségtől éles határok kijelölésével. A szélsőségesen előítéletesek csoportjára a jobboldali tekintélyelvűség, a szociális dominancia orientáció, a bünbakképzés és a kirekesztő politika lesz a jellemző, a saját csoport dominanciájának kiemelése céljából.

Az egyéni különbségek mellett figyelembe kell vennünk a társadalom viszonyát az előítéletekhez. Ha erős szankciók követnek egy diszkriminatív viselkedést, akkor az elfogadott normához fogja az is igazítani viselkedését, aki fogékony az előítéletes viselkedésre. Azonban az elfojtásból pont az ellenkező következhet, ugyanis az előítéletek felerősödhetnek.⁷⁵

Az előítéletesség öt fokozatát különbözteti meg Allport, Gordon W. beszél a szóbeli előítéletességről, amikor előítéletes beszédben nyilvánul meg az ellenszenv. Ha ez nyilvános szférában hangzik, akkor gyűlöletbeszédnek, vagy uszításnak nevezzük. Minél spontánabban és logikátlanabban következik be a szóbeli előítéletesség, annál erősebb ellenszenvet fejez ki. A második fokozatot az elkerülés jelöli, a harmadikat a hátrányos megkülönböztetés, vagyis az elkülönítés (szegregáció), és a koncentráció. Hátrányos megkülönböztetésről akkor beszélünk, ha a személytől vagy a csoporttól megtagadjuk az egyenlő bánásmód esélyét. A gyakorlat szerint a hátrányos megkülönböztetést általában burkolt és közvetett formában alkalmazzák. A megkülönböztetés intézményes formát ölthet a polgári jogokból való kizárással, ilyen

⁷⁵ Kovács Mónika (2010) 13-14.o.

jellegűek a Harmadik Birodalomban alkalmazott faji törvények. A negyedik fokozata a fizikai agresszió, majd ezt követi az üldözés és kiirtás. Az erőszak alkalmazásának kedvező melegágyat biztosít a meleg- forró időjárás, mivel fokozza az ingerlékenységet és kényelmetlenséget okoz. Valamint arra készíti az embereket, hogy elhagyják az otthonaikat, egymással kapcsolatba kerülve fokozódik a konfliktusforrás lehetősége. A lázongások általában nyári vasárnapokra esnek. A legfogékonyabbak rá a fiatalok, mert ők könnyebben vissza tudják idézni a gyermekkorukban ért sérelmeket, amely azóta is frusztrálja őket.⁷⁶

2.3. Az előítéletesség és sztereotipizálás kialakulásának okai és befolyásoló tényezői

Az előítéletek okai között szerepel a személyiség önigazolási szükséglete, a státusz és hatalom szükséglete, a gazdasági és politikai konkurencia, a társadalmi normákkal fennálló konformitás, és az áthelyezett agresszió. Azok az egyének, akiknek társadalmi státusza alacsony vagy hanyatló jellegű az fogékonyabb az előítéletekre. Egyrészt azért mert így fölényben érezhetik magukat a náluk is rosszabb helyzetben lévő csoportoknál, versenytársakat látnak bennük a munkaerőpiacon, alacsony műveltségük miatt világképük leegyszerűsített, az adott helyzet miatt frusztráltabbak és agresszívabbak. Vizsgálatok által kimutatható, hogy amint csökken a munkalehetőségek száma, úgy nő a diszkriminatív viselkedés is, hiszen kiéleződik a verseny a munkaerőpiacon.⁷⁷ Tehát az előítélet nem vezethető vissza egyetlen okra, forrása igen sokrétű. Az okok közül ki kell emelni a saját csoport az ingroup

⁷⁶ Csepeli György (1997) 499-500.o.

⁷⁷ Allport, Gordon W. (1977) 47-48. o., 95-120.o., Aronson, Elliot (1998) 225-228.o.

felértékelését, a másik outgroup csoporttal szemben. Az elfogultság célja a saját csoport érdekeinek elérése, ami által az egyén részesül a szimbolikus és materiális javakból, valamint a csoport társadalmi státuszából. Ez a versenyhelyzet okozza a köztük lévő konfliktust és a sztereotípiák, előítéletek kialakulását a dominancia fenntartásáért.⁷⁸ Ezt támasztja alá Muzafer Sherif cserkésztabori kísérlete, ahol 12 éves fiúkat véletlen kiválasztás alapján az Ördögök és Buldogok csapatába soroltak. Megtanították a gyerekeket az együttműködésre, a közös munkára, különböző feladatok elvégzésével pl.: közös főzés, kötélhíd építése stb. Miután megszületett a csoporton belüli összetartozás, a kísérletvezetők konfliktus helyzeteket teremtettek jutalomért zajló versenyszerű játékokkal (rögbi, baseball), és eltérő élelmezéssel. Miután a konfliktus odáig fajult, hogy a gyerekek egymásnak estek, a vezetők beszüntették a kísérletet, azonban nehezen tudták a feszült helyzetet megszüntetni. A feszültség és ellentét feloldásához, újból a gyerekek közös munkájára volt szükség, aminek következtében csökkent az ellenségeskedés.⁷⁹

A csoportok tagjai konformista magatartást tanúsítanak a fent említett célok elérése végett. A konformitás egy személy viselkedésének, vagy véleményének a megváltozását, egy egyéntől vagy csoporttól teszi függővé, valódi vagy vélt nyomás következtében. A csoportban elvégzett feladatok esetében a pszichológusok felfedezték a társas serkentés és gátlás jelenségének hatását. Robert Zajonc szerint a társak jelenléte akkor serkenti a teljesítményt, ha a feladat egyszerű és jól begyakorolt, azonban gátolja, ha a feladat új és bonyolult. A konformista magatartást Solomon

⁷⁸ Fábíán Zoltán- Sik Endre (1996) 382.o., Kovács Mónika (2010) 8-10. o.

⁷⁹ Aronson, Elliot (1998) 228.o.

Asch vonalkísérlete kitűnően bemutatja. A kísérlet lényege, hogy X hosszúsága vonal hosszát kell meghatározni, az A,B,C, vonalak hosszúságához viszonyítva. A vizsgálatban 5 résztvevő van, közülük az egyik a kísérlet vezetője. A vizsgálatba beavatott személyek direkt rossz megoldást mondanak, aminek következtében a többség véleményét követve a vizsgálatba be nem avatott személyek is ugyanazt a választ adják meg. Ennek oka a többség rokonszenvének elnyerése, vagyis a normatív befolyásolás. (Informatív befolyásolásról akkor beszélünk, ha a csoport új ismereteket, információkat bocsájt az egyén számára.) A csoportbefolyásolásnak való automatikus engedelmességet Le Bon írta le először. Abban az esetben, ha a kísérleti személy ellenvéleményét más is támogatja, akkor csökken a többségi véleményhez való alkalmazkodás. Általában azok a személyek hajlamosabbak engedelmeskedni a csoportnyomásnak, akik alacsonyabb önértékeléssel rendelkeznek, bíznak a szakemberekből álló csoport véleményének, a csoport tagjaival fontos kapcsolat fűzi őket össze, el akarják kerülni a visszautasítást, büntetést, illetve jutalomban akarnak részesülni azáltal, hogy befogadják őket a csoport. Fontos megemlíteni azt a befolyásoló tényezőt is, hogy a csoport viselkedése mutatja meg számunkra azt, hogy miként kell cselekedni bizonyos szituációban, tehát mások megfigyelése és követése információszerzés céljából történik. A többségi vélemény elfogadását a kultúrából származó különbségek is befolyásolják. Ezek alapján kimutatták, hogy a norvégok konformabbak a franciáknál, az amerikaiak pedig a japánoknál. Ami a nemeket illeti, a nők akkor alkalmazkodóbbak a férfiaknál, ha a kísérletvezető férfi, vagy a feladat férfias jellegű. A társas befolyásolásra adott reakciókat behódolásnak, azonosulásnak,

vagy internalizációnak nevezzük. Behódolás során a jutalom elnyerése és a szankciók elkerülése motiválja a személyt. Tehát a hatalom a legfontosabb tényező ebben az esetben. Az azonosulás az identifikáció során, a személy a befolyásolóhoz szeretne hasonlítani, annak érdekében, hogy pozitív viszony alakuljon ki köztük. Itt a vonzerőn van a hangsúly. Az átvett véleményekben és értékekben hinni is kezd az egyén. A fő komponens a hitelesség. Azonban ez csak addig áll fent, ameddig az adott személy fontos a számunkra, vagy ameddig nézeteit fenntartja, vagy nem találkozunk meggyőző ellenvéleményekkel, vagy nem ébred fel bennünk az igazság iránti vágy. Az internalizáció a legtartósabb társas befolyásolás, ugyanis a vélekedés elfogadása belülről jutalmaz. Aronson szerint a konformistát a csapatjátékos, a nonkonformistát pedig az egyéniség, esetleg a deviáns kifejezéssel azonosítják az emberek. Annak megítélése, hogy melyik magatartás a kívánatos, az szituációfüggő. Most nézzünk meg néhány konkrét esetet. Albert Speer emlékiratai szerint, aki Hitler egyik tanácsadója volt, a Führer környezetében a konformizmus uralkodott. Egyrészt senki sem kételkedett a parancsaiban, azokat ésszerűnek tartották, ezért fel sem merült az ellenszegülés gondolata. Másrészt a szembeszegülésnek súlyos következményei lettek volna, amit nem vállaltak a vezérkar tagjai, holott lehet, hogy több ezer ember életét megmenthették volna. Most nézzünk meg egy másik esetet. New Yorkban halálra késelték hajnali három órakor egy Kitty Genovese nevű nőt, akinek halálát 38 lakó nézte végig anélkül, hogy bárki is közbelépett volna, vagy segítséget hívott volna. A be nem avatkozás konformitásnak tekinthető. Ha sokan vannak jelen egy ilyen szituációban, akkor a felelősségérzete megoszlik, ezért csökken az esélye annak, hogy

bárki is közbelépjen. Azonban a Yosemite Nemzeti Park kempingjében lejátszódó esett pont ennek az ellenkezőjét igazolja. Egy kiáltás hallatszott éjszaka az egyik sátorból, és mindenki odarohant, holott nem is történt baj, csak a gázkályha hirtelen fellobbanó lángja megijesztette a tulajt. Itt az emberek azért siettek egymás segítségére, mert az azonos érdeklődési körű, és az elszigetelt helyen összezárt emberekben kialakul az egymásrautaltság érzése.⁸⁰

A szociális tanuláselméletek szerint a család, a kortárs csoport, a média mintául szolgálhat ahhoz, hogy a gyermek elsajátítsa a társadalom normáit, értékeit, viselkedési formáit, amelyekhez már pozitív és negatív értékelést is tud kapcsolni. Kende Judit tanulmánya a 4-7 éves kisgyerekek etnikai előítéleteinek és sztereotípiáinak első magyar vizsgálatát mutatja be a romákkal, kínaiakkal, fekete bőrűekkel kapcsolatban. A gondolkodás fejlődése ebben a korban már lehetővé teszi, hogy a gyerekek észrevegyék az emberek közötti külső fizikai különbséget és belső tulajdonságaik egyediségét. Mivel a szocializációjuk során ez az időszak, amikor azonosulnak saját csoportjukkal, és annak normáinak megfelelő attitűdöket alakítanak ki a külső csoportokkal szemben, fontos hogy segítsük előítélet-mentes gondolkodásuk fejlődését. Az előítéletek fejlődésének szociális kognitív elmélete szerint fontos, hogy ilyenkor milyen viselkedésmintákat sajátítanak el, hiszen már az óvodás csoportok is a társadalom értékrendszerét rekonstruálják, ami a felnőtt magyar társadalom attitűdjeivel és sztereotípiáival van összhangban.⁸¹

⁸⁰ Aronson, Elliot (1998) 31-63.o. , Forgács József (2002) 295-304.o.

⁸¹ Kende Judit (2010) 135, 141 o.

Clark és Clark az 1940-es években végzett vizsgálata is azt támasztja alá, miszerint a fekete kisgyermek már 3-4 éves korban úgy gondolják, hogy nem jó feketének lenni, ezért szívesebben játszanak fehér babákkal, mert azokhoz pozitív tulajdonságokat kapcsolnak. Philip Goldberg egy 1960-as kísérletében arra kérte a női egyetemi hallgatókat, hogy értékeljenek bizonyos tudományos cikkeket. A vizsgálat során magasabb értékelést kaptak a férfiszerző által írt tanulmányok, míg a nőket alacsonyabb rendűként tüntették fel. A nők teljesítményének lebecsülése már a korai életszakaszban elkezdődik és az önattribúciókra is kiterjed. A társadalom a férfiaktól várja a sikert, és kudarcukat elítéli. Emiatt hamar talpra tudnak állni és felküzdeni magukat a csúcsra. A nők sikereit azonban vagy elszántságuknak, vagy szerencsájüknek tulajdonítják. Emiatt ha kudarcot vallanak sokkal elnézőbbek velük. Ebből következik, hogy a nők hajlamosabbak arra, hogy feladják a versenyhelyzeteket. Frank Sistrunk és John McDavid kísérletei azt bizonyítják, hogy a nőket és férfiakat eleve úgy nevelik, hogy bizonyos témakörök iránt ne érdeklődjenek. Ezért van az, hogy a nők a férfias dolgokban a férfiak pedig a nőies dolgokban könnyebben befolyásolhatóbbak. Daryl és Sandra Bem szerint a társadalom nőellenes előítéletei egy nem tudatos ideológia megnyilvánulása. Le Vine és Campbell megkülönböztet egymástól autosztereotípiát, mely egy csoport pozitív értékeinek ad hangot, illetve heterosztereotípiát ami negatív tulajdonságokat ölel fel egy adott közösség irányába. A társadalom magában hordozza ezt a sztereotíp nézőpontot és generációról generációra továbbadja, ebbe a kultúrkörbe szocializálódva. Az egyén konform módon elfogadja, szubkultúrája normáinak meghatározó attitűdjeit. Ruth Harley vizsgálatai szerint már

az 5 éves gyerekeknek is van elképzelésük a férfi és női szerepekről. Azok a nők, akik a hagyományos nemi szerep szerint váltak felnőtté, nincsenek ambícióik és kevesebben vesznek részt felsőoktatásban. A nők öntudatra ébredése a férfiak számára is előnyös, hiszen ez által a férfiakra vonatkozó szerepelőírások is változnak. Kay Deaux és Tim Emswiller kimutatták, hogy ha a nemi és társadalmi szerepekkel kapcsolatos sztereotípiák elég szilárdak, akkor azt még az a csoport is átveszi, amelyre vonatkozik. Nyugat- Virginia egyik bányavárosában a néger és fehér bányászok a föld alatt együttműködnek, míg a föld felett elkerülik egymást. Pettigrew szerint ennek oka a társadalmi normákhoz való alkalmazkodás, azaz a konformitás. Mivel a konformitás az előítéletesség egyik tényezője, azáltal, hogy előítéletesebb területre költözünk, magunk is azzá válunk, hiszen be akarunk illeszkedni az adott közegbe. Az előítéletes normákhoz való ragaszkodás oka lehet az is, hogy nem áll rendelkezésünkre elegendő információ, ezért a túlsúlyban lévő téves véleményeknek, kósza híreknek hiszünk. Kiváló erre Shakespeare Velencei kalmár című műve, amiben a zsidókkal kapcsolatos sztereotípiáknak ad hangot, holott már 300 évvel a darab elkészülése előtt kiűzték őket Angliából. Ezeket az attitűdöket a jog és az intézményrendszer is fenntarthatja. A dél-afrikai fehérek úgy vélik, hogy a bűncselekményeket a négerek követik el, hiszen őket látják közmunkásként. Ennek az oka valójában az, hogy törvényeik tiltják a fehérek közmunkára ítéletét. A szegregációnak ez a formája az alsóbbrendűséget sugallja.⁸²

Az emberek mesterséges kategóriákat alakítanak ki a fizikai különbségek alapján. A kategorizáció automatikus folyamat, amely a közelség, hasonlóság és a közös sors alapján sorol együvé embereket. A csoport-hovatartozás attól függ, hogy az

⁸² Aronson, Elliot (1998) 211-121.o., 216-217.o., 222.o., 234-236.o., Csepe György (1997) 479-480.o.

adott személy hova sorolja be önmagát, a saját csoportja hogyan határozza meg, illetve más csoport hova sorolja. Ezután történik meg a sztereotípiák felállítása, azaz a túláltalánosítás. Az előítéletek és sztereotípiák fennmaradását az emlékezési folyamat is segíti, ugyanis jobban emlékszünk az elhangzott állításoknak megfelelő információra, mint az annak ellentmondóra. Az Implicit Asszociációs Teszttel (IAT) végzett kutatások igazolják, hogy a pozitív tulajdonságokat a magas státusú csoportokkal, míg a negatív tulajdonságokat az alacsonyabb státusú csoportokkal párosítja az ember. Ez alapozza meg az észlelés torzulását. A felállított nézetek öröklődését a magas státuszú csoportok társadalomban betöltött helye biztosítja, ugyanis meghatározó szereppel rendelkezik a kulturális életben.⁸³

Tehát a személyiségfejlődés korai szakaszában keresendő a szakemberek szerint az előítéletes viselkedés gyökere. A tekintélyelvű (autoriter) személyiségelmélet a II. világháború utáni, Egyesült Államokban született, az emigráns Frankfurti Iskola képviselőinek közreműködésével. A kiinduló feltételezés az volt, hogy a külön-féle ideológiák és attitűdök a személyiség szerkezetében sajátos funkciókat töltenek be. Adorno és munkatársai a II. világháború kegyetlenségeire képes emberek tetteit azzal magyarázzák, hogy a családi nevelés melyben az egyén részesült a szeretet megvonásán alapult, ami miatt önbizalomhiány és másoktól való függőség alakult ki. A szülők szigorúan tiltottak és büntettek minden olyan nonkonformnak tartott viselkedést, amelyet nem tartottak méltónak saját státuszukhoz, ezáltal félve a társadalmi presztízs elvesztésétől. A szülők, majd a szuperego által tiltott ösztönök a

⁸³ Aronson, Elliot (1997) 211.o., F. Lassú Zsuzsa és Elekné Szarvas Anett (2000) 229.o., Kovács Mónika: (2010) 11. o.

személyiségen belül frusztrációt okoznak. Emiatt a kialakult megvetést a szülők iránt, bűntudat és elfojtás kíséri, ami kivetítődhet a gyengébb csoportokra. Azaz a belső feszültséget a bűnbakképzés mechanizmusa révén próbálják csökkenteni. Az így felnőtt emberek nemcsak mások, de saját maguk fájdalmára is érzéketlenné válnak. Az ilyen típusú emberek fogékonyak a totális diktatúrák iránt. Gondolkodásmódjukra a merevség, a gyengeség elutasítása, a gyanakvás, a megtorlás elfogadása jellemző. Altemeyer ebből kiindulva alkotta meg jobboldali tekintélyelvűség elméletét, melyet az említett szorongásra vezet vissza, és kibontakozását az etnocentrizmusban látja. Szorongásukból következik agressziójuk, saját csoportjuk normáinak a felértékelése, és az ezeknek nem megfelelő nonkonform viselkedés elítélése. Az előítéletességgel szoros kapcsolatban álló másik személyiségjellemző, a magas fokú szociális dominancia orientáció. Ez együtt jár az emberek közötti egyenlőség elutasításával, és a mások fölötti uralkodás vágyával. A szociális dominancia orientáció fokát biológiai és szocializációs okok is befolyásolják. Pratto szerint a magasabb szociális dominancia orientáció az apai mintából, a megfelelési kényszerből, az állandó győzni akarásból következik. A terrorismenedzsment elmélet szerint a szorongás elhárítható, ha feltétel nélkül ragaszkodunk saját csoportunk értékeihez és elveihez, ami bizonyos szituációkban felerősödik. Glick szerint akkor jön létre a bűnbakképzési mechanizmus, ha bizonyos válságjelenségek idején olyan politikai ideológia üti fel a fejét, amely elhitei az emberekkel, hogy egy adott csoport okolható a krízisért. A bűnbakkereső és a konspirációs elméletek azért népszerűek, mert magyarázatot és megoldást is

kínálnak. Célcsoportjuk általában a társadalmi ranglétra alján elhelyezkedő csoportok, ugyanis róluk el tudják hitettetni, hogy képesek voltak ártani a társadalomnak.⁸⁴

Aronson szerint a bűnbakképzési mechanizmus is hozzájárul az előítéletek kialakulásához. Alapját egy régi héber szokás, az Engesztelés Napja adja, amikor a pap egy kecskebak fejére olvasta a nép bűneit, majd kihajtotta a pusztába, hogy vigye magával azokat. A többségi társadalom ezt előszeretettel alkalmazza, a tőle több vonásban is eltérő kisebbségi csoportokra, nekik tulajdonítva minden rossz forrását. A háttérben meghúzódhatnak gazdasági és politikai konkurenciából származó feszültségek is. Az érdekütköztetések és az individualizmus előnyben részesítése során felülkerekedhet az agresszió és az előítéletes attitűd.⁸⁵

Hamilton, Rose és Tajfel szerint az emberi gondolkodás általános jellegzetességei is meghatározók az előítéletes gondolkodásban. Kutatásaik alapján elmondható, hogy annak érdekében, hogy az egyén megerősítse a csoportban elfoglalt pozícióját, képes azt a csoportot a másikkal szemben felülértékelni, ezzel is növelve a diszkriminációt.

Dencső Blanka és Sík Endre tanulmánya a magyarországi és nemzetközi kutatási eredményekre alapozva bemutatja az előítéletesség meglétét és mértékét az idegenellenességen, a homoszexuálisokkal szembeni attitűdön és a romákkal kapcsolatos véleményeken keresztül. Az eredményei alapján azt feltételezik, hogy az idősebbek sokkal előítéletesebbek, mint a fiatalok, valamint a település nagyságával és

⁸⁴ Aronson, Elliot (1998) 229-232.o., Csepeli György (1997) 496-497.o., F. Lassú Zsuzsa és Elekné Szarvas Anett (2000) 229.o., Fábíán Zoltán- Sík Endre (1996) 396- 397.o., Kovács Mónika: (2010) 8-14. o.

⁸⁵ F. Lassú Zsuzsa és Elekné Szarvas Anett (2000) 229.o.

az iskolai végzettség növekedésével csökken az előítéletesség. Arra is utal, hogy amennyiben van személyes ismerős az előítélettel sújtott társadalmi csoportban, akkor alacsonyabb lesz az előítélet mértéke. A homoszexuálisokkal szembeni előítéletesség esélye az átlagosnál nagyobb a férfiak, a középkorúak vagy idősebbek és a budapestiek körében. A romákkal szembeni előítéletesség esélye az átlagosnál nagyobb a városiak, és a középfokú vagy alacsonyabb iskolai végzettségűek körében. A menekültekkel, bevándorlókkal szembeni előítéletesség esélye az átlagosnál nagyobb a férfiak, a középkorúak, a munkaerőpiacról kiszorultak és a személyes ismerőssel nem rendelkezők körében. Így a fiatalság mindhárom esetben csökkenti az előítéletesség valószínűségét (Allport ezzel ellentétes álláspontot képvisel), s közel áll ehhez a helyzethez, ha a válaszoló nő, felsőfokú iskolai végzettségű, és van az adott csoportból személyes ismerőse.⁸⁶

2.4. Előítéletek Magyarországon

Az 1930-as évektől kezdve terjedtek el azok a vizsgálatok, amelyek a különféle etnikai és kulturális kisebbségekkel kapcsolatos attitűdök felmérését célozták, főleg az USA-ban. Az előítélet kérdése a második világháború után még nagyobb figyelmet kapott a szociálpszichológusok körében, immár Európában is.⁸⁷ Magyarországon az 1980-as években is végeztek kutatásokat, habár a rendszerváltást követően még jobban előtérbe került. Az előítéletes gondolkodás egyik kiváltó okaként a gazdasági és politikai konkurencia megjelenését hangsúlyozták. A társadalmi rétegek még jobban

⁸⁶ Dencső Blanka – Sík Endre (2007): 16-20.o., Enyedi Zsolt – Fábrián Zoltán – Sík Endre (2004): 386-387.o.

⁸⁷ Erős Ferenc (2007) 3. o.

eltávolodtak egymástól a gazdasági és munkaerő piaci verseny következtében, aminek hatására előtérbe kerültek az érdekösszetűzések. A zsidókkal és romákkal szembeni antiszemitizmus a megélhetés kérdése miatt felerősödött. Ebből következik, hogy a bevándorlás szigorítása napirendre került az 1990-es években, a nyugat-európai országokban. A Bar Kochba Intézet 1995-ben a különböző társadalmi csoportokról vallott vélekedéseket vizsgálta a 15-20 év közötti fiatalok körében. Legerőteljesebb negatív megkülönböztetést a cigányokkal kapcsolatban találtak, ami napjainkra is jellemző a roma tanulók közoktatási intézménybe kerülésétől számítva. Az iskolákban gyakran működnek szegregált roma, úgynevezett kiegészítő osztályok, ahol a tanulókkal szembeni követelményeket csökkentik. Ami szintén a diszkrimináció egy formája lehet. Az effajta oktatási keret után valószínűleg sikertelen lesz a társadalomba való integrálásuk.⁸⁸ Az University School of Education munkacsoportja fejlesztette ki, Rachel Lotan és Elisabeth Cohen vezetésével A Komplex Instrukciós Programot (KIP), ami a heterogén összetételű osztályok tagjainak együttműködésen alapuló tanítási-tanulási stratégia. Alapvető célja, hogy a kirekesztett tanulókat is bevonja a tanulási folyamatba. Hatékonysága abban áll, hogy figyelembe veszi a tanulók egyéni képességeit, a tananyagot átalakítja érdeklődést felkeltő és valós élethelyzetek tartalmazó csoportfeladatokra. Magyarországon a program népszerűsítése B. Nagy Éva és Kaposvári Anikó nevéhez köthető. Az érdeklődő iskolák részére (pl.: Győr, Hejőkeresztúr) 2001-ben tartott bemutató után a pedagógusok egyetértettek abban, hogy módszertani megújulásra van szükség a gyakorlatban, kiemelt hangsúlyt fektetve

⁸⁸ F. Lassú Zsuzsa és Elekné Szarvas Anett (2000) 232.o.

a roma tanulók oktatására.⁸⁹ Hasonló célokat tűzött ki maga elé az „Alma mater” program, amely a hátrányos helyzetű, főleg roma tanulók benntartására törekszik az oktatási rendszerben, valamint továbbtanulásuk támogatására, másrészt a pedagógusok felkészítésére a családdal való sikeres kommunikációra speciális tréningprogramok segítségével.⁹⁰

Az 1994-és 2002 között összehasonlító kutatások nyomán a Tárki kimutatta, hogy a cigányellenesség a fővárosban alacsonyabb, mint a vidéki városokban és falvakban. Azonban az előítéletesség aránya magasabb az ország keleti részén, a szakmunkásképzőt végzettek, az alacsony jövedelemmel és kevés háztartási cikkekkel rendelkezők, valamint a fiatalok között. Mivel a társadalmi rétegződés legalsóbb szintjén helyezkednek el, a cigányokkal szembeni előítéletek keverednek a szegényekkel, a munkanélküliekkel és a bűnözőkkel kapcsolatos előítéletekkel.⁹¹

A magyarországi kutatások elsősorban a csoportközi előítéletek kutatásával, ezen belül is a zsidósággal, a cigánysággal, a homoszexuálisokkal, a határon túli magyarsággal, a szomszédos népekkel kapcsolatos beállítódást méri és köti társadalmi és demográfiai tényezőkhöz. A Kurt Lewin Alapítvány 2006-ben két reprezentatív felmérést végzett Útkeresés, valamint Tolerancia címmel a diákok körében a kisebbségi csoportok felé irányuló esetleges előítéletek és sztereotípiák mérésére. Az Útkeresés nevet viselő vizsgálatban a diákoknak állást kell foglalniuk erkölcsi kérdésekben a következő válaszlehetőségekkel: az adott helyzetben biztosan, valószínűleg, vagy egyáltalán nem tenné azt, amit a kérdőív kínál. Az adatfelvétel 7. és

⁸⁹ B. Nagy Éva (2010) 182 o.

⁹⁰ Hanák Zsuzsanna (2012) 3. o.

⁹¹ Enyedi Zsolt – Fábíán Zoltán – Sik Endre (2004) 385-386.o., Fábíán Zoltán- Sik Endre (1996) 385.o., 396.o.

10. évfolyamos korosztályban történt, ami az adatok összehasonlíthatósága mellett, a diákok erkölcsi gondolkodásmódjának a fejlődését is nyomon követi. Azonban a megadott válaszok nem adnak lehetőséget a diákok gondolatainak megnyilvánulására. A Tolerancia nevet viselő vizsgálat célja, hogy objektív képet adjon a diákok társadalmi csoportokhoz való attitűdjeiről. Ennek érdekében nyitott kérdéseket tettek fel, valamint képeket mutattak és történeteket vázoltak az alanyoknak. A bemutatott három képen csak az illetők neve szerepelt, ami alapján ítéletet kellett mondaniuk arról, hogy milyen emberek. A szereplők: Giuseppe Bepi Colombo matematikus, egy féléves csecsemő kislány, Kolompár Ramóna és Ephraim Kishont Magyarországról származó zsidó író. A teszt tartalmazott két cigányellenes tartalmú viccet és a médiából ismert MIÉP képviselő ifj. Hegedűs Lóránt rádióbeszédében elhangzott két mondatát.⁹² Az eredményeket kategóriákba sorolták, és 1-5-ig pontozták az agresszivitásnak megfelelően. Az eredmények torzítása az eltérő írás és olvasás készségnek köszönhető. Az eredmények alapján a kutatók véleménye az, hogy a legtöbb esetben nem rasszizmusról és előítéletről van szó, hanem ismerethiányról, frusztrációról, agresszióról, az önreflexió hiányáról és a sztereotipizáló gondolkodásmódról.⁹³

Krekó Péter a Political Capital Institute European Social Survey nemzetközi adatbázis segítségével vizsgálatot végzett Magyarországon a jobboldali extrémizmus igénye iránt. Az eredmények alapján elmondható, hogy 2002 és 2009 között

⁹² „Rekeszd ki őket, mert ha nem teszed, ők teszik meg veled!” „A galíciai jöttmentek rágták és rágják szét a hont, a Jordán partja mellől jönnek megint a Duna partjára, még egyet rúgni a magyarba!”

⁹³ Ligeti György (2006) 373–389. o.

növekedett, azon válaszadók aránya, akik fogékonyak a szélsőséges jobboldali (rendszerellenes, sovíniszta, xenofób, tekintélyelvű) ideológiákra. Ez a nacionalista és kisebbségellenes politikai pártok megerősödéséhez vezethet. A 2009-es adatok alapján Magyarország a 32. helyet foglalja el a vizsgált országok sorában. Európa országainak megoszlására jellemző, hogy a keleti és a déli országokban nagyobb az igény a jobboldali extrémizmusra. Ennek oka a 20. században itt uralkodó jobboldali, majd baloldali totalitárius rendszerek. Ebből következik, hogy a legkisebb igényt a skandináv országokban találhatjuk. Nyugat-Európa legtöbb országában a mérések szerint csökkenőben van az előítéletesség, azonban Kelet-Európára ez nem igazán jellemző, sőt Magyarország ezen országok közül is kiemelkedik a felerősödött kisebbségekkel szembeni intoleranciával. Ennek oka a demokratikus intézményekbe vetett bizalom megrendülésében, a csalódottságban keresendő.⁹⁴

A német Friedrich Ebert Alapítvány 2011-ben publikálta az Európai Unió nyolc országára kiterjesztett vizsgálat eredményeit, melyet 2008-ban országonként reprezentatív módon ezer-ezer fő telefonon való megkérdezésével rögzítettek. A vizsgálat fókuszában a csoportokra irányuló elutasítás szindrómája (*group focused enmity syndrome*, GFE) állt. Bővebben az idegenellenesség, a rasszizmus, az antiszemitizmus, az iszlámellenesség, a szexizmus, és a homofóbia állt. A magyar adatokat tanulmányba Örkény Antal és Váradi Luca rendezte.

⁹⁴ Krekó Péter (2010) 73, 78, 81-83, 95.o.



A GFE szindróma jellegzetes struktúrája⁹⁵

A vizsgálatban szereplő országok a következők: Egyesült Királyság, Hollandia, Lengyelország, Magyarország, Németország, Olaszország, Portugália, valamint Franciaország, amelynek adatait jogfelfogásuk miatt nem lehetett kiértékelni. A nyolc vizsgált ország közül Magyarország rendelkezik a legelőítéletesebb (48 %) társadalommal, Lengyelországgal holtversenyben. A legtoleránsabbak a hollandok, a megkérdezettek 60 %-a előítélet-mentes. A társadalmi tőke, a bizalom, az étellel való elégedettség csökkentheti az előítéletességet. Az anómia, a társadalmi normák, szabályok érvényének gyengülése, a pesszimizmus eluralkodása azonban erősítheti. A

⁹⁵ Örkény Antal, Váradi Luca (2010) 32. o.

magas előítéletesség okai Magyarországon a következők lehetnek: a több évszázados múlt törésvonalai, a posztkommunizmus, a rendszerváltás. A honfoglalást követően a magyarság beintegrálódott a keresztény Európába, és harcmódorának köszönhetően a szomszédos népeket rettegésben tartva a Kárpát-medence ura lett. Hatalmának megtörésével, a törökök betörésével idegen uralom alá került az ország, a járványok, harcok következtében elpusztult területekre idegen nemzetiségek érkeztek, ezáltal csökkentve a magyar lakosság arányát és növelve kollektív fenyegetettségének tudatát. Mindezek mellett az országot Európa közepén a keleti és nyugati országok gazdasági versenyének és kulturális harcainak a tengelyében fekszik (reformáció, ellenreformáció), ami tovább növeli a veszélyeztetettség érzetét. A félperifériás helyzetből következik a modernizáció igénye a 19. században, amit többségben a helyi feudális nagyurak és arisztokratákkal szemben a kisebbségi és nemzetiségi csoportok támogattak. Ennek eredményeként a többség negatív értékekkel ruházták fel a rendszer ellen felkelőket. A 20. század második felében a szovjet uralom alatt álló, az ipari termelésre berendezkedett országot az 1989-es rendszerváltás több területen is megrázta, hiszen a politikai és gazdasági életben is változás következett be. Az eddigi rendszer megszűnése, a pluralizmus és individualizmus megjelenése az embereket összezavarta, felerősítette az előítéleteket és sztereotípiákat. Felborult a társadalmi identitás szerveződés korábbi mintája, és az így keletkezett identitáskrizis számos társadalmi csoportban megnövelte az autoriter attitűdök iránti fogékonyságot. A kelet- és közép-európai kommunista országok átmeneti társadalmában a munkanélküliség megjelenése okozta az egyik legnagyobb traumát, hiszen a teljes foglalkoztatottság

mellett csak periferikusan volt jelen. A munkanélküliség, a munkaerőpiacról való kizorulás, a presztízsvesztéssel, a feleslegessé válás érzésével és frusztrációval párosult. A reáljövedelmek csökkenésével esett az életszínvonal, nőtt a létbizonytalanság. A Kádár-korszak széles középrétegét érintették a leginkább e változások. A Friedrich Ebert Alapítvány által 2011-ben publikált kutatás tervezése során a Bielefeldi Egyetemen 2002-ben beindított kutatás fogalomkészletéből, a csoportokra irányuló elutasítás szindrómájából indult ki. A diszkriminatív magatartás egyik tényezője lehet, hogy a többségi társadalom képtelen vagy nem hajlandó integrálni a kisebbségben tartott csoportokat. A fennálló gazdasági, kulturális és szociálpszichológiai különbségek miatt egyfajta védekezési mechanizmusként állítják fel az alá-fölé rendeltségi viszonyt. Véleményük szerint az egyes társadalmi csoportok az eltérő kulturális értékeik, továbbá gazdasági hiábavalóságuk és alacsonyabbnak vélt szintű civilizációs állapotuk miatt veszélyeztetik a fennálló társadalmi és kulturális berendezkedést. A szindróma kifejezés arra utal, hogy az előítéletesség gyökere a személyiségben, másrészt a társadalom strukturális szerkezetében is jelen van, tehát egy egységes gondolkodási sémára és attitűdre utal. Elemzésük elsősorban az előítéletesség univerzalitásának kérdéseivel foglalkozik.⁹⁶

⁹⁶Fábián Zoltán- Sik Endre (1996) 398-399.o., G. Márkus György (2012) 1-4.o., 11-16.o., Örkény Antal, Váradi Luca (2010) 30. o.

2.5. Az előítéletek csökkentésére irányuló törekvések

Az előítéletek nem velünk születnek, hanem elsajátítjuk őket a szocializáció során a családi és iskolai nevelésből, a szűkebb és tágabb társas közegből, a médiából, és a kultúrából. Ebből következik, hogy az előítéletek nem szüntethetők meg teljesen, de mérséklésükre az oktatással, a neveléssel, a felvilágosítással, jogi eszközökkel, törvényi szankciókkal lehetőségünk van. Azonban ez nemcsak a kutatók, a politikusok, a nevelők, a média-szakemberek feladata, hanem a társadalom minden tagjának.⁹⁷

Számos módszerrel lehet próbálkozni az előítéletek és sztereotípiák arányának csökkentésére, többek között a propagandával, az iskolai oktatással és felvilágosítással, a terápiás és csoport-interakciós technikákkal, vagy a csoportközi érintkezéssel. Sherif, Adorno és Allport nemcsak az előítéletek okait, hanem a csökkentésükre való módszereket is keresték. Adorno szerint az előítélet-mentesség a kisgyermekkorban zajló autonómiára nevelésben, a felvilágosításban, a kritikai gondolkodás kialakításában gyökerezik. Ezt szolgálja az oktatás is, ahol megjelentek a multikulturális, az emberjogi és a holokausztot tartalmazó tananyagok, melyek célja a tolerancia és empátia készség kialakítása, valamint fejlesztése.⁹⁸

Sikeres módszernek írható le a Rokeach féle konfrontációs módszer, amit Amerikában alkalmaztak a fehérbőrű lakosság körében, amellyel csökkentették a kognitív disszonanciát, a diszkriminatív csoporthoz való viszonyulás átértékelésével, és az egyenlősítő törekvések révén.

⁹⁷ Erős Ferenc (2007) 4. o.

⁹⁸ Kovács Mónika (2010) 17. o., 21. o.

Scherif cserkésztabori kísérletében versenyhelyzet teremtett a gyerekek között és a kölcsönös függés érzetének kialakításával felülkerekedett a csoportellentétén. Az együttműködés lehetővé tette egymás értékeinek és fontosságának a felismerését. A mindennapi életben, az iskolákban is jelen van a gyerekek számára a versenyhelyzet, amelynek az előbbre jutáshoz meg kell felelniük, ezáltal teljesítményüket ennek függvényében fokozzák. Azonban ha a tanuló állandóan kudarcot él át, akkor elveszti motivációs erejét, rontja az önértékelését, rossz közérzetet okozva. Ez akár az iskolakerüléshez, a bukáshoz is vezethet.

Dewey projekt módszerét átdolgozva alkalmazta Aronson a mozaik módszert, mely a kölcsönös függésen alapul. Az oktatási forma lényege, hogy a tananyag feldolgozása csoportbontásban történik meg, ahol a gyerekek a megtanulandó fejezeteket egymás között szétosztják, majd megtanítyják társaiknak. A kísérletben Pulitzer életrajzát 6 fejezetre osztva, 6 gyermeknek kellett közösen megtanulnia. Így a tananyag a csoport együttműködésével sajátítható el, növelve a rokonszenvet egymás iránt, illetve csökkentve a versenyhelyzetet. A mozaik módszeres gyerekeknek pozitívabb az önértékelésük, nagyobb empátiával rendelkeznek, mások nézőpontját is észlelni tudják. A módszert szintén felhasználta Slavinnak, akinek célja volt az, hogy a gyerekek egyforma szinten sajátítsák el az adott tananyagot. Minden gyerek más szempont szerint dolgozza fel a leckét, majd egészében tanulja meg a többiek segítségével. Fontos motiváló erő, hogy az értékelés a csoport átlagteljesítménye alapján történik.⁹⁹ Ez effajta kooperatív tanulási formának számos pozitív hatása van, mégsem terjedt el a pedagógusok körében. Ennek egyik oka, hogy az iskolák nem

⁹⁹Aronson , Elliot (1998) 244-252.o., F. Lassú Zsuzsa és Elekkné Szarvas Anett (2010) 233-234.o.

rendelkeznek megfelelő infrastruktúrával és anyagi forrással az ehhez szükséges kellékek beszerzéséhez és sokszorosításához. Másrészt sokan elzárkóznak a reformpedagógia módszereitől, az újításoktól, félve az ezt követő esetleges negatív visszajelzésektől. Hiszen a szülők sok esetben nem tudnak azonosulni az új módszerek hatékonyságával, melyekkel őket nem oktatták, illetve a pedagógusok sincsenek a módszerhez szükséges tanári attitűdökkel felruházva. Ezért fontos a tanárképzés folyamatos formálása és továbbképzések rendezése, hogy ledöntse a hagyományok által felállított korlátokat, sztereotípiákat. Ezt segítheti elő többek között az Eszterházy Károly Főiskolán is a tanár szakos hallgatóknak kötelezően teljesítendő Önismereti és Eset megbeszélési kurzus is, ahol megismerhetjük saját határainkat, meg tanuljuk kezelni a váratlan helyzeteket, illetve a reform és alternatív pedagógiákkal foglalkozó kurzusok, amelyek bemutatják a legújabb oktatási módszerek előnyeit és hátrányait.

A Kodolányi János Főiskola Jane Elliott munkáit felhasználva indított el egy vizsgálatot. Az alap ötletet az amerikai tanítónő kutatásai nyújtották, aki Martin Luther King munkásságát mutatta be fehér, keresztény vallású gyerekekből álló osztálynak. Az előítéletek megértéséhez két csoportra osztotta az osztályt, a kék szemű emberekre, akik sokkal intelligensebbek, kedvesebbek, tisztábbak, segítőkészebbek, mint barna szemű társaik, akik buták, agresszívak, sőt bűdösek is. A barna szeműeknek, mint negatívan megkülönböztetett csoportnak, széles kék gallért tett a nyakába, és bizonyos viselkedésformákat tartatott be velük pl. nem ihattak egy csapból a kékszeműekkel. Másnap megcserélték a tulajdonságokat, a barna szeműek váltak a pozitív és közkedvelt személyekké. A gyerekekről számos fénykép készült, amely jól ábrázolja

érzéseiket az adott szituációban és szerepben, valamint rajzaikkal és érzékeltették ezeket. A negatív megkülönböztetéssel járó gallér viselete az adott napon, a rajzokon szomorúságot, sötétséget, míg a gallér nélküli napon vidámságot, mosolygó embereket és virágokat találunk. A vizsgálat végeztével a gyerekek széttépték a gallérokat és a saját bőrükön tapasztalták meg a negatív megkülönböztetés hatásait. Tisztába kerültek azzal, hogy a szemszín nem lehet meghatározó az emberek megítélésekor. A vizsgálatról készült filmben (A vihar szeme) számos akkori diák is részt vett, akik pontosan fel tudták idézni az akkori negatív érzéseiket arról a két napról, és hálásak azért a tapasztalatért, mert jobb emberré tette őket.¹⁰⁰

A Kodolányi János Főiskola következő kísérletében 12-16 fős nyelvtanár szakos hallgatókból álló önismereti csoportokat két-két pszichológus vezette, akik a két csoport közti diszkriminációt Hippokratész – Galénosz féle temperamentumtan segítségével állították fel. A személyiségteszt eredményeit felhasználva a melankolikus és flegmatikus emberek tulajdonságait pozitív megvilágításba helyezték és egyéb pozitív tulajdonságokkal ruházták fel, a szangvinikus-kolerikus típusokkal szemben. Ezáltal az első kategóriába soroltaknál kialakult egyfajta felsőbbrendűség érzet. Ez után a két önismereti csoportot három-három kiscsoportra bontották úgy, hogy minden vérmérséklet típusból legyen valaki az adott csoportban. A feladat melyet közösen kellett megoldaniuk, a Kodolányi Főiskola címerének és jelmondatának a megtervezése 15 perc alatt. A munkálatok alatt egy-egy megfigyelő jegyzeteket töltött a csoportban betöltött szerepekről. A vizsgálat eredménye, hogy a negatív tulajdonságokkal felruházott szangvinikus-kolerikus személyek, akik

¹⁰⁰ F. Lassú Zsuzsa és Elekné Szarvas Anett (2010) 227-228.o.

temperamentumoknak megfelelően eddig hangadók és dominánsak voltak, a negatív megítélés hatására visszahúzódóvá váltak, a pozitív tulajdonságokkal felruházott melankolikus és flegmatikus típusokkal szemben. A csoport e tagjaival pont az ellenkező folyamat játszódott le a pozitívumoktól felbátorodva dominánssá, aktív és ötletgazdag emberekké váltak. A gyakorlat lezárásaként ismertették a vizsgálat tárgyát és mindenkit megkértek, hogy ismertessék érzéseiket, beszéljék ki magukból esetleges indulataikat, amit a háttérbeszorulás váltott ki. A feladat célja az volt, hogy ismerjék meg a kirekesztettséget, a negatív sztereotípiákkal és előítéletekkel szembekerülő emberek érzését a saját bőrükön annak érdekében, hogy önmaguk változtatni tudjanak esetleges negatív berögződésükön. Az effajta gyakorlatok számos veszélyt rejthetnek magukban, ezért fontos, hogy szakemberek végezzék el kellő tudással és felkészüléssel a hátuk mögött.¹⁰¹

A sztereotipizálás és előítéletesség csökkentésének másik lehetséges módszerét az ún. kontaktus-hipotézis fogalmazta meg. A stratégia lényege, hogy a gyakori és rendszeres kapcsolat a társadalmi csoportok között elvileg csökkenti a sztereotip gondolkodást, ha az, az egyenlő pozíció alapján folytatott érintkezésem alapul. Morton Deutsch és Mary Ellen Collins nyomon követte hogyan alakul a fehérek négerellenes attitűdje, egy integrált és egy szegregált lakótelepen. Az integrált lakótelepen élőknek pozitív irányban változott meg a véleményük. Az elkülönítés megszüntetésének másodlagos hatása az elkerülhetlenség pszichológiája. Ha az egyén tudja, hogy elkerülhetetlen a kapcsolat kialakítása azzal szemben, akivel negatív attitűdjeink vannak, akkor a disszonancia enyhítése érdekében a pozitív tulajdonságokra fektetem a

¹⁰¹ F. Lassú Zsuzsa és Elekné Szarvas Anett: (2010) 235-240.o.

hangsúlyt, megpróbálom meglátni a jót az egyénben. Ezt a kettős helyzetet nevezzük kognitív disszonanciának. Minél előbb felismeri a társadalom, hogy az integráció elkerülhetetlen, annál inkább fog előítéletein változtatni. A kísérlet sajátossága, hogy állami kézben lévő lakótelepen történt. Ha ez magántulajdonban lett volna, fenn állhatna annak a veszélye, hogy a kisebbségi lakosság miatt leesik az ingatlan értéke, ami gazdasági konfliktushoz vezetne. Tehát az egyenlő pozíciójú érintkezés gazdasági konfliktus nélkül csökkenti az előítéleteket. Balassa Szilvia és Kovács András kutatásuk során vegyes etnikumú, és homogén lakóhelyeken is tesztelni kívánták a kontaktus hipotézis elméletet, főként a német, és szlovák lakosú településeken. A vizsgálat eredményei szerint az etnikai csoportok közötti személyes kapcsolat csökkenti az előítéletességet, illetve ezt tovább fokozza, ha azok a vegyesen lakott településeken alakulnak ki. Ezen településeken akkor is nagyobb a rokonszenv a kisebbségi csoportok iránt, ha még nem kerültek személyes kapcsolatba az említett csoport tagjaival. Ezzel ellentétben a Tajfel-paradigma azt állítja, hogy az együttélés és a személyes kapcsolat megléte erősítheti a sztereotip és előítéletes gondolkodást is.¹⁰²

Az emberek előítéleteinek csökkentésére a média is alkalmas lehet például olyan reklámok gyártásával, amelyek nem csak a többségi csoport tagjaihoz szól, hanem a kisebbségben levőkhöz is, saját csoportjukból származó szereplőkkel.¹⁰³

¹⁰² Aronson, Elliot (1998) 239-244.o., Balassa Szilvia, Kovács András (2010) 99, 102- 111.o.

¹⁰³ Síklaki István (2010) 114. o.

Irodalomjegyzék

- Allport, Gordon W. (1977): *Az előítélet*, Budapest, Gondolat kiadó.
- Aronson, Elliot (1998): *A társas lény*, Budapest, Közgazdasági és jogi könyvkiadó
- Balassa Szilvia, Kovács András (2010): *Kontexus és kontaktus. A kontaktus hipotézis vizsgálata magyarországi vegyes lakosságú településeken*. In: *Alkalmazott pszichológia*, XII. évfolyam, 1–2. szám, 99-112.o. http://ap.elte.hu/wp-content/uploads/2012/09/APA_2010_1-2.pdf,
Utolsó megtekintés: 2013.06.28. 17:13
- B. Nagy Éva (2010): *Megközelítések és módszerek. Ami rajtunk múlik* In: *Alkalmazott pszichológia*, XII. évfolyam, 1–2. szám, 179-189.o. http://ap.elte.hu/wp-content/uploads/2012/09/APA_2010_1-2.pdf
Utolsó megtekintés: 2013.06.28. 10:57
- Csepeli György (1997): *Szociálpszichológia*, Budapest, Osiris Kiadó.
- Dencső Blanka – Sik Endre (2007): *Adalékok az előítéletesség mértékének és okainak megismeréséhez a mai Magyarországon*, Budapest, Oktatáskutató Intézet http://www.ittvagyunk.eu/application/essay/7_1.pdf
Utolsó megtekintés: 2013.10.31. 16:42
- Enyedi Zsolt – Fábíán Zoltán – Sik Endre (2004) „Nöttek-e az előítéletek Magyarországon?": In: Kolosi Tamás, Tóth István György, Vukovich György (szerk.) Budapest, Társadalmi riport (TÁRKI) 375–399 o. <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a809.pdf>
Utolsó megtekintés: 2013.08.02. 14:35
- Erős Ferenc (2007): *Irányok és tendenciák az előítéletek kutatásában*. *Educatio*, 2007/1. szám. <http://epa.oszk.hu/01500/01551/00039/pdf/409.pdf>
Utolsó megtekintés: 2013.08.03. 09:03
- Fábíán Zoltán–Sik Endre (1996): „Előítéletesség és tekintélyelvűség” In: Andorka Rudolf, Kolosi Tamás, Vukovich György (szerk.), Társadalmi riport. Budapest, TÁRKI, Századvég. 381–413. <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a895.pdf>
Utolsó megtekintés: 2013.08.12. 14:12
- Forgács József (2002): *A társas érintkezés pszichológiája*, Budapest, Kairosz Kiadó.
- F. Lassú Zsuzsa és Elekné Szarvas Anett (2000): *Jane Elliott nyomában. Az előítéletek csökkentése a tanárképzésben*, *Magyar Pedagógia*, 100. évfolyam, 2.szám. http://www.magyarpedagogia.hu/document/F.Lassu_1002.pdf
Utolsó megtekintés: 2013.09.25. 16:28
- G. Márkus György (2012): *Előítéletesség Európában, intolerancia Magyarországon. Recenzió és reflexió*, XXI. század- Tudományos közlemények 2012/27. http://www.academia.edu/1484152/Eloiteletek_Europaban_intolerancia_Magyarorszagon. Utolsó megtekintés: 2013.08.27. 13:30

Hanák Zsuzsanna (2012): *A pedagógus családdal végzett munkájának szerepe a romák társadalmi integrációjában.* In.:Társadalmi együttélés Interdiszciplináris e-folyóirat 2012/3.szám

http://www.tarsadalmiegyutteles.hu/data/files/hanak_zsuzsanna_2pkqQa.pdf

Utolsó megtekintés: 2013. 09. 03. 17:18

Kende Judit (2010): *Óvodások előítéletei. A csoport szerepe. Kisgyerekek előítéleteinek és sztereotípiáinak alakulása* In: Alkalmazott pszichológia, XII. évfolyam, 1–2. szám. 135-143.o.

http://ap.elte.hu/wp-content/uploads/2012/09/APA_2010_1-2.pdf

Utolsó megtekintés: 2013. 07. 02. 14:23

Kovács Mónika (2010): *Az előítéletek okai és mérséklésük lehetőségei: a szociálpszichológiai nézőpont.* In: Alkalmazott pszichológia, XII. évfolyam, 1–2. szám. http://ap.elte.hu/wp-content/uploads/2012/09/APA_2010_1-2.pdf

Utolsó megtekintés: 2013 07. 12. 10:15

Krekó Péter (2010): *Jobboldali extrémizmus iránti igény Magyarországon és Izraelben,* In: Alkalmazott pszichológia, XII. évfolyam, 1–2. szám..

http://ap.elte.hu/wp-content/uploads/2012/09/APA_2010_1-2.pdf

Utolsó megtekintés: 2013 07. 21. 16:40

Ligeti György (2006) „*Sztereotípiák és előítéletek*”, In: Kolosi Tamás, Tóth István György, Vukovich György (szerk.), Társadalmi riport. Budapest, TÁRKI. 373–389

http://www.tarsadalomkutatas.hu/kkk.php?TPUBLA717/publikaciok/tpubl_a_717.pdf. Utolsó megtekintés:2013. 07. 18. 19:07

Örkény Antal, Váradi Luca (2010): *Az előítéletes gondolkodás társadalmi beágyazottsága nemzetközi összehasonlításban.* In: Alkalmazott pszichológia, XII. évfolyam, 1–2. szám, 29-46.o.

http://ap.elte.hu/wp-content/uploads/2012/09/APA_2010_1-2.pdf

Utolsó megtekintés: 2013. 10. 05. 18:06

Síklaki István 2010: *Sztereotípiák, reklám, identitás. Fókuszcsoporthoz kutatás az integrált reklámok fogadtatásáról.* In: Alkalmazott pszichológia, XII. évfolyam, 1–2. szám. 113-133.o. http://ap.elte.hu/wp-content/uploads/2012/09/APA_2010_1-2.pdf. Utolsó megtekintés: 2013. 07.15. 12:06

Klujber Márta: A magyar cserkészzet „életreform” programjának sajátos motívumai

1. Bevezetés

A huszadik század elején változást követelő mozgalmak indultak Európában és Európán kívül, számos közülük a fiatalok életének megújítását tűzte célul. Sok közülük kifejezetten életreform törekvésnek indult, egy alternatív életforma lehetőségét keresve és felkínálva a fiataloknak.

A Magyar Cserkészszövetség 1912-ben alakult meg angol mintára.. A fiatalok életének megújítása mellett egy új életprogramot állított eléjük: többek között a természethez való visszatérést, a nemzeti hagyományokban fellelhető gyökereket, illetve egy polgári embereszményt (a segítőkész, tiszta lelkű, hazáját szolgáló személyt) ajánlva. Az új mozgalomhoz Magyarországon erősen kötődött a vallásosság, az egyházi nevelők, valamint pedagógusok vezetése. A cserkészzet tevékenysége számos jegyében kapcsolódik az életreform mozgalomhoz, ezért vizsgálatom egyik célkitűzése: *a cserkész mozgalom helyének kijelölése az életreform mozgalom sokszínű motívumainak sorában.*

A cserkészzet története során több irányzat is kialakult (egyik elágazás például a Magyar Őrszem mozgalom, amely inkább a militarista vonalat képviselte), illetve megjelent Magyarországon a felekezetihez tartozás. A katolikus cserkészcsapatok közösségének vezető alakja Sík Sándor, míg a magyarországi cserkészzet fő (politikai) képviselőjét Teleki Pál nevéhez kötik. Neves személyisége a református cserkészzetnek

Karácsony Sándor pedagógus, akiről azonban ritkábban esik szó. Kutatásomban a *felekezeti és egyéb irányzatok együttműködését, illetve fejlődési irányát bemutatom be.*

Karácsony Sándor a neveléstudományi kánonban jelentős szerepet foglal el, azonban életének a cserkészethez kötődő vonalán felmerülő igény a mélyebb kidolgozottság. Dolgozatomban hangsúlyt fektetek *munkásságának bemutatására*, mivel vezetői pozíciójából fakadóan közvetlen köze volt az országos szövetségben belül, a központi irányítás szervezéséhez, valamint nevéhez kötődik a népi-nemzeti irányvonal képviselője, a falusi cserkészcsapatok szervezésének szorgalmazása. A történelmi szempontok mellett a neves pedagógus *cserkészethez kapcsolódó pedagógiai nézeteit és tevékenységét célozva* megvizsgálom.

Dolgozatom témájául azért választottam a cserkészet elemzését, mert aktív cserkészként¹⁰⁴ úgy vélem, a mozgalom (közel száz éve kisebb-nagyobb megszakításokkal) ma is fontos szerepet játszik a fiatalok nevelésében, reális alternatívát kínálva értékeivel számukra, számunkra. Korábbi tudományos kutatásom témáját folytatom jelenlegi dolgozatomban, amely igazolta, hogy az ifjúság számára a cserkészet által képviselt értékeket önmaguk számára ma is aktuálisnak tekintik¹⁰⁵. Így az életreform-motívumok vizsgálata a kezdetben megjelenő igényekre választ adó cserkészetnek arra a jelentőségére hívja fel a figyelmet, hogy ezek ma ismét jelentkeznek, hiszen a mozgalom létezik. A történelmi visszatekintéssel ma is aktuális társadalmi szükségletekre választ adó motívumokhoz juthatunk.

¹⁰⁴ A 85. számú Zrínyi Miklós Cserkészcsapat tagja vagyok 2000 óta.

¹⁰⁵ Cserkészek véleményét vizsgáltam azzal kapcsolatban, hogy mit jelent számukra a mozgalom tagjának lenni, milyen értékeket közvetít számukra a cserkészet, és ezekkel mennyiben tudnak azonosulni. A vizsgálat eredményeit bemutató tanulmány bibliográfiai adatait nem jelenítem meg az irodalomjegyzékben a dolgozat anonimitási kritériumainak figyelembevételével.

A fent bemutatott kérdések körüljárásával újra szeretném gondolni a cserkészzet történetének tanulságait beleillesztve egy nagyobb társadalmi szerveződés, az életreform mozgalom kibontakozásába, melyet a kor szükségletei termeltek ki magukból, s mindebben szeretném elhelyezni egy pedagógusként országosan, cserkészként csak szűk körben ismert személyiség, Karácsony Sándor tevékenységét, aki a mozgalom népi-nemzeti jellegének meghatározó alakja volt. Célom, hogy megközelítem összefüggések meglátásával és eddig nem feldolgozott forrásanyag bemutatásával hozzájáruljon a neveléstudomány, illetve a történelemtudomány számára a cserkész mozgalom történetének kiegészítéséhez, valamint Karácsony Sándor hagyatékának gazdagításához.

2. A kutatás bemutatása

2.1. A kutatás jellege és módszerei

Kutatásom történeti jellegű, részét képezi egy fogalomtisztázás és ehhez kapcsolódó motívumvizsgálat, forráselemzés, illetve szakirodalmi áttekintés.

Alapvetően három terület vizsgálatára vállalkozom. Az életreform mozgalmak keletkezési körülményeit és lényegüket tekintem át az ehhez kapcsolódó szakirodalmon keresztül, majd egy egyéni értelmezésben ehhez kapcsolom a cserkészmozgalom megszületését és jegyeit a mozgalom alapelveinek és tartalmi tényezőinek leírásával. A mozgalom tagjaként szemléletmódomra hatással lesz egy szubjektívebb szempont, ami a cserkészzet mai eszmeiségének megítélését érinti, de a kutatás objektivitása érdekében a korszakban neves személyiségek értelmezéseinek bemutatáshoz számos forrásra támaszkodom. Ilyenek Sík Sándor, Karácsony Sándor,

valamint a korszakot kutató történész, Gergely Ferenc munkái. Ezen túl Karácsony Sándor pedagógiájának értelmezői (Kontra György, Deme Tamás, a Sándor-kör és Heltai Miklós, a Csökmei-kör vezetője) adnak számomra hiteles képet gondolkodásáról, ezen keresztül a korszak problémáiról. A nagyobb rálátás érdekében olyan szerzők munkáit használom fel, akik a mozgalmisággal, ennek történelmi elhelyezésével foglalkoznak: Trencsényi László, illetve P. Miklós Tamás.

A kutatásban a Gödöllői Városi Könyvtár és Múzeum Cserkész levéltári anyagával dolgoztam, mivel az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött, a cserkészzel kapcsolatos levéltári állomány itt lelhető fel. A szakirodalmi feldolgozás mellett tehát a levéltári kutatómunka egészíti ki módszereimet: elsődleges és szekunder források felkutatása.

2.2. A kutatás célkitűzései

A bevezetőben megfogalmazottak szerint céлом egyrészt az életreform mozgalom bemutatása és jellegzetességeik megvilágítása. Ennek segítségével arra a kérdésre szeretnék választ kapni, hogy milyen alternatívákat jelentettek a különböző megújulást hirdető törekvések a fiatalok számára a huszadik század elején, milyen megoldásokat kínáltak a fiatalok életének jobbá tételére? Milyen szükségleteket elégítettek ki?

A cserkészmozgalom létrehozója egy angol katonatiszt volt, a legendás „Bi-Pi”¹⁰⁶, aki nem Európában tevékenykedett a 20. század elején, mégis gondolatai rokoníthatók egyéb reform törekvésekkel. A fő kérdés az, hogyan, mely jegyei alapján illeszthető be a cserkészmozgalom az életreform mozgalom különféle irányzatainak sorába? Milyen

¹⁰⁶ Lord Robert Baden-Powell of Gilwell (1857-1941)

motívumok alapján tekinthető életreform-mozgalom részének a cserkészzet? Fő célom az erre való válaszadás.

Magyarországon a cserkészmozgalom egyéni alakulása a társadalmi-politikai viszonyok függvénye volt, erős irányadó tényezőnek számított az egyházi felekezetek befolyása, valamint gyakran politikai érdekek. A mozgalom alakulásának szempontjából tisztázandó kérdés, hogy milyen volt a viszony a felekezetek között. Tudtak-e „egységes cserkészetet” képviselni? Mennyire volt sokszínű és/vagy megosztott a cserkészzet?

Karácsony Sándor szintén a cserkészzet híve és később vezetője lett. Ennek ellenére kevés szó esik tevékenységéről. Vizsgálni fogom idevonatkozó pedagógiai nézeteit és országos vezetői tevékenységét, mivel irányítója volt a Magyar Cserkészfiúk Szövetségének, ami az Úttörő mozgalomba való beolvadás időszakára esik. Célom tehát Karácsony Sándor nézeteinek és a cserkészzet összehasonlítása is. Ehhez pedagógiai javaslatait és a cserkészzet tartalmi elemeit vetem össze. Kiemelt szempontom az életreform motívumokhoz való erőteljes hozzákapcsolódásának feltérképezése.

2.3. A kutatás időbeli lehatárolása

Kutatásom a 20. század elejétől foglalkozik az életreform mozgalom, majd a cserkészzet történetének az 1910 és 1948-as időszakát vizsgálja. Karácsony Sándor körülbelül az 1920-as évektől kapcsolódott be a cserkészmozgalomba, így tevékenységét és pedagógiai nézeteit az 1920-as évektől az mozgalom 1948-as megszűnéséig elemzem.

3. A magyarországi mozgalmak a 20. század elején

3.1. A mozgalmak létrejöttének okai

3.1.1. Társadalmi változások és az egyén helyzete

A 20. század elejét ellentmondásosan élték meg az európai társadalmakban. Ebben az időszakban az ipari forradalom környezet átalakító hatását egyre többen negatív élménynek látták, a városias életmódban az ember megérezte a lecserélhetőséget és idegenséget, létének bizonytalanságát.

Gergely Ferenc korrajzában a serdülő, iskolás ifjúságról írja, hogy éles származási és rangkülönbségek választották el egymástól a fiatalokat, a külsőségekkel foglalkoztak, kerültek a fizikai munkát. Sok volt a betegség, a lányokra prostitúció várt, emelkedett az öngyilkosságok száma. Ennek oka az életmód volt: az egészségtelen lakáskörülmények, és a szellemi leterheltség miatt az élvezetekben kerestek menedéket. A család szerepe meggyengült, a fiatalok bűnözőkké váltak, sokakat előállítottak közülük. Az ifjúságot a közöny jellemezte. Az iskolákban az egészséges életmódot szorgalmazzák, a testnevelést, sportot. (GERGELY, 1989)

Megjelentek az olyan kezdeményezések, amelyek változtatni szerettek volna az életmódon.¹⁰⁷ Például a század elejétől kibontakozó reformpedagógia felismerte a fiatalokban a jövő zálogát, és a gyermek felé fordult, szolgálatába állt. Reformtörekvések fogalmazódtak meg, az „új iskola” igényével részben a korábbi rendszer, jórészt a herbarti iskola kritikájaként, másrészt új eszmei áramlatok nézeteit

¹⁰⁷ Utalva akár az állami törvénykezésre: például a testnevelési törvény bevezetésére.

ötvözték magukban. Emellett, ezekhez kapcsolódva életreform-mozgalmak¹⁰⁸ is alakultak, amelyek egy alternatív életprogramot ajánlottak.

3.1.2. A 20. századi magyar társadalom és a reformok

Magyarországon is részben hasonló igényként jelent meg a reform, az igény a változtatásra. A későn polgárosodó magyar társadalom számára kiemelt szerepet kapott a nemzet nevelésének a gondolata, amely a trianoni békedöntés után sajátosan ölt testet a nép nevelésének igénye. A fiatal a jövő zálogaként, a nemzet megmentőjeként jelenik meg (VINCZE, 2009).

A modernizációs folyamatok 19. században, felgyorsultak, a 20. század elején megerősödtek. Aktuális problémaként jelent meg és ma is megjelenik a fiatalok veszélyeztetettsége, a kiszolgáltatottság, a túlterhelés, a szabadidő szervezettségének hiányából, kilátásaik bizonytalansága. A „szeretve-lét” megélése sem valósul meg maradéktalanul (gondolva a családszerkezet gyökeres megváltozására, a családi kapcsolatok meggyengülésére, a gyermekre fordított idő csökkenésére).

Karácsony Sándor írja 1930-as években született korrajzában: *„A gyermeknek mindennapi kenyere az öröm s ha ez hiányzik, boldogtalan. Boldogtalan az is, aki hiába szomjazza a szeretetet s nem kap belőle semmit, vagy nem kap eleget és ha kap is, nem olyant kap, ami neki való volna.”* A személyiség meghasonlása, *„kettős élete”* (önmaga és a külvilág felé eltérő arca) a forrongást, öngyilkosságot eredményezi, a városokban az otthontalanság, a faluban a nyomor uralkodik. A társadalom felelősségét hangsúlyozza: *„Az örömtelen életet élő, szeretet nélkül fonnyadó gyermek*

¹⁰⁸ A fogalom jelentését és értelmezését a későbbi fejezetben részletesen bemutatom.

országos jelenség, [...] megszervezkedni is országosan kell vele szemben”
(KARÁCSONY, 1930)

Sík Sándort három területen érez veszélyt a fiatalokra nézve. (MÉSZÁROS, 1989:57)
Az egyik ilyen terület a „*hedonizmus*”, „amely az egyéni érdekek, egyéni élvezetek abszolutizálásával kirekeszti az ember életéből a közösség iránti aktív és felelősségteljes kötelességteljesítés igényét és tényét”. Másik probléma a *nemzetietlenség*, „amely kirekeszti az ember életéből a haza és a nemzet iránti aktív és felelős kötelességteljesítés igényét és tényét”. A harmadik pedig a *materializmus*, „amely az evilágiság abszolutizálásával az Isten és a „*divinum*” iránti aktív és felelősségteljes kötelességteljesítés igényét és tényét rekeszti ki az ember életéből”.¹⁰⁹
A félelmek ellen „*gyógyszerre*” volt szükség, az ifjúsági mozgalmakra, melyek megváltoztatják életüket. Foerster, „*ez a nagy európai gondolkodó tehát az ifjúsági mozgalmat Európa végső reményének mondja.*” (SÍK, 1930:6)

Szemléletes Németh András megfogalmazása a reform szemlélet megszületését a „*minden Egész eltörött*” élményből fakadó gyökértelenségre, az otthontalanság érzésére vezeti vissza (NÉMETH, 2005:70). Emellett a nevelés színtereinek elégtelensége is felhívta a figyelmet a változás szükségességére.

A társadalmi helyzetre adott válaszokat P. Miklós Tamás szerint a fő hatótényezők a francia közoktatás-politika, a reformpedagógiai irányzatok, illetve az amerikai ifjúságszervezeti kezdeményezések adták meg. (P. MIKLÓS, 1997)

¹⁰⁹ Ez a hármas felosztás: Isten (ellenében a materializmussal), haza (vs. nemzetietlenség), embertárs (ellenében a hedonizmus) köszön vissza a cserkészlet alapelveiben, melyek meghatározásában Sík Sándor fő szerepet töltött be. A második cserkészttörvényben ezekre fogad hűséget a cserkész.

A modernizáció és a városiasodás körülményeit járulnak hozzá a korszak mozgalmi életének beindulásához. *„Felismerték, hogy „a szekularizálódó (vallások gyengülő befolyását tükröző) világban az iskola (még a legjobb iskola sem, s hol voltak, vannak a jó iskolák!?), s a család sem elegendő a nemzedékek egészséges felnevelkedéséhez. Szükség van a kettő között egy új „sem-sem” vagy „is-is” szektorra.”* (TRENCSÉNYI, 1997) A felgyorsult polgári fejlődés következtében új nevelési szintér a század eleji ifjúság egymástól való elszigeteltségét oldotta (P. MIKLÓS, 1997).

Mivel a kettő terület közötti hidat jelentik ezek a mozgalmak, fontos, hogy összhangban legyenek a család nevelési elveivel, és az iskolai elvekkel egyaránt. Gergely Ferenc a cserkészlet történetét áttekintve megállapítja, hogy a pedagógusok részéről sokáig nem tapasztalható elfogadás, mivel úgy gondolják, hogy az nem illeszkedik az iskolai neveléshez – vagy éppenséggel plusz feladatokat jelent számukra. Tehát a mozgalom léte önmagában még nem jelenti azt, hogy híddá is tud válni; ehhez meg kell felelnie az elvárásoknak.

Sajátos szempontot képvisel Trencsényi László a mozgalmak létrejöttével kapcsolatban. Szerinte a mozgalmak iránti igény egy adott korszak lehetőségeitől és a társadalom bizonyos rétegeiben tud kialakulni. Ennek speciális vonásait vizsgálta meg. *„... e szervezetek a mi térségünkben akkor tudtak vonzóvá válni a megcélzott korosztályok számára, amikor a társadalom valóságos esélyeket mutatott a mobilitásra, az általános felemelkedésre.”* (TRENCSÉNYI, 1997) A mobilitás alatt egy elmozdulási lehetőség értendő, lehetőség a változásra (előrelépésre) az egyén életében.

Ehhez egy adott *szociokulturális helyzetre* is szükség van véleménye szerint. „A jellegzetes „mozgalmár” többnyire a középosztály azon alsóbb rétegeiben születik meg, ahol szükség van társadalmi mobilizációra, s valamennyire lehetősége is. [...]... a századelő modernizációs nekibuzdulása (a Pál utcai fiúk klasszikus kora) ilyen volt, ilyen volt a háború s a levert forradalmak, a Trianon után konszolidálódó új rend, ilyen volt a „fényes szelek” évada.”

A cserkészlet ebben az időben Magyarországon is népszerűvé válik, a fiatalok számára alternatívaként jelenik meg. Lelkes vezetők láttak benne lehetőséget és alapítottak csapatot. Egyszerre jelentette az ifjúság életének „megváltásához”, a boldogságuk megtalálásához vezető utat egy hasznos polgár eszményén keresztül életmódjukhoz igazodva, és nyújtotta számukra ezen keresztül az elmozdulás lehetőségét, a „mobilitást”.

3.2. Reformpedagógiák és az életreform törekvések

A századforduló társadalmi változásaira reakcióként jönnek létre törekvések a fiatalság *megmentése* érdekében. A pedagógia területén reformpedagógiák születnek, az egyházban már az előző században feltűnnek ifjakat összegyűjtő karizmatikus személyek (pl. Don Bosco Olaszországban) és az egyháztól függetlenül is egyre nagyobb figyelmet kezdenek fordítani a fiatalságra, hiszen a jövő záloga látszik elveszni.

Az életreform-mozgalmak és a reformpedagógia nagy hasonlóságot mutat egymással. Létrejöttük körülményei és a rájuk jellemző motívumok is egymásba

kapcsolódnak. Céloom a kettő közti különbség és közös jegyeik megvilágítása az alábbiakban.

2005-ben tartottak konferenciát az életreform mozgalmak témájában Magyarországon. Az elhangzott előadások alapján vázolom fel azokat a motívumokat, amik alapján definiálhatók az említett fogalmak.

Ehrenhard Skiera szerint a reformpedagógiák és az életreform-mozgalmak abban kapcsolódnak egymáshoz, hogy *„azok minden irányzata a modern kor válságjelenségei ellen ágált. Mindegyik igyekezett túllépni az elidegenedésen, a társadalmi ridegségen, amely a modern kor profitorientált állami és gazdasági rendszerének kibontakozásából adódott.”* (SKIERA, 2005)

Értelmezésében a kapitalizmus kibontakozása során létrejött *elidegenedés* motívumai az emberi test fegyelmének és *szabályozásának kényszere*, a *városi* környezet, illetve a felcserélhető *tömegember tudata* jelent meg. Ez, és a tudomány előretörése okozza az eltávolodást a vallástól, s egy idő után a politikától is, mivel az ember nem érzi, hogy hatással tudna lenni bármire is a társadalomban. *Vágyakoznak* egy más, jobb világ felé, ahol a közösség valódi, létrejöhet a teljesség és a harmónia.

A reformpedagógia fogalmát Németh Andrással a következőként határozhatjuk meg Nohl és Jürgen Oelkers nyomán az általuk képviselt kétféle narratíva összefoglalásaként: *„a reformpedagógia (New School, Új Nevelés-, Új Iskola-Mozgalom, Progressive Education, Education Nouvelle stb.): mindazon - a pedagógiai gondolkodás és nevelési gyakorlat gyermekközpontú megújítására törekvő [...], kultúra és társadalomkritikai motívumok által inspirált pedagógiai irányzatok és*

koncepciók és iskolakísérletek összefoglaló elnevezésére szolgál, amelyek a 19. század utolsó évtizedétől kezdődően a 20. század közepéig jöttek létre.”(NÉMETH, 2011)

Az iskola világából kiindulva a korábbi rendszerek kritikájaként megjelenő reformpedagógiák nem kötődnek feltétlenül szorosan az iskola belső kereteihez. Ezeken túllépve társadalmi célok is megjelenhetnek bennük. Báthory Zoltán írja le, hogy a reformpedagógiákban *kiterjesztik az iskola világát* (az USA-ban ennek megnyilvánulása a „*közösségi iskola*”, ami része volt a helyi társadalomnak, ellátott közművelődési feladatokat, irányított bizonyos képzési formákat, s ezek működését a helyi társadalom laikus képviselői is segítették). Németországban *Gemeinschaftsschule* néven működött ugyanez, ahol egy nyitott világnézeti felfogásban a tolerancia, szolidaritás, igazságosság eszméi emelkedtek ki. Az iskola reformpedagógiával áthatott tanulási környezete „*életre formáló erő*” az értelmezésében, amiért a pedagógus is felelősséget vállal. (BÁTHORY, 2005)

A reformpedagógiák másik vetülete Németh András szerint az *antimodern kultúrkritika* (a modern világ kihívásaira megfogalmazódó mélyreható és gyökeres változások ellensúlyozása, utópisztikus megoldások keresése). Megfogalmazzák a haladás és fejlődés eszméit és erre építve *változtatni akarnak a társadalmon, az államon*. Bizonyos irányzatok *politikai eszközökkel* kívánják elérni a változást, a másik irányzata pedig az *egyén világfelfogásában* való átalakulással. Jelszavaik a „*vissza a természetbe*”, a „*természetes életmód*”.(NÉMETH, 2005)

Összefoglalva tehát: a reformpedagógiák jobbító szándékú társadalommegújításért jönnek létre, amit az egyéneken keresztül, vagy politikai eszközökkel szeretnének elérni.

Az iskola intézményéből indulnak ki, de kilépnek a társadalmi szintérré is. A változás és a társadalom jobbítása az iskolából indul ki.

3.2.1. Az életreform-mozgalmak jellege

Az életreform mozgalmak is a fentebb vázolt alapokon nyugszanak: „*az elidegenedés leküzdésének spirituális-vitális koncepciója fejlődik ki*” bennük (SKIERA, 2005.1), mivel a kor az önmaguktól, világtól és másoktól való elidegenedés időszaka. A szélesebb társadalmi rétegeket provokálták ezek a forradalmi jellegű mozgalmak, később integrálódtak értékeik, amelyek a racionalitás ellenpontozásai voltak: ideálja az „*akarát, az érzelem, a heroikus szabad cselekvés új embere*”. Ez vezet el ahhoz a társadalomhoz, amelyben mindenki a másik ember testvérévé, barátjává válik.(NÉMETH, 2011:7)

Mindenre kiterjedő változásról beszél jellemzése során Wolbert K. „*az életreform lényegében az 1900 táján kibontakozó korszakváltás koncentráltan jelentkező általános érvényű innovációs alapjelensége*” (idézi NÉMETH, 2005:70); míg Németh András egy új spirituális-metafizikai világbé és szilárd normákon alapuló idealista magatartás iránti vágyról (NÉMETH, 2005:84). Tehát a normák, értékek, eszmék hatják át ezeket a törekvéseket, amiben megjelenik egy új spiritualitás¹¹⁰. Ehrenhard Skiera a transzcendentalizmussal¹¹¹ való összekapcsolódás lehetőségében fejezi ki ezt: „*az egyes ember és az emberiség spirituális megújulására, a társadalom alakítására és*

¹¹⁰ Az újspiritualitás valamiféle hit igényéből keletkezik. A korábbi istenhit helyébe lép, amely elégtelenné vált, de hiánya érződik. Erre válaszként megjelenik például a buddhizmus felé fordulás, keleti vallások, a természetben keresett isten és más variációk.

¹¹¹ Filozófiai irányzat, ami az univerzális egységes hit elmélete. Képviselői: Carpenter, Raplh Waldo Emerson, Margaret Fuller, Henry David Thoreau, Amos Bronson Alcott.

újjáalakítására irányult”. (SKIERA, 2005.2:50) A transzcendenssel való kapcsolat keresése az életreformban felértékelődik, „*egy mindent magába foglaló – a világegyetemet felölelő – összetartozásban*” hittek (SKIERA, 2005.2:51), azonban hiányoztak elméleteikből az isten, vagy a túlvilág fogalmai. Ez az istenhez közelítés a filozófiai háttér vizsgálatánál a következő módon fogalmazódik meg: „*minden életreform: átfogó evilági gondolatrendszer része, amellyel az életreformot meghatározó hosszú távú (hosszú hullámú) történetfilozófiai összefüggéséhez jutunk, túlvilági és evilági találkozásához...*” (kiemelés tőlem) (KISS, 2005). Ennek jó példája a Rudolf Steiner nevéhez fűződő teozófia.

A mozgalmak középpontjában azonban a spiritualitás mellett főként az élet, ez ember (a nudizmusban például az emberi test) szabadsága, tisztelete jelenik meg. Éppen ezért az „*életreform a mindennapok, az élet (az élet definíciója nagyon is tág, minden az „élet”)* esztétizálása és szakralizációja, az *összemberi emancipáció átfogó értelmében.*” (KISS, 2005:46)

Mindez élet nagyfokú tiszteletét jelenti: az életigenlést, annak felértékelését, az emberi jogok és lehetőségek előtérbe helyezését. (A gondolat megjelenik Karácsony Sándornál is, akiben a Gyermek Őfelsége születik meg *A csucsai front* című művében leírt tapasztalatában, mint ideál, s a reformpedagógiák mindegyikében hasonlóképp.) De megközelíthetjük ezt úgy is, hogy egy átfogó gondolatrendszerben a túlvilági és evilági találkozását. Ezen keresztül a jobbá válást és általa valami isteni szférába

emelkedést, ami megszünteti az átjárhatatlanságot az evilági és a transzcendens között. Így a nevelés céljában is létrejöhet a kiteljesedés felé vezető gondolkodás.¹¹²

Az életreform eudaimonista, boldogságközpontú, mert szabad és emancipatív. Végeredményben „az életreform a közösségi emancipáció filozófiája”. Nem marad meg az egyén szintjén, hanem közösségben gondolkodik. Társadalmi szinten. Nem kizárólagosan az egyén, hanem ezen keresztül a világ megváltása válik lehetségessé.

Az „Isten” nem jelenik meg konkrétan a fentebbi leírások alapján az életreformban, ezzel szemben az istenhit jelentőségének növekedése megjelenik az életreform-motívumok között (lentebb olvasható). A kérdésben nem szándékozom igazságot tenni, a vizsgálatom szempontjából ez csak egy tényező.

3.2.2. *Életreform-motívumok*

Melyek azok a motívumok, amik alapján leírható, mit tekinthetünk életreformnak?

Ehrenhard Skiera szerint az életreform és a reformpedagógiai által közös motívumként kiemelhető életvezetési- és nevelési javaslatok a következők: a barátság és testvériség értéke a haszonelvűséggel, a profitorientált polgári etikával szemben; vezetője egy karizmatikus, tehetséges személy, aki a csoport akaratát képviseli – mint „közös jót”; érzelmi átélés és a saját aktivitás elsőbbsége, individuális sokszínűség az értelemmel szemben a tanulási folyamatban; a romlatlan gyermek a jobb világ garanciája; a misszió motívuma az emberiség jövőjéért való felelősségvállalással; „új

¹¹² A cserkészletben a gyermekideálban az autonóm gyermek, illetve a korának megfelelő fejlettségben tökéletes személy képe jelenik meg, és minden a jellemnevelésére szolgál, (Sík, 1922:16) önmagát a másikért feladni tudó, öntökéletesítő. Ez pedig az evilágin túlmutat – mégsem kell hozzá istenfogalom.

világ”, ahol kiteljesedhet az egyén; igaz-hamis élet közötti szakadék áthidalása, *mentés motívuma*. (VINCZE, 2009).

Baska Gabriella és Szabolcs Éva a következő szempontokat vette figyelembe a Népművelés (Új élet) című folyóiratot elemző munkájában: a természet utáni vágyódás; értékek szemben a modern világ elidegenedtségével; a vallásos élet felértékelődése; akaraterő, szemben a hatalmas értelmi erővel; egészségnevelés (a test fejlődése magával hozza a bátorságot, az öntudatot, a pozitív életszemléletet, a boldogság lehetőségét); a cigaretta és az alkohol elleni fellépés; a munkaiskola. (BASKA—SZABOLCS, 2005)

Ezek a szempontok vizsgálatom szempontjából kiemelten fontosak, mivel ezeket alapnak tekintem az életreform-mozgalmak leírásánál.

Krabbe csoportosítja az életreformot típusai szerint (SKIERA, 2005.2). Szerinte megkülönböztethető a perifériás életreform, a specifikus életreform és egy „külső kör”, ahová az ifjúsági mozgalmakat sorolhatjuk.

Néhány példa az említett mozgalmakra nudizmus (a test felértékelődése, szeretete, elfogadása), különböző vegetáriánus vagy egészségterápiás törekvések (fény, szín), a diéták, a kneip. A természethez való odafordulás jelentkezik a természetjáró mozgalmakban (Németországban a Wandervogel mozgalom¹¹³), erdei táborokban, az emancipációra törekvés a különböző nő-, illetve ifjúsági mozgalmakban. De

¹¹³ A német Jugendbewegungból alakult berlini Wandervogel mozgalmat, amelynek volt radikálisabb és kevésbé radikális vonala. Egyrészt hangsúlyozták a felnőttektől való elszakadást, amit az ifjúság osztályharcának tekintettek, másrészt megjelent egy népi, nemzeti vonása is. „mindezt valami őszinte, mélyről jövő, lelki szükségességéből teszi így az ifjúság” – írja. Ebben benne volt egy „ősi germán vándorlási kedv” és a „ki a szabadba!” eszméje is. (SÍK, 1930:6)

megjelenik a zene területén is: a falusi kórusok, Kodály „éneklő ifjúságában”, a művészetben a művésztelepek létrejöttében (például Gödöllőn).

Az életreform-mozgalomban tehát az élet minden területére kiterjedő a változás, ami egy spirituális megújítást céloz. Transzcendentális tartalmi idealizált eszmék, melyek az élet nagyfokú tiszteletére alapulnak. Céljuk a boldogság elérése, közösségi emancipáció, egyenjogúság.

4. A cserkészlet és az életreform-mozgalom

4.1. A cserkészlet és a reform törekvések kapcsolata

A cserkészletet a reformpedagógiához szokás kötni a szakirodalomban. A Pedagógiai Szemle 1984-es számában sorolja fel Mészáros István azokat a reformpedagógiai irányzatokat és képviselőit, amelyek alapját képezhetik a cserkészletnek. A „*polgári reformpedagógiák egyik kiágazásának*” tekinti. (MÉSZÁROS, 1984) Ilyenek a rousseau-i gyermekszerű életkeretek, az ember természetes fejlődése, az ifjak nevelésének természetes, emberi és gyakorlati jellegűségének hangsúlyossága. Alapot teremt még a német filantrópia, az angol E. Spencer gondolkodása, akinél az egyéni cselekvőképesség jelenik meg, Dewey, akinek eszményképe a cselekedni tudó ember. Claparède pedig a gyermekek pszichológiai adottságaihoz való alkalmazkodásra hívta fel a figyelmet, éppen ezért szorgalmazza a játékos nevelésszervezést. A reformpedagógiák intézményesült formája a Cecil Reddie-hez kötődő „New School”, vagy ide sorolja a már korábban német Wandervogel mozgalmat, amely a természetbe viszi a gyerekeket.

A reformpedagógiai jegyek vizsgálatával foglalkoztak már a cserkészletben, de ezek további ismertetése nem célom. Lényegében a cserkészlet jelenlegi alapelveiben is változatlanul szerepelnek a cselekedve tanulás, az élménypedagógia, a természetszeretet, az életkori sajátosságokhoz igazított korosztályi nevelés, az őrsi munka, mint közösségi nevelés, az értékközpontúság. Ezek a tartalmak a reformpedagógiai elgondolásokhoz kötik a mozgalmat, bár tudjuk, „*Semmi elvontan elméleti, semmi merevség, semmi kötöttség nincs ebben az elgondolásban, és ha jól megnézzük, a rendszert alkotó elemekben eredetiség is alig van*”. Sík Sándor „*egy zseniális pedagógus egyéni gondolatai*”-nak nevezi a mozgalmat, annak ellenére, hogy Baden-Powell katonatiszt volt, nem éppen reformpedagógus. (SÍK, 1930:6).

Ezzel szemben Sík Sándor maga is megkülönbözteti a mozgalmat a reformpedagógiáktól: „*A cserkészlet az egész fiút igénybe veszi, leköti, foglalkoztatja, fejleszti. A maga szolgálatába állítja annak minden erejét és képességét, értelmet és lelkesedést, fantáziát és alkotó kedvet, regényes hajlamokat és önállósági vágyat. Keretei közé vonja a fiú minden tevékenységét: vallási életet és iskolai munkát, családi kapcsolatokat és barátkozást, egyéni hajlamokat, olvasási és játékedvet.*” (SÍK, 1930:6-8) Ennek értelmében a reformpedagógiáktól a cserkészletet abból a szempontból különíti el, hogy mennyire átfogó az a rendszer, amiről szó van. A cserkészlet programja az élet minden területére kiterjed és ez a jellegzetessége az életreformmozgalmakhoz viszi közelebb.

Ezen kívül a mozgalmat kutató Gergely Ferenc azt írja, hogy kapcsolódik a kor pedagógiai törekvéseihez a klasszikus herbarti gyakorlat ellen, egy egész

személyiséget nevelő és oktató, önálló tanulásra kész személy eléréséhez – az iskolán kívül. Ez az egység különbözteti meg a pedagógiáktól, hogy a fiúk önálló életének sérelme nélkül irányít öntevékenységen keresztül. (GERGELY, 1989)

4.2. Az életreform-motívumok megjelenése a cserkészletben

A fejezetben a cserkészmozgalom meghatározó országos vezetőjétől, Sík Sándortól származó források és más irodalmak, valamint a cserkészlet gyakorlatából merített példák segítségével keresem a mozgalomban megjelenő életreform-motívumokat. A fentebb Skiera, valamint Baska Gabriella és Szabolcs Éva nyomán említett motívumokat használom fel szempontsorként.

1. értékek szemben a modern világ elidegenedettségével
2. barátság és testvériség a haszonelvűséggel szemben
3. a természetesség elve, a természet utáni vágyódás, egészségnevelés (bátorság, pozitív életszemléletet, a boldogság lehetősége)
4. érzelmi átélés és a saját aktivitás elsőbbsége az intellektuális hatásokkal szemben, akaraterő, szemben a hatalmas értelmi erővel
5. gyermek a jobb világ garanciája
6. misszió, vallásos élet felértékelődése
7. igaz-hamis élet közötti szakadék áthidalása
8. vezetője egy karizmatikus, tehetséges személy, aki a csoport akaratát képviseli
9. a munkaiskola

A 8-9. pontok vizsgálatától eltekintek, mivel a munkaiskola egy túlzottan speciális terület, amely nem általánosítható az életreform programokban, illetve a karizmatikus

vezető kritériuma önmagában még nem igazoló tényező – nyilvánvalóan lennie kell vezetőnek, aki személyiségevel jelképezi a közös célokat, mégis olyan motívumnak találom, ami a legtöbb szerveződésre igaz lehet, nem megfelelően elvonatkoztatható.

A modern világ *elidegenedettségevel szemben* egy pozitív, boldog élet lehetőségét kínálja-e a cserkészet?

Idézem Sík Sándor gondolatait: „A cserkészlet ráébreszti a fiút az egészséges, erőteljes, gazdag élet lehetőségére, aztán életi a fiúval ezt az életet”, „akárhon nézünk bele ebbe az életbe, kedélye, vidám, mégis tudatos és komoly szervezett mozgást, életet fogunk látni”. (SÍK, 1930:21) A boldogság megélése először annak megtapasztalásával kezdődik, majd az élmény megőrzésével és fenntartásával. Ezeket a tartalmakat egy cserkész tábor során van lehetősége megélni a fiataloknak. A tábor kiszakít az elidegenedett városból, visszavisz a természetbe, segít megélni az elveszített korábbi harmóniát. Segít ebben a napirend, amely rögzíti például mindennek a helyét (reggel az imának, a tornának, majd a rendrakásnak; az étkezések rendszerének; a fizikai erő igénybevevő tevékenységeknek, legyen az túra, sátorverés vagy játék, a közös építkezés). A tábor ideje alatt a napot gondosan felépítve belefoglalja a munkát (fagyűjtés, építkezés, főzés), a pihenést (csendes pihenő), a szolgálatot (naposság: konyhai kisegítés, vízhordás a közösség számára), a tanulást, a testmozgást (játék, torna), az imát (reggeli és esti szertartások), az étkezéseket, a személyiség fejlesztési lehetőségének minden vetületét. Az élet ritmikus megszervezése, a hasznosan eltöltött idő örömteli élményt ad a fiataloknak.

Baden Powell, a mozgalom alapítójának könyve *A boldogulás ösvényein* 1935-ben címmel íródott, melynek központi gondolata a boldogság elérése. A cserkészlet célja tehát olyan út felkínálása, mellyel az elérhetővé válik a fiatalok számára a boldogság. Segítségül szolgálnak a cserkészlet törvényei ehhez; szorosan kapcsolódik a nyolcadik cserkészlet törvény: A cserkész vidám és meggondolt. Ez a törvény az életörömet, a mértékletességet sugallja.

Az elemzéshez hasznos adalék Mészáros István leírása a cserkészlet céljairól: „*megszervezni a 12-18 éves fiúk szabadidejét életszerűen, számukra érdekesen, játékosan, nekik való módon, mégpedig úgy, hogy felnövekedve ezáltal kivédhessék a polgári-városi fejlődés ártalmait, egyoldalúságait.*” Itt arra hívja fel a figyelmet, hogy *a szabadidő tudatos megszervezése a városi veszélyekkel szemben vértéz fel.* (MÉSZÁROS, 1984)

A *barátság és testvériség* szintén sarkalatos pont a cserkészletben. A cserkészlet törvényei közül a negyedik: *A cserkész minden cserkésztestvérének tekint.* Tartalmában az egyenlőség, elfogadás, együttműködés fontosságát fejezi ki. De a testvériség mellett a másik személyért (tágabban társadalomért, hazáért, emberiségért) végzett munka, szolgálat is megjelenik. A törvények közül erről szól az, hogy *A cserkész másokkal szemben gyöngéd, magával szemben szigorú,* valamint az, hogy *A cserkész ahol tud, segít.* Sík Sándor is a szolgálatkészséget emeli ki, mint kötelességet: „*a fiút semmi sem zavarhatja abban, hogy a maga életét élje, de ahol mindennek mégis felsőbb avatást és jelentőséget ad a szolgálatnak (Isten, haza, embertárs szolgálatának) mindent irányító szelleme*” (SÍK, 1930:21)

Az életreform és reformpedagógia közös háttérmotívumai közé tartozik a természethez való közelség, visszatérés, ami alatt a természet értékeit és az ember (gyermek) természetes fejlődését is értik. (NÉMETH, 2011) Összefügg az új spiritualizmussal, amely az ember és a természet, illetve a kozmosz összetartozásának élményét keresi pl. reformkereszténység. Ebből adódik a természethez való közelítés, mivel számukra a természet a „menekülés útja”, a romlatlanság, mivel egyben „a gyógyulás útjává” válik számukra. (SKIERA, 2005.1:26) A pedagógiában éppen ezért jelenik meg a testmozgás, tánc, éneklés, természet megfigyelése. „Azokat az eszközöket helyezték előtérbe, amelyek közvetlenül meghatározzák a dolgok jellegét, és az ember lényegéhez is közelebb visznek” (SKIERA, 2005.1:27) Így tudják leküzdeni a civilizáció ártalmait, ez jelenti a „megváltást”.

A természethez való közelség a cserkészletben nem csupán a természetjárásként értendő. Részen tartalmaz ezen kívül túlélési praktikákat: tűzrakás, sátorozás, csomózás, időjárás és a környezet megfigyelése, időmérés óra nélkül, tájékozódás, térképészet. Valamint önmaguk megértését, a természethez fűződő spirituális viszony, az „abbólvalóság” érzése is megjelenik. Erre egy gyakorlati példaként szolgál a „fél óra egyedül az erdőn” gyakorlata, melynek lényege az, hogy megadott időt el kell tölteni az erdőben egy rögzített ponton, és megfigyelni, mi történik. Ez a feladat nem csak a figyelmet fejleszti, hanem önreflexiós folyamatot is elindít.

Az erdei iskola intézményének gyökerei ide is visszanyúlnak. A cserkészletben a nomád táborozás az *indián romantika* mellett a nomád életkörülmények közötti alternatív életmód kialakításának lehetősége. A táborozás során maguk építik fel

„lakásukat” a cserkészek sátraikkal és bútoraikkal (kerítéssel, kapuval, asztallal, szerszámtartóval), és minden szükségletüket maguknak kell ellátni, megkeresni annak módját, hogy mi történik akkor, ha nincsenek meg a civilizált körülmények. Az élőlények, gyógynövények megismerése, megfigyelések, nyomolvasás gyakorlatán keresztül tanulnak a cserkészek az őket körülvevő természetről.

Az életreform mozgalom felhívta a figyelmet arra, hogy a vallás háttérbe szorult, az iskolához hasonlóan az egyház sem tudja kielégíteni az emberek igényeit, nem tudott számukra megfelelő alternatívát kínálni. Megjelenik a lelki élet megerősítésének igénye, egyfajta új vallásosság. A cserkészlet a kezdetektől magában foglalta az istenhitet, sőt, Magyarországon az első csapatokat a református, illetve a katolikus egyházi szervezetek hozták létre. Sajátos jegye a magyarországi mozgalomnak a felekezetek nyitottság. A cserkészvezetők gyakran papok, lelkészek (többek között Sík Sándor, vagy Megyercsy Béla).

Az érzelmi átélés és a saját aktivitás a cserkészlet módszertani kultúrájában, a cselekedve és az élményekre alapozott tanulásban határozottan és kiemelten jelen van. A cserkészletben nem az elméleti tudáson a hangsúly, főként gyakorlati ügyesség számít. Mészáros István a cserkészetről szóló összegzésében a cserkészlet gyermekképeként az öntevékeny (kreatív), teljes embert említi (MÉSZÁROS, 1984). A cserkészlet a fiatalokat „az élménynek erejével nem is neveli, hanem saját magukkal nevelteti őket, hogy harmonikus, egész ember válják belőlük”. Emellett „élni és cselekedni engedi, cselekvésre inspirálja a gyermeket” (SÍK, 1930:8)

Ehhez kapcsolódik, hogy az *akaraterőnek* nagyobb hangsúlyt tulajdonítanak az értelmi erővel szemben. Ez válhat a jellemnevelés eszközévé (amely Sík Sándor eszményképe). A Sík Sándor szerinti ideál a jellemes ember, aki saját tudatos munkájával alakítja ideáljához önmagát, illetve a minél teljesebb ember, minél jobb magyar kialakításán fáradozik önmagában. Ennek módja az önkéntesség (amely a saját akarat helyett a másik szükségleteinek figyelembevétele, önmagunk háttérbe szorítása). Sík Sándor hangsúlyozza, hogy a cserkészlet nem kényszer, hanem a „*közös életeszmenyt, illetőleg az azt követők közösségét önként választók és vállalók pedagógiája*” a „*szabadság pedagógiája*” (MÉSZÁROS, 1989). Ebben a gondolatban találkozunk Karácsonnyal. Ő a gyermeki autonómia híve, a szabadságra nevelésé, illetve az altruista, önmagát feláldozni készség kifejtése mellett foglal állást. Gergely Ferenc teszi hozzá: „*a törvények megtartása az akarat műve, nem az értelemé: átélni, átéltetni!*” (GERGELY, 1989) Sík Sándor fogalmazza a törvényekről ugyanezt meg: „*az erkölcsprédikálás körülbelül semmit sem ér. A törvény kifejtése önmagában csak az értelemhez szól, a törvény megtartása pedig nem az értelemnek, hanem az akaratnak a műve, és ha a nevelő meg nem építi a hidat az értelemtől az akaratig, akkor alig tett valamit a cél elérésére.*” (SÍK, 1922:21) „*A fiú irtózik mindattól, ami őt leköti, szabadságát korlátozza; ... a cserkésznevelő a szenvedélyek elleni harcot, mint a lélek szabadságának harcát állítja be, amely ellen harcolni kell, ha a rendetlen szenvedélyek rabságában görnyedni nem akarunk.*” (SÍK, 1922:9)

Fontos motívumként jelenik meg az a szemlélet, mi szerint a gyermek a *jobb világ* garanciája. Ez a motívum feltételez egy pozitív, fejlődőképes gyermeket, akiben

megvan a jóra való hajlam, amely a személyiség kifejlődésének termőtalaja. „*A cserkészlet tehát minden fiúban feltételezi a jónak csíráját, erős ma meggyőződése, hogy a fiúk alapján véve jók, mert a tettvágy, az energia, mely lelkük mélyén lappang, ha öntudatra ébred, a legszebb erényekké képes fejlődni.*” (SÍK, 1922:9) Ez ugyanis magával hozza azt, hogy magán keresztül tud jobbitó hatást kifejteni. „*a mellett, hogy újat akar, beleilleszkedik a társadalomba s belülről fog hozzá javító munkájához [...] A cserkészlet ifjúságában akarja újjáalakítani a társadalmat*” (SÍK, 1930:6-8)

Az igaz-hamis élet közötti szakadék áthidalásának gondolata tartalmilag nehezen értelmezhető: döntés az igazság oldalán, túllépve az erkölcsi törvények betartását, a cserkészlet segítséget kíván adni abban, hogy a fiatal saját identitását megtalálja. A *cserkész egyeneslelkű és feltétlenül igazat mond* – szól az első törvény. De az igazság nem erkölcsi értelemben lehet a hitelesség, vagy az önmagához való hűség is. „*A régi pedagógiai elv kiinduló pontnak az erkölcsi elveket, a törvényt vetette fel. A cserkész pedagógia szakít ezen felfogással. Neki főgondját képezi, hogy az ifjú önmagára rátaláljon...*” (SÍK, 1922:9)

Végül két olyan motívumra térek ki, amelyeket részben vitathatónak tartom, hogy az életreform-mozgalom sajátjai lennének – a munkaiskola jelleg és a karizmatikus vezető -, ám megjelennek a mozgalom gyakorlatában.

Bár a cserkészlet nem *munkaiskola*, a gyerekek megtanulnak dolgozni egymásért és másokért is. Illusztrációként példa, hogy a világháború időszakában a cserkészek részt vettek kármentesítési szolgálatokban, betegápolásban, sőt a budapesti fiúk megműveltek egy földdarabot azért, hogy segítsék az élelmiszer előállítását. Mindez

azonban nem kötődik intézményi keretekhez, mégis hasznos és rendszeres munkavégzésként jelentek meg. (GERGELY, 1989)

A karizmatikus vezetőre jó példa a cserkészetet alapító Robert Baden-Powell, aki felelősségét vállalva, gyakran utazott azokba az országokba, amelyekben működött a cserkészet. Magyarországon is karizmatikus vezetőegyénségek kerültek a cserkészek elé példaképp, mint Teleki Pál miniszterelnök, Sík Sándor, akik jelentősen meghatározták a mozgalom arculatát.

4.3. Részösszegzés

A fentiek alapján főként Sík Sándor és a cserkész mozgalom gyakorlatával támasztottam alá azokat a szempontokat, amik alapján igazolni véltem a cserkészet és az életreform-mozgalom kapcsolatát. A megjelölt motívumok mindegyikére adható példa a cserkészetben, és a mozgalom eszmei háttere is megfelel az életreform-mozgalom céljainak. Mégis azt gondolom, hogy a cserkészet értelmezhető reformpedagógiaként, életreform törekvésként, de egy önmagában létező, szuverén mozgalomként is. Létrejötté azonban feltétlenül kötődik az adott korhoz, amelyben rajta kívül más, több hasonló jellegű szerveződés is létrejött, melyek mind ugyanazokra a problémákra próbáltak választ adni.

A cserkészet talán egy olyan egyéni út, amely koncepciójában az egész embert neveli (testét, szellemét és érzelmeit, vagy ha tetszik akaratát), felismeri a gyermeki létforma szuverenitását és jogkörét, és az ő érdekeit figyelembe véve alakítja a tanulási-nevelési környezetet. Életprogramot kínál a korábbi életmód helyébe vagy mellé, egy lehetséges közösségi alternatívát, amely az egyén életében képes a

megváltás, a paradicsomi állapot reményét kelteni. Mint misszió, a társadalmi élet jobbítására törekszik.

Ha pedig elfogadjuk, hogy a cserkészlet az életreform-mozgalom része, Krabbe besorolása alapján, mint ifjúsági mozgalom az életreform törekvések „külső köréhez” tartozik.

5. A magyarországi cserkészlet

A következőkben a cserkész mozgalmat más szervezetek között helyezem el, amelyek Magyarországon a korszakban létrejöttek. A fejezetben sorra veszem a század elején megalakult mozgalmakat, szervezeteket, amelyek felekezethez kötöttek, vagy katonai célt szolgáltak, illetve különválasztom a gyermek- és serdülő mozgalmakat, amelyek nem kötődnek egyikhez sem (nem zárva ki belőle a militarizmus, vagy az egyházi jelenlétet, befolyást), a civil szférából indulnak és ez tartalmukban is jelentkezik.

Magyarországon a századelőn számos szervezet alakult meg. (P. MIKLÓS, 1997) 1907-ben már 609, elsősorban nemzetiségek lakta településen összesen 620 ifjúsági egyesület működött. Az állam ellenőrizte az egyesületalakítást, kivéve az egyháziakat. A fő szerve a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium és a Belügyminisztérium volt. Bizonyos irányzatokon a Hadügyminisztérium felügyelete érezteti hatását (leventék). A tárgyalt időszakban az állam intézkedett a testnevelésről (1921-ben hozott testnevelési törvényt), később a leventeintézmény elindításával a katonai előképzésről.

A teljesség igénye nélkül néhány példa a különböző irányzatok mozgalmából a század elején P. Miklós Tamás gyűjtéséből.¹¹⁴ Katolikus egyházi szervezetekként alakultak meg a Regnum Marianum, az Ifjúsági Mária Kongregáció, vagy az Eucharisztikus Gyermekszövetség, a református felekezetben pedig a Református Ifjúsági Egyesület, amely a Keresztyén Ifjúsági Egyesületek Nemzeti Szövetségévé alakul, a lányok nevelésében pedig a Magyar Keresztyén Leányegyesületek Nemzeti Szövetsége, valamint a vasárnapi iskolák működtek közre. *Zsidó, vagy cionista* szervezetek közül a Mizrachi-szervezet, az Erec Israel Haovedet, vagy a Somer Hacair alakultak meg.

Egy másik irányvonalat képviseltek a militarista szervezetek, mint az 1872-ben létrejött Ifjúsági Véderő, később a Nemzeti Falanx (1907). Külön csoportosíthatók a serdülőmozgalmak, amelyek főként polgári jellegűek voltak, ezek között jött létre a cserkészlet is.

A civil szférában a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa a századelőtől az ifjúsági egyesületekhez kapcsolódó népkönyvtárakat állított fel. De működtek iparostanonc-iskolai otthonok, és munkásmozgalmi szerveződések, mint a Magyar Ifjúmunkások Szabadszervezete

5.1. A cserkészlet történeti aspektusai

A cserkészlet történetének mélyreható vizsgálatát Gergely Ferenc végezte el, aki az 1910-48 közötti időszak eseményeit világította meg. A fejezetben az időszak

¹¹⁴ Bő felsorolást ad erről P. Miklós Tamás Gyermek- és ifjúsági szervezetek a XIX–XX. századi Magyarországon című tanulmányában.

áttekintését az általa összegyűjtött forrásanyag alapján egészítem ki. Ez alapján tekintem át a cserkészzet megalakulását és főként magyarországi kifejlődését.

Elemzési szempontom elsősorban a felekezetek szerepének megvilágítása a mozgalom történetében, valamint a meghatározó eszmei irányzatok alakulástörténetének követése. Ennek szellemében közelítem meg a történeti eseményeket.

A cserkészzet megalapítója Robert Baden-Powell angol katonatiszt, aki Indiában, Dél-Afrikában szolgált 1910-ig, amikor tartalékállományba helyezték. Szolgálat idején 1899-ben Mafekingnél megszervezte kémlelő, járőrségi feladatokra a fiatalokat. Képzésük során arra épített, hogy a fiúk természetéhez igazodva gyorsabban tanulnak, a rájuk bízott feladatokat lelkiismeretesen végzik el. 1907-ben Brownsea szigetén tábort szervezett, őrsi rendszerben dolgozott és egyenruhát adott a fiúknak. A különböző társadalmi körökből érkező fiúk napirend szerint táborigyűléseket tanultak, melynek fontos része volt, hogy együtt vett részt velük ebben Robert is.

Elméletét áthatja a filozófiai idealizmus, az utópizmus és az evolucionizmus a társadalomszemléletében, erkölcsiségét pedig a polgári humanizmus. Vallási nevelés felekezetköziségben, öntevékenység és önállóság, individualizálás és közösségi nevelés tartoztak a fő irányultságokhoz. Elsősorban a serdülők életének megújítására törekedett. Ehhez lehetett hozzáigazítani az egyéni nemzeti jelleget.

5.2. *A cserkészlet magyarországi irányzatai*

Magyarországon a cserkészlet több ágon indult el, amelyek az egyházi (a katolikus, a protestáns és a zsidó) felekezetekhez kapcsolódtak, vagy a német mintát alapul véve a katonai jelleget öltötték (Őrszem mozgalom).

A kezdeti törekvések a felekezetekhez kötődnek. A protestáns Szilassy Aladár fordított a cserkészek alapkönyvéből angliai útjáról hazatérve, Králik László pedig a nagybecskereki piarista gimnázium értesítőjében jelentetett meg a *Scouting for boy's* egy részét 1909-ben.

Az első cserkészcsapat a Budapesti Református Ifjúsági Egyesület vasárnapi iskolájának serdülő alosztályából nőtt ki, melynek vezetői Megyericsy Béla, Szilassy Aladár és Victor János voltak. Elkötelezetten álltak ki a „bibliás cserkészlet” mellett, a mély valláserkölcsei nevelési eszközét látták benne. Közeledtek a néptömegekhez (mivel a Keresztyén Ifjúsági Egyesület is alapvetően sokféle társadalmi státusú fiatallal dolgozott), törekedtek a felekezeti közelítéshez. (Megyericsy óva intett a vallási közömbösségtől, a több ágazat egyesítésétől!)

Ezzel párhuzamosan a Budapesti Regnum Marianum egyházközség és a Zászlónk folyóirat képviselte a katolikus oldalt, Izsóf Lajos pap, Sík Sándor álltak az élén. Szorgalmazták a csapatok önállóságát, mivel időt akartak hagyni a magyar cserkészlet sajátosságainak kialakulására. Mégsem jött létre önálló szövetség a felekezetek szerint.

A zsidó, cionista cserkészletet a Kanitz testvérek és Bing Ede János képviselte. (GERGELY, 1989)

Sajátos változat volt a tanárok, politikai támogatottságot élvező Őrszem mozgalma, amely nem a valláserkölcset, hanem polgári humanista laikus erkölcsöt támogatott, így

nagy hangsúlyt kapott a testi nevelés, a sport és a katonai képzés. Tass József és Demjén Géza irányították. Ezeket a militarista vonalakat a Hadügyminisztériumok minden országban felkarolták.

Mindháromban azonos volt a hazai nacionalizmus törekvése. (GERGELY, 1989)

A közös szövetség létrehozása 1912-re vált aktuálissá, a felekezetek közeledését hozta az őrszem mozgalom ellenében, aki ellen együtt erősebbek voltak. „Az isteni akarat indítása egyesítette a protestáns-katolikus vonalat”. Egy évvel később az őrszemekkel egyesülve a Magyar Cserkész-Őrszem Szövetség jött létre.

Az 1. világháború alatt megerősödtek a csapatok fiatal vezetői, mivel az idősebbeket szolgálatra hívták. Segítő munkákat végeztek a cserkészek ebben az időben. A széthullás nem következett be, de az őrszem erősödött a háborús helyzetben premilitarista jellege miatt. 1919-ben másodszor alakult újjá a szövetség. Háttérbe került a nemzeti-keresztény vonal, úttörőknek¹¹⁵ kezdték nevezni őket. A szövetség szeptemberi, harmadik megalakulásakor döntöttek a nemzeti eszme és az Istenhez való hűség mellett.

Az állami irányítás alkalmas eszköznek látta a katonai parancsnokság utánpótlásának kinevelésére a cserkészek vezetőit, azonban kifejezetten erre a célra létrehozták a levente mozgalmat.

Horthy védnöksége alatt kezdődött meg az állami befolyás erősödése a mozgalom életében, a Vallási és Közoktatásügyi Minisztérium közvetlen befolyással volt a csapatok életére. 1922-ben létrehozták a főcserkészzi intézményt, amely élethosszig tartó pozíció volt. Az államfő nevezte ki, és az ő személye képviselte a mozgalom

¹¹⁵ Az úttörők a szovjet pionírok mintájára jöttek létre, akik a szovjet embereszményt valósították meg.

egységét. Erre a posztra Teleki Pált jelölték, egy év után egészségi állapotának meggyengülése miatt Khuen-Héderváry Károly vette át, akit Farkas Ferenc követett, Teleki pedig tiszteletbeli főcserkész maradt élete végéig. (GERGELY, 1989)

A húszas években a cserkészletbe belépők önként választhatták meg, hogy mely felekezet csapatába szeretnének tartozni (ez biztosította a felekezetköziséget).

A vezetők képzését az eltérő eszmék alakították: Sík Sándor a jellemnevelés fontosságát hangsúlyozta, míg Karácsony Sándor a társaslélektant, a pedagógusok a reformpedagógiai törekvéseket, a katonai vonal pedig az angol mintát tartották fontosnak. (GERGELY, 1989)

A megújuló Habsburg restauráció időszaka a húszas évek végén ismét az egyházak előretörését hozta, mivel a lelkek védelme került előtérbe, annak ellenére, hogy a cserkészlet alapításakor nem egyházi mozgalom volt. A valláserkölcsekre alapozott életmód, a vallásosság a közös pontok keresése volt jelen, ahol ellenfelek, de nem ellenségek álltak egymás előtt. Krisztust állították a középpontba. Az egyházi erőttöbbletet mutatták a csapatfenntartói összesítések, ahol közel kétszer annyi csapatot tartott fenn egyház, mint az állam. Tolódnak a felekezetköziség felé.

A református iskolák legtöbbször alakul csapat, a tanoncok bevonásával a társadalmi különbségek csökkentése is lehetővé válik. Az evangéliumi elv ápolásának érdekében létrejön az ICHTHYS¹¹⁶, és új irányzatként egy népi-nemzeti megújító törekvés jelentkezik a falu kultúrája felé fordulásban.

¹¹⁶ Lelkiségi szerveződés a protestáns felekezetek összefogására a cserkészmozgalmon belül. „A közösség neve egy mozaikszó, az őskeresztény hitvallás négy szavának kezdőbetűje, amely fonetikusan: Iészuszosz Chriszosz Theu Hüjosz Szotér, vagyis Jézus Krisztus Isten Fia Megváltó. Célkitűzése a kriszto-centrikus evangéliumi hitet és értékrend megvalósítása.

Elérés: http://ichthyscserkesz.hu/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=2&Itemid=3

A zsidó cserkészlet megítélése ellentmondásos volt a vezetőség egy részének körében, jelenlétük „bizalmasan” nem volt kívánatos, és az antiszemita tagok szeretnék volna kizárásukat. 1921-ben megszületett a numerus clausus, és ez volt az első lépés, amikor korlátozták az önkéntes csapatválasztást: más felekezetű csapatban 5% lehetett zsidó. A szövetség nem akarta tagjai között látni őket. Válaszként sokan emigráltak, sokan bizonyítani akartak, de gyakran kihasználták őket, mások pedig ágáltak amellett, hogy ők is cserkésztestvéreik. Zsidó cserkészek utoljára 1933-ban vettek részt a gödöllői jamboreen.

A harmincas években katolikus nagygyűlést tartottak a belső egység erősítésére (Actio Catholica), létrehozták a Táborkereszt lapot, majd 1937-ben a Táborkereszt magazin papok vezetői bevonását is célként fogalmazzák meg; a katolikus oldal befolyása nőtt a cserkészletben, ami feszültséget generált. Mégis a zsidósággal szemben egységbe tömörült a katolikus és protestáns oldal, akik az asszimilációra törekedtek. 1935-ben válaszként a zsidó cserkészek önálló szervezetet hoznak létre. (GERGELY, 1989)

A magyarság megmentésének gondolata erősíti fel az eddig sikertelen falucserkészlet, illetve a regös munka beindítását. 1937-ben az addig csapatokban zajló munkát Morvay Péter szeretné összefogni. Öregcserkészek feladatául jelölik ki a Teleki által támogatott programban 1939-ben a néprajzi anyag gyűjtését, illetve a népi kultúra terjesztését a faluban. Ennek részese Karácsony Sándor, üdvözlük a népi írók, valamint a népi-nemzeti nevelés eszközét látják benne.

A katolikus és református egység a fasizmussal szembeni kiállásban megvalósul Teleki Pál halála után azonban folyamatos megfigyelhető egy birkózás a két felekezet

részéről. A református Ichthys-dandár mozgalma minden protestáns lelki gondozását feladatának érezte, amivel más csapatok életébe is beleszólása lett volna, sőt önálló szövetség alapításán is gondolkodtak. A közelítéshez mindkét oldalnak vissza kellett fognia ezeket a szélsőséges kezdeményezéseket.

A zsidóellenesség a cserkészeten belül is felütötte fejét, ami először a származás igazolásáig, majd végül addig terjedt ki, hogy az alapszabályba foglalták a zsidó csapatok feloszlását 1940-ben.

1945-ben színes a paletta az irányzatok tekintetében, mivel a regösség, az angol katonai alapok és a polgári liberalizmus mellett vannak jelen a katolikus felekezeti képviselők. A MADISZ-szal összekapcsolódó munkában a valláserkölcsei nevelés és a demokratikus szemlélet hatja át az újjászerveződési törekvéseket. (GERGELY, 1989)

A vezetőválasztásnál megosztottság figyelhető meg egy népi-nemzeti, illetve egy katolikus oldal szétválásában. Az októberi közgyűlésen ismét katolikus vezetés érvényesül (Teleki Géza főcserkész és Sík Sándor elnök személyében). Ezt a szétválást erősíti a népi és a protestáns szervezetek egyesítési törekvése. A szervezet betiltása és az 1946-os Rajk-féle újra engedélyezés után a Magyar Cserkészfiúk Szövetségében a demokratikus, szabadságszerető szellem, népi cserkészszeme ölt testet, amiben Karácsony Sándor személye meghatározó, ezzel ismét a felekezetek közeledése kezd érvényesülni, mivel engedélyezi a vegyes csapatok létrehozását, de nyitottak a regösség és a baden-powell elvek felé is. (Ez csak részben csillapította a kedélyeket.) Részt vett Sík Sándorral közösen a katolikus cserkész vezetők Assiszi Szent Ferenc

munkaközösségének gyűlésén, ami a vegyes, marxista összetétel ellenére a katolikusokat erősíti meg.

Karácsony az egységet igyekszik képviselni, ez mutatkozik meg abban a gesztusában is, hogy a franciaországi dzsemborira induló és onnan hazaérkező cserkészeket kísérte az állomásra.

Az 1946-ban létrejövő Úttörő Szövetség kielégíti azt a hiányt, amit a cserkészlet nem tudott megteremteni: csatlakozik az iskolákhoz, ami nagy támogatást biztosít számára a baloldali hatalom mellett. Létrejöttek a feltételek a gyermek- és serdülőmozgalmak egyesüléséhez.

Ennek előkészítése volt a Cserkész-Úttörő Összekötő Bizottság létrejötte, és Jánosi Sándor, illetve Karácsony Sándor tiszteletbeli úttörővezetővé avatása. Ezzel azonban a baden-powell elvek látszottak elveszni. Az úttörők céljait mégsem tekintették ellentétesnek a cserkészlet céljaival, az egység reményében dolgoztak, úgy hitték, hogy a cserkészlet értékei és hagyományai nem tűnhetnek el. 1948-ban véget ért a legális működés a rendszerváltásig. (GERGELY, 1989)

5.3. Részösszegzés

A cserkészlet a századelő mozgalmi között a serdülőmozgalmak sorában jött létre. Magyarországon az eszmei irányvonalat tekintve jelentős változások következtek be. A kezdeti két-három pólus, az egyházi és a polgári, militarista irányzatok kibővültek, színesedtek a húszas években a regös cserkészlet népi-nemzeti, kultúraközvetítő irányzatával. Az erőviszonyok áthelyeződtek az egyházi vonalról a háborús időkben a premilitáris szervezetekre, majd a békés időszakban a katolikus és a protestáns

felekezetek kerekedtek felül. A népi-nemzeti vonalnak kedvezett a harmincas-negyvenes évek politikai környezete. A negyvenes évek közepén a minden irányzat egységesítésének törekvése a Magyar Cserkészfiúk Mozgalmában jelentkezett, azonban ekkor már késő volt, az Úttörő Szövetséggel való együttműködés a cserkészlet beolvadásának kényszerűsége előtti utolsó próbálkozásként ment végbe.

Összességében mégis egységes maradt a Magyar Cserkészszövetség, annak ellenére, hogy vezetőségének nézeteit a sokszínűség jellemezte. Nem alakult más olyan szövetség, amely felé ne jelent volna meg együttműködési kísérlet (az őrsem mozgalom magától elhalt, az úttörőkké váláshoz először nem volt még meg a lehetőség, majd a második alkalommal bekebelezte a teljes szervezetet).

Ebből egyedüli kivétel a zsidó cserkészlet, amelyhez kezdettől távolságtartó, majd elutasító és kirekesztő volt a viszony. Részükről megvolt a törekvés az egységre, de a viszonzatlanság következtében alapítanak önálló szövetséget. A közeledés soha nem történik meg aztán, és a zsidó cserkészlet megszűnni látszik (ma sincs bejegyezve zsidó szövetség, inkább más szervezetek tömörítik magukba a zsidó fiatalokat pl. a Somer).

Trencsényi László egyfajta dinamikára mutat rá a mozgalmak alakulásában. A civil szférából eredő mozgalmak önállóan indultak, egy idő után egy új stabilitásba igyekvő állam felfedezte őket, kitüntette figyelmével, gyarapította őket politikai, később anyagi támogatásával, majd az állam bekebelezte őket.(TRENCSÉNYI, 1997) Ezt a folyamatot a cserkészletben hasonlóképp végigkövethetjük történetének 1948-ig terjedő vizsgálatában. Dolgozatomban nem vizsgálom a további időszakokat, de egy kitérőt mégis tennék a gondolat kapcsán. A Magyar Cserkészszövetség 1989 után ismét

újjáalakult, megfogadva a politikamentességet, ahogy alapszabályában olvasható is. Elgondolkodtató kérdés, hogy felismerve a politikai befolyás hatásait, hogyan folytatja útját? Fenyegeti-e az előbb felvázolt dinamika megismétlődése a magyarországi cserkészéletet?

6. Karácsony Sándor szerepe a magyarországi cserkészéletben

A cserkészélet, mint életreform-mozgalom sajátos jellege a felekezeti meghatározottság.

Dolgozatomban a fenti ágazatok közül nagyobb figyelmet szentelek a református cserkészéletnek, mivel az első számú cserkészcsapatnak a kor kiemelkedő pedagógusa, Karácsony Sándor is tagja és szervezője volt. A fejezetben kiegészítő forrásokkal szeretnék hozzájárulni Karácsony Sándor a cserkészélettel kapcsolatos tevékenységének mélyebb megismeréséhez.

A Karácsony Sándorról és a tőle származó szakirodalom mellett levéltári anyagokat is felhasználtam a munka során. Jelentős forrás egy, a Budapesti Keresztyén Ifjúsági Egyesület Senior tagjának (Pusztai János) 2000-ben íródott visszaemlékezése, melyet a KIE történetéről írt.¹¹⁷ Ebben gyakran szerepel dr. Karácsony Sándor neve, aki tiszteletét pedagógiai nézetei, „áhitatos” munkája miatt érdemelte ki, illetve néhány konkrét eseményt is megnevez, amelyben Karácsony Sándor tevékenykedett. A forrás a levéltári anyagok között volt fellelhető, kézzel írott jegyzet. Ezen túlmenően Gergely Ferenc történeti összefoglalóját és visszaemlékezéseket idézek Szathmáry Lajostól.

¹¹⁷ A jegyzet kiemelt részei az I. számú mellékletben találhatóak, tartalmukat a megfelelő helyeken szó szerint idézem, illetve a pontos dokumentumrészlet helyét is megadom.

6.1. *Karácsony Sándor, a pedagógus és cserkész*

Földes községben született 1891-ben, kálvinista családban. *„lévén édesanyám kálvinista prédikátorok sarjadék a XVI. század végefeléig visszamenőleg.”*

(KARÁCSONY, 1943)

1902-ben kezd a debreceni kollégiumban tanulni, Kulcsár tanár úr tanítja. (KARÁCSONY, 1943) Budapesten a Pázmány Péter Tudományegyetem hallgatója magyar-német szakon, Genfben, Münchenben, Bécsben és Grazban vendéghallgató, ahol a wundti lélektannal és a saussure-i nyelvészettel ismerkedik meg. A háborúban súlyos sebesülést szenved, ezután csak bottal jár. Ezután Morvaországban, később Kassán tanít.

Sokáig középiskolai tanár a Józsefvárosban, majd a Tavaszmező utcában. 1929-ben a debreceni egyetem bölcsészeti karán a filozófia, pedagógia, magyar nyelvészet egyetemi doktorává avatják. Részt vesz az ifjúsági élet szervezésében (a cserkészmozgalomban, a Keresztény Ifjúsági Egyesületben, a Magyar Evangéliumi Keresztény Diákok Egyesületében), ifjúsági lapokat szerkeszt, mint az Erő, a Diákvilág, a Magyar Ifjúság.

1942-től a debreceni tudományegyetem pedagógiai professzora, a szabadművelődés szervezője. 1950. március 28-án lemondják katedrájáról és nyugdíjazzák.

Karácsony Sándor pedagógusi munkáját a 1919. decemberben a Tavaszmező utcában kezdi meg, ahol nyolc évet tölt el. Itt válik cserkész vezetővé. (Kontra, 2009) (A csucsai front – 1920-as éveket írja le és osztályát.)

A csucsai front című művében írja le élményeit osztályáról és a cserkészcsapatról. Megismerkedett néhány hónap után Megyercsy Bélával, aki református lelkészként dolgozott az ifjúsági munkában. Ő azután bevonta a Keresztyén Ifjúsági Mozgalom¹¹⁸ munkájába.

„A jó Atya kitudhatatlan végzése szerint december nyolcadikán bemutattak Megyercsy bácsinak. Ennek a bemutatkozásnak az volt az első különös és megrémítő következménye, hogy előadást kellett tartanom legközelebbi vasárnap délután az Ifjúsági Egyesületben a modern magyar drámairodalomról. Ezeket a vasárnap délutánokat kellemeknek nevezték az Ifjúsági Egyesületben [...] és lehet, hogy másoknak csakugyan kellemesek voltak, de nekem kellemetlen volt az egész hetem miattok, beleszámítva vasárnap délutánt is.” (KARÁCSONY, 1943:61)

Sokféle társadalmi rétegből érkezett fiúval találkozott. *„Az I. számú budapesti KIE cserkészcsapatba nagyon vegyes kamasztársaság verbuválódott: voltak köztük reformátusok, evangélikusok, elvétve más felekezethez tartozók, inasok, utcagyerekek, diákok.”*

„A cserkészmozgalom eredetileg az utcagyerekek romantikus foglalkoztatásaként indult, és csak később erősödött meg benne a vallásos nevelés, majd a különféle országoknak megfelelő nemzeti színezet.” (KONTRA, 2009) Az 1. sz. csapat inasfiúkat és városi utcagyerekeket tömörített. Sík Sándor csapatában városi gimnazisták voltak. A Vági tutajút a két csoport találkozásáért szerveződt.

¹¹⁸ Missziós igehirdetés, amit George Williams alapított meg 1844-ben Amerikából bibliakört, 1883-ban érkezett Magyarországra és a protestáns fiatalok között hódított. Világszövetségük az: YMCA, testi, érzelmi, szociális és vallásos tevékenységet folytattak.

A cserkészzet a KIE serdülőmozgalmaként indult el 1910-ben, ifj. dr Szilassy Aladár indította el, aki angliai tapasztalataira¹¹⁹ támaszkodott. Halála után Megyercsy Béla és Papp Gyula folytatta a munkát.

Karácsony Sándor „*neveletlen mesterinas*”-nak nevezi őket (KONTRA, 2009), nem is lelkesedik a találkozásért: „*Hanem az a Csapat Otthon a sok neveletlen mesterinással, úgynevezett cserkészekkel! Azt útáltam szívből.*” „*Különben is inkább ki nem állhattam ezt a hivalkodó, szemetszűrő, minden lében kanál stréber bandát, mint szerettem.*” (KARÁCSONY, 1943:62-63)

A kezdeti ellenszenv és kelletlenség ellenére sokat járt le a csapatotthonba, de nem nagyon értette, hogy mi történik, a cserkészek vezetője „*valami műegyetemi hallgató*” (Szathmáry Lajos visszaemlékezése alapján Molnár László mérnökhallgató) nem sokat árult el róla. (SZATHMÁRY, 1980) Valószínűleg ő sem értette egészen, miről van szó, ahogy *A csucsai frontban* szereplő leírásban ez utóbb Megyercsy bácsira is igaz volt. Számára Karácsony Sándor világít meg néhány bizonytalan részletet a cserkészettel kapcsolatban, az a pedagógus, aki a cserkészzetet népszerűsítő előadásában három karikatúra rajz alapján tud beszélni más kapaszkodó híján. „*Ebben a pillanatban eszembe jutottak Mühlbeck Károly fejlécei az Új időkben, még a háború előttről. Fogorvosnál lapozgattam valamikor igen igen régen.*” Ideálját fogalmazta meg beszédében a „*Gyermek Őfelségéről*” (KARÁCSONY, 1943:68)

Ez a bizonytalanság (vagy inkább útkeresést) valószínűleg sokáig jellemezte a magyarországi mozgalomtörténetet, ami annak is betudható, hogy a kezdeményezést saját képükre akarták alakítani, sokáig nem volt központ, mindenki a saját

¹¹⁹ Tüdőbetegsége miatt utazott hajóval Angliába, ahonnan magával hozta és lefordította a *Scouting for Boy's-t*.

elgondolásait adta hozzá az angliai példához. A cserkész törvényeket is csak 1912-ben véglegesíti Sík Sándor Megyercsy Béla, Izsóf Alajos és Papp Antal. Tíz évvel a magyarországi megalakulása után sem volt még széles körben ismert gyakorlat. „*naponkint ugrálnak szemem előtt egy fogalomnak az eleven képviselői, de a fogalom fogalmi jegyeit nem tudom összegyűjteni léptük nyomán. Ilyen az élet, no.*” (KARÁCSONY, 1943:63)

6.2. Karácsony Sándor mint cserkészvezető

A húszas, harmincas években aktív munkát végez Karácsony Sándor. 1923-ban a szövetség társelnöke és a sajtóbizottság elnöke, 1926-ban már a világbizottság tagja, ezért sokat utazik. „*Csakhamar országos hírű cserkészvezető lett, nyolc évig a Magyar Cserkészszövetség társelnöki pozícióját töltötte be Sík Sándor, majd Witz Béla elnöksége idején.*” – írja Kontra György. Húsz évig aktív munkatárs, előadásokat tart és szemináriumokat vezet, valamint szerkeszti a Magyar Ifjúság című lapokat.

Pusztai János (az 1.sz. BKIE cserkészcsapat parancsnoka 1989-1993 között kéziratában a KIE vezetőségi névsorában szerepelteti Karácsony Sándor nevét, akiről szintén megerősíti, hogy szövetségi vezető és OIB-tag is volt (Országos Intéző Bizottság). Jegyzetének a témához tartozó oldalai az I.6. sz. mellékletben találhatóak. Ugyancsak ő ír erről az időszakról.

„*1920-as évben 30 csapat működött az országban. A csapatok közül 24 katolikus vezetésű és 6 protestáns vezetésű csapat van. A szövetségi vezetés ekkor Sik(!) Sándor vezetésével működik. Ekkor lép színre, mint szövetségi társelnök dr. Karácsony Sándor egy tanárúr a XX. század kiemelkedő nevelője. A Magyar Ifjúság c. vaskos kötete*

bizonyítja: „- mint pedagógus magasabb szintről a társas magatartás áhítatos fokáról viszonyul az ifjúsághoz – mégpedig „a tettrendszerben az áhitat fokán cselekvők gesztióját a SZERETET jellemzi. [...] Gyakran mondott jelszava volt, hogy „– Az áhítatos nevelőnek csak is az lehet a dolga, hogy tanítsa meg az ifjakat ifjak által Krisztushoz vezetni példájával és hitéletének átadása által.–”¹²⁰ (I.1. sz. melléklet)

1934-ben a cserkészletben felekezeti villongások jelentkeznek, ezért Karácson lemond a társelnökségről. Visszavonul a csapatmunkától, egyrészt a Sík Sándor származása miatt ért támadások miatt, másrészt a zsidó cserkészek kizárási kötelezettsége hatására. Ezek már nem voltak összeegyeztethetők nézeteivel. 1939-ben lépett ki a KIE-ből, mert egyre jobban érvényesültek benne a politikai hatások (KONTRA, 2009:13), de a cserkészletben tovább dolgozott.

Az 1945-ös évben vezetőt kell választani, amire őt és Sík Sándor követőit tartják alkalmasnak: tehát a regösség, az Ichtyus, a népi katolicizmus és Prohászka Ottokár tanítását ismerőket. A novemberi közgyűlésen az elnöki poszton és a tiszteletbeli elnök választásánál is a második helyre szorul. (GERGELY, 1989)

A feloszlást és újjáalakulás engedélyezését követően lesz ideiglenes vezetője a megalakuló Magyar Cserkészfiúk Szövetségének. *„1946. elején a Belügyminisztérium feloszlatta a Magyar Cserkészszövetséget, majdan ezt fellebbezés során a Belügyminisztérium a megszüntetett „Magyar Cserkészszövetség” helyett engedélyezi*

¹²⁰ Pusztai János KIE senior tag kézirata. 6-7. oldal: Jegyzet Karácsony Sándor „áhitatos”, Sík Sándorral közös munkájáról

az idők szavával elve alapján „Magyar Cserkészfiúk Szövetsége” megalakulását dr. Karácsony Sándor elnökségével.”¹²¹ (I.3. sz. melléklet)

Törekszik az egység képviselőjére, de nehéz helyzetben van, az 1947. márciusi közgyűlésen a vezetőség megválasztását és az alapszabály megírását sürgeti annak ellenére, hogy igazolatlan csapatok jönnek el.

Közben egyre inkább erősödnek az úttörők, megindul a közeledés, majd *„A magyar Cserkészfiúk Szövetsége a belpolitikai küzdelmek áldozata lett, melynek következtében: 1948. szeptemberében beolvadt az Úttörő Szövetségbe, illetve megszűnt létezni.”¹²²* (I.4. sz. melléklet)

A korábbi fejezetben felvázolt közeledési szándék, az irányzatokat egyesítő szövetség gondolata, a nemzeti szocializmus támogatta úttörők iránti nyitottság, a parasztság felemelésének ígérete felveti azt a kérdést, hogyan viszonyult a helyzethez Karácsony Sándor? A cserkészlet tagjaként, vezetőjeként hogyan ítélte meg az egységesülés gondolatát, a mozgalom felszámolódásának lehetőségét? Hitt-e egy pozitív jövőképben?

Többféle válasz adható erre a kérdésre. Deme Tamás, a Sándor-kör vezetője azt mondta, hogy véleménye szerint Karácsony nem hihette pozitívnak a cserkészlet beolvasztását, mert mindenki érezte, hogy ez egy kényszerpálya. Rákosi csellel akart nyerni, réseket keresett, amivel bomlasztani tudott – személyeken keresztül. Világosan látszott, hogy az úttörők egy vallás nélküli, tudományos materializmuson alapuló

¹²¹ Pusztai János KIE senior tag kézirata. 13. oldal: I.3. Karácsony Sándor a Magyar Cserkészfiúk Szövetségének vezetője

¹²² Pusztai János KIE senior tag kézirata. 14. oldal: I.4. A magyarországi cserkészlet beszüntetése

marxista embertípust képviselnek a pionírok mintájára, a proletárhatalom előkészítése érdekében. Politikai ultimátum volt ez.

Némiképp árnyalja a képet Heltai Miklós véleménye, aki azt nyilatkozta, hogy régi álmát teljesítették a parasztságnak a földosztással. Örültek, hogy élnek, és bíztak egy pozitívabb jövő ígéletében. Így Karácsony Sándor is.

Ezek alapján valószínűnek tartom, ahogy a cserkészeten belüli eszmei kiágazásokban az egységre törekedett Karácsony Sándor, a létrejött helyzetben az úttörőkkel való együttműködést támogatta, ami azonban nem jelenti azt, hogy a cserkészet megszűnését elfogadhatónak tartotta. Deme Tamás szerint Karácsony Sándort egyik politikai vezetés sem szerette: a két világháború között azért, mert az „ellenség kultúráját kutatta”, Rákosi idején pedig nacionalistának tekintették. A politikai nyomás magánéletében is érvényesült (tanári állásából elbocsáttaták), nem akadályozhatta meg az eseményeket.

6.3. Karácsony Sándor munkája a felekezeti és a szervezeti összefogásért

A cserkészet megalakulásától jellemző volt, hogy hol az egyik, hol a másik felekezet került jobban előtérbe, mégis megmaradt a cserkészeten belüli egység. Az együttműködés gesztusának példája, amikor 1912-ben Megyericsy Béla, Sík Sándor, Papp Gyula, és Izsóf Alajos közösen fogalmazzák meg a cserkész törvényeket.

A katolikus és a protestáns cserkészet jó viszonyának alapja Karácsony Sándor és Sík Sándor baráti viszonya. Mindketten a felekezetköziséget támogatják a szervezetben, csapat szinten pedig a sokszínűség megőrzésére törekszenek. Ezt bizonyítja, hogy Karácsony Sándor a Cserkészfiúk Szövetségének vezetésekor ismét

engedélyezte a vegyes felekezeti csapatok működését, vagy az, hogy Sík Sándorral együtt részt vesz a katolikus Assisi Szent Ferenc Munkaközösségének gyűlésén. Lemondásának háttérében ezért is állhat a szolidaritás Sík Sándor felé, akit zsidó származásáért támadnak.

Karácsony sajátos híd a regős cserkészlet irányába is, mivel saját tanítványai ennek vezetői, az ő érdekeiket is képviseli, így a népi-nemzeti vonal mellett is kiáll. Ezt a vonalat 1945-ben karácsonyizmusnak is nevezik (GERGELY, 1989), amelynek célja a teljes ember nevelése, és a magyarság minden rétegéhez el akart jutni. Sőt nyit az úttörők felé is, ezért tiszteletbeli úttörővé is avatják.

Végül egy autentikus forrás, amely a legfontosabbra világít rá: a visszaemlékező Pusztai János szerint „Bi.Pi.”, ifj. Szilassy Aladár, Karácsony Sándor és Sík Sándor „tiszta vezetők”¹²³(I.5. számú melléklet). Talán ebben rejlik valódi nagyságuk.

Karácsony nem ért egyet a politikai befolyás, a katonai irányultság kérdésével. Karácsony Sándor a cserkészletet a serdülők mozgalmának tartja, szerinte nem szabad hagyni, hogy militarizálják, és ezzel tönkretegyék sajátos életüket. (KONTRA, 2009:40)

6.4. Karácsony személye a visszaemlékezések tükrében

Karácsony Sándor sajátos vonalat képviselt a magyarországi cserkészletben. Célja a faluba is elvinni a cserkészletet, mivel szívügyének tekintette az ottani gyermekek sorsát. Ez a gondolkodásmód egyedi volt a vezetőség körében, személye ezért példát mutatott a kérdésben. Így ír Szathmáry Lajos visszaemlékezésében Karácsony Sándor céljairól: „*S. B. viszont nem nagyvárosban, hanem „ország”-ban gondolkodván és*

¹²³ Pusztai János kézírata, 18. oldal. I.5. A „tiszta vezetők”

parasztgyerekek tömegeit tartván szem előtt valami olyan mozgalmat kívánt volna a cserkészetből kinövelni, kinőtetni, amely a misztikára és formális vallásoskodásra kevésbé hajlamos gyerektömegeknek falun és tanyán is megfelelne. Mert hiszen „Sirály-örs”, kirándulás a romantikus erdős hegyek közé, ú. n. „csendes óra”: a Sárrét fattyúi számára értelmetlen dolgok. [...] A mi nagyalföldi mezítlábas parasztyerekeinknek kevés érzékük van ahhoz, hogy a Sirályt totemizálják, mindig a szabad ég alatt élnek, tehát inkább a városba vágnak, semmint a szabadba „táborozni”, s akik egy ridegebb kálomista stílusban vallástanalok, hogy sem áhítatot tudnának tartani.” (SZATHMÁRY, 1980:6)

Ez a szemlélet ellenmondásos lehetett a református, illetve katolikus befolyású eszmei megközelítésekhez képest, éppen ezért tekinthető egyéni útnak. Karácsony úgy gondolta, hogy más módon, mást kiemelve, elsősorban a közösségiséget kell erősíteni a gyerekek körében, és elsősorban ezért szükséges a faluba is eljutni. Más a lényege a városi gyerekek igényeihez képest. Azért tartotta tehát hasznosnak a cserkészetet, mert nevelési eszköz volt. *„S. B is nagy lehetőségeket látott a cserkészetben a közösségi szellem kialakítására, felismerte a táborozás nevelő jellegét, s kereste egy olyan hitéleti formának a kialakítását, amely hazai embertömegeinknek jobban megfelel: azért vállalta végül is a cserkészetet. De olyan tartalommal kívánta megtölteni, olyan formákba akarta önteni, amelyek a magyar történelmi hagyományoknak, népünk életének megfelelnek, amelyek nem csak városainkba, /amelyek kozmopolitább jellegűek/, hanem falvainkban is, ahol gyermektársadalmunk zöme él, léggyökereket tudnak eresztetni, meg tudnak kapaszkodni, talajt tudnak találni.”* (SZATHMÁRY, 1980:6)

Az idézet alapján indokoltabbá válik Karácsony Sándor személyének kiemelése az életreform-mozgalom összefüggésében is. Magyarországon elsősorban a városi gyermekek számára alakult ki a cserkészlet. Számukra kínált alternatívát. A mozgalom alakulásának egyéni színe a falu irányába fordulás, amely az ott élő gyermekekhez kíván igazodni, és megtartva a nevelési lehetőségeket, melyeket a cserkészlet magában hordoz, olyan tartalmakkal töltötte fel, amely számukra jelent lehetőséget életük jobbá tételéhez, megváltozásához. Ez elsősorban a gyökereikhez való ragaszkodás, az együttlét, a közösség erősítésében vált irányultsággá.

Karácsony Sándor megítélése nem volt egyértelmű korában és azt követően sem. Egyrészt sokak megemlékeznek karizmatikus személyéről, arról, hogy tudtak lelkesedni érte diákjai. Hatvany László visszaemlékezésében írja: *„Annyira közösségi ember volt Karácsony Sándor, hogy ahol többször(!) vagy pláne rendszeresen megjelent, egy kis társaság alakult körülötte anélkül, hogy bárki is szervezte volna”* (HATVANY, 1997:12) Ő főként debreceni oktatásáról tudósít. Másrészt viszont megosztó személyiség is volt, erre példa, amikor az I. sz. BKIE csapat vezetőségében Megyericsy Bélának döntenie kellett, hogy régi csapattagját (Molnár Lászlót), vagy Karácsony Sándort választja, mivel ketten nem tudtak együtt dolgozni. Nem volt tehát fenntartások nélkül elfogadott személyiség Karácsony Sándor, s erről tanúskodik Szathmáry Lajos emlékirata is a történet elmondásával.

S ennek következménye az is, hogy követői is részesülhettek az őt érő kritikából. Szathmáry Lajos emlékiratában megemlékezik arról, hogy őt, mint Karácsony tanítványát azért bocsátották el az iskolából és tanári állásából, mert a vezetőség

számára nem volt kívánatos. *„Én a csapatban természetesen az S. B.-féle cserkészkedést kezdtem meghonosítani, s a fiúk java körém is gyülekezett. Igen jól megvoltunk a fiukkal, örsi összejöveteleztünk, álló és mozgótáboroztunk, egyszóval virágzott a csapat. Lassanként azonban tudatosodott az iskola igazgatójában /Ravasz Árpádban/ és Samu Jánosban, hogy én valami mást csinállok, mint amit ők elképzelték. ... Mindez azután történt, hogy Samu János engem egyszer behívott és felszólított arra, adjam be pályázatomat a náluk megürülő egyik tanári állásra, hogy tanárként is folytathassam náluk a gyakorlatban jónak megismert munkámat. Jött azonban a felismerés, hogy én más körhöz tartozom, nem pedig az Országos Cserkészszövetség elgondolásainak egyszerű végrehajtóihoz, s egyszeriben gyanús elemmé váltam.”*
(SZATHMÁRY, 1980:7)

6.5. Karácsony Sándor a vezetőképzésben

Karácsony Sándor részt vett a vezetőképzésben, előadásokat tartott a jelölteknek. Levéltári kutatómunkám során két naplóbejegyzést találtam a KIE cserkészcsapatának vezetőképzőjén tartott előadásról a magyarság témakörében.

„Nótázás után Karácsonyi(!) Sándor bá' beszélt „A magyar néplélek”-ről: „Nem tudjuk azt, hogy mit is mondunk akkor, mikor azt mondjuk, hogy magyar vagyok. Tulajdonképpen azt jelenti, hogy magyar. Ez a magyarság minden részében kifejezésre jut. Még a beszédben, az énekben is. Gondolkodásban is. A magyar ember tárgyilagos, a külföldi(!) az alanyosan gondolkodig(!), mindig mindent a

maga dolgaival néz össze, hogy jó-e ez rá”. (Szűcs Sándor őrsvetető naplója; II.2. sz. melléklet)¹²⁴

Ebben a bejegyzésben is azonosítható a mellérendelés-alárendelés problematikája, amiből levezeti, hogy a magyar ember mitől válik tárgyilagossá.

Ehhez hasonlóan tömör mondatokban Somogyi Ferenc Pál jelölt szintén lejegyzí a következőket: *„Nem mindenki cserkész, aki liliomot visel. Egymással mellérendelésben állunk. A cserkészletben sincs senki a másik alá rendelve.”* (II.1. sz. melléklet)¹²⁵

Mérő György szintén vezetőképzésen résztvevő, aki a „13dik órát” jegyzi le, ahol Karácsony Sándor tartott előadást.

„Egy ünnepélyes előadást tartott nekünk Karácsonyi(!) Sándor bátyánk a magyar emberről 1. Hogyan ismerjük meg a magyar embert. 2. Magyar ember szokásai 3. Magyar ember nyelvezete 4. Magyar ember. hazaszeretet 5. Magyar ember becsületessége.” (tördelés tőlem) (Mérő György jegyzete; II.3. számú melléklet)¹²⁶

Sajnos egyik sem dátumhoz kötött, de valószínűleg ugyanazt az előadást hallgathatták. Utóbbi Jánosi Sándor meg is feddi, hogy nem naplót kért tőle, hanem jegyzetet az előadásról. (Elvégre egy őrsvetetői tanfolyamon a tartalmat is meg kellene érteni, nem csak beszámolni arról, hogy kik adtak elő.)

A vezetőképzésben való szerepvállalása azért jelentős témánk tekintetében, mivel tanításait hallgatták azok a fiatal 14-15 éves fiúk, akik aztán ezt adták tovább a

¹²⁴ II.2. Szűcs Sándor őrsvetető tanfolyami naplója

¹²⁵ II.1. Somogyi Ferenc Pál szöv. őrsvetetői füzet

¹²⁶ II.3. Mérő György őrsvetetői füzet

cserkészeknek. Ennek értelmében formálta a cserkészlet alakulását a karácsonyi eszme, hiszen a vezetők mondhatni az ő gondolatvilágán nevelkedtek éveken keresztül.

6.6. Szerepvállalása a regös cserkészletben és az ICHTHYS szervezetében

Dolgozatom fő téma az életreform motívumok vizsgálata a cserkészletben. Karácsony Sándor tevékenységén keresztül egy konkrét példa segítségével tudom bemutatni, milyen sajátos jelleget tudott egy-egy meghatározó vezető reformtörekvésként a fiatalok lelkébe ültetni.

A felvidéki Sarlós mozgalom alapjaiból táplálkozó regösség a nemzeti hagyományok újrafelfedezését jelölte meg célul. (GERGELY, 1989) Magyarországon a cserkészlet sajátos ágaként alakult ki a regös cserkészlet a népi kultúra gyűjtésére, megőrzésére, ebben az értékőrzésben erősítve a nemzeti identitást, biztonságot.

Karácsony Sándor szemléletmódjában a magyarság központi szerepet töltött be, nem hiába nyelvészként is ismertek munkái, s mint vezető, ezeket képviselte is a cserkészletben. A magyar nyelv felépítésében a mellérendelést tekintette alapviszonynak, és ezt, mint a nyelvben tükröződő magyarság-jellemzőt, nemzeti jelleget vitte át társadalom felfogásába is.

A népi kultúra felismerőjeként tanítványának tekintik később a népi kultúra terjesztőit. Erre épült a későbbi a néptánc-mozgalom Jánosi Sándor vezetésében, a népzene terjesztése Kodály és Bartók munkássága révén, néprajzkutatók és más népi kultúrához kapcsolódó tevékenységek.¹²⁷ (GERGELY, 1989:296).

¹²⁷ Gergely Ferenc Ady Endrét, Szabó Dezsőt, Móricz Zsigmondot, Bartók Bélát, Kodály Zoltánt sorolja Karácsony Sándor tanítványai közé.

Karácsonyt az ICHTHYS megalapítójának is nevezik (KONTRA, 2009:40). Ez a szerveződés eredendően a protestáns csapatok lelkeségi összefogásáért jött létre ökumenikus szellemben. Pusztai János jegyzetében megvilágít egy másik részletet is, amiért itt kell említenünk:

„Ezen ICHTHYS táborok fészkei voltak a magyar népdal és a magyar népművészet terjesztésének, a népi játékok művelésének. Ezekbe a táborokba gyökereznek a regös mozgalom elindításának lelkesítő alkalmi, táncokon, játékokon keresztül. Ihletője, irányítója hosszú ideig Karácsony S. volt. Művelői és későbbi tanítványai Morvay Péter és Jánosi Sándor voltak.” (I.1. sz. melléklet)

Az itt résztvevők magukba szívták a népi kultúra hagyományait, és sokan közülük hivatásuknak választották. A protestáns lelkeség összefogása mellett tehát az ICHTHYS-ből indult ki a regös cserkészlet, amelyben Karácsony Sándorhoz fűződő gyökerek, valamint a felvidéki Sarlósokból induló falukutatók az előzmény. (GERGELY, 1989:296) A regös tevékenységet Morvay és Jánosi Sándor vitte tovább.

1920 és 1921 nyarán elvitt negyven fiút szülőfalujába, Földesre, elhelyezte őket gazdáknál, ahol megtanulták a munkát, a helyi nyelvjárást és életmódot. (KONTRA, 2009) Elvitte az első őrvezetőket az Alföldre és egyben az első falusi csapatokat is megalapították. A Csíki-hegyen vezetőképzőt tartott nekik és más falvakban is csapatokat kezdtek szervezni. Szathmáry Lajos is közöttük volt.

1922-ben *„Ezen táborok után került sor a falusi cserkészletet is beindító Karcagi Konferenciára, amelyek Karácsony S. bátyánk vezetett. Itt került sor arra, hogy*

Sándor bátyánk Batiz Dénest - Berettyóújfaluba küldte, Máté Dénest - Kabára, Bóka Andort - Földesre, Szathmáry Lajost - Püspökladányba küldte előadást tartani a cserkészetről. Ezeken a helyeken, ezeken az alkalmak után a falusi cserkészcsapatok valóban megszerveződtek-létrejöttek.” (formázás tőlem; I.2. sz. melléklet)¹²⁸

Ezt a forrást kiegészíti Szathmáry Lajos visszaemlékezése, aki részleteiben le is írja élményeit az utazással kapcsolatban. A megbízást követően elindulnak az Alföldre azért, hogy csapatot alapítsanak. *„Aztán mentünk a személyvonattal neki a síkságnak. Püspökladányban azt mondta nekem: szálljak csak le itt és alapítsak a községben cserkészcsapatot, ő meg továbbutazott. /Máté Tamással ugyanígy tett Kabán./ Tanácstalanul álldogáltam egy darabig az állomáson, de mivel esteledett, valamit tennem kellett. Elmentem a református parókiára, megkerestem a segédlelkészt...”* (SZATHMÁRY, 1980:7) Így tehát érzékletessé válik az emlékirat alapján, valóban milyen tevékeny módon formálta és alakította Karácsony a magyar cserkészlet falusi elterjesztésének folyamatát.

További beszámolók Karácsony Sándor könyvében, a *Magyar ifjúságban* található erről az időszakról.

1923-ban közreműködött *A magyar cserkész daloskönyve* megszerkesztésében, ennek népdal anyaga még szedett-vedett, de a Kodály Zoltánnal közösen összegyűjtött 101 magyar népdal egy minőségi, csak a magyar nép dalait tartalmazó kötet.

¹²⁸Pusztai János kézírata, 9. oldal, I.2. Karácsony Sándor elküldi a cserkészvezetőket falusi csapatot alapítani

Ténylegesen 1930-ban indul el a regös cserkészlet csapat szinten, az elkészült Regös Káté több fejezetét Karácsony Sándor írja. A falujárás során kiemeli, hogy a gyerekek ne a falu népét akarják oktatni, hanem ismerjék meg kultúrájukat, találják meg benne az értéket, tanuljanak tőlük! *„Ez az ifjúság nem néprajzi érdeklődésből fordult a falu felé. Nem is úgy érte tetten a falu örömét, mint cinikussá fásult városi elem, mely az egzotikumtól holmi felfrissülést vár”*. A faluba úgy megy, mint a hiteleshez, őrzi a kultúra alapját, ami az egységes népi gyökér: ezáltal megszünteti a társadalmi különbséget. (KARÁCSONY, 1945:18)

Egy péceli találkozó alkalmával lehetőségem volt beszélni Heltai Miklóssal (a Csökmei-kör vezetőjével), aki Karácsony Sándor keresztfia. A népi kultúra mellett a falujárás egy másik vetületét is megvilágította. Ezeken az alkalmakon a munka megismerése is fontos volt a városi gyerekek számára. A háború szele folyton ott fúj a fejük felett, nem tudhatták, hogy mikor lesz szükség arra a tudásra, amit a cserkészeten megtanulnak. Életrevalóságra is nevelt, mert nem lehet tudni, meddig biztosítottak olyan dolgok, mint például a kályha, ami magától meleget ad. Szükséges ismerni azokat a praktikákat, amivel ezek nélkül is lehet boldogulni. Ez a vélemény egy olyan nézőpontot is megvilágít, ami a cserkészlet a polgárság számára a praktikus tudáson keresztül védelmet nyújtott az élet háború okozta bizonytalansága ellen. Innen eredhet az a vélekedés, hogy a cserkész *a jég hátán is megél*.

Lényegében a regös cserkészlet alapjai köthetők Karácsony Sándor személyéhez, illetve nézeteivel nagyban hozzájárult létrejöttéhez. A regösség a városi gyerekek számára érthetőbbé tette a falu életét, megismertette velük kultúrájuk gyökereit,

emellett a munkát, és az infrastruktúra nélküli nomád, vidéki élethez adott tudást. (Amit ezen kívül a cserkész táborok is biztosítottak.) A falujárás azonban a megismerés mellett kutatómunka is volt.

6.7. Karácsony Sándor pedagógiai nézetei és a cserkészlet

6.7.1. A cserkészlet és a demokrácia

A neves pedagógus neveléssel kapcsolatos nézeteit műveiben leírta. Pedagógiájának aktuális tartalmairól írt tanulmányt Deme Tamás. Ezeket néhány pontjának kiemelésével foglalkozom azokkal a tartalmakkal, amelyekről úgy gondolom, hogy a cserkészethez szorosan kapcsolhatók. Célom annak bemutatása, hogy Karácsony Sándor pedagógiája összhangban van a cserkészmozgalom elveivel. Ez teszi lehetővé azt, hogy Karácsony gondolkodásán keresztül értelmezhesük, mit is jelentett a korszakban a cserkészlet.

Néhány terület megvizsgálásával teszek kísérletet arra, hogy nevelési elveinek esszenciáját adjam.

Gyermekképe a huszadik századi ideálképpel esik egybe – saját gondolataira előadása közben jön rá, amikor közel hétszáz tanuló előtt rögtönözve beszél a „cserkészről”: „Lassankint tetet öltött bennem az az ideál, akit ki akartam szolgálni eddig is. *Gyermek Őfelsége.*” (KARÁCSONY, 1943:68) Értelmezésében ez a tisztaság, érintetlenség megtestesítője.

A cserkészlet gyermekképében a jellemét nevelő autonóm, önnevelő egyén rejlik, akinek célja az öntökéletesítés. Sík Sándor az „emberebb emberré, magyarabb

magyarrá” válás eszményét hirdeti, építve arra az alapra, ami a gyermekben van. Ez egy jövőre orientált fejlődésközpontú elmélet.

Ez a gyermek Karácsony Sándornál *autonómiával* rendelkezik, teljes joggal, nem félig kész felnőtt. *„A demokrácia nem szabadította fel, mert nem tekintette teljes értékű embernek. [...] Ameddig az ifjú már kifejlődött, addig a fokig autonómia illeti meg.”* (KARÁCSONY, 1943:45)

A demokrácia kifejlődését lehetőségnek tekintette, amely biztosította az autonómia megteremtését. A magyar demokrácia című kötetben definiálja a demokráciát, mint az egyén szabadságát a másik egyénnel szemben, aki ugyanúgy autonómiával rendelkezik viszonyosságban. *„A demokrácia ott kezdődik és abban áll, hogy az egyik ember autonómiáját csak abban az esetben vagyunk hajlandók kétségtelenül biztosítottak elismerni, ha az egyik ember előbb a másik ember autonómiáját magához képest kétségtelenül biztosította. Az én autonómiám záloga hozzád képest a te énáltalam biztosított autonómiád hozzám képest.”* (KARÁCSONY, 1945:7)

Ehhez kapcsolódik a *szabadság* eszméje. Az autokrácia, a herbarti pedagógia háttérében is a félelem bújlik meg attól, hogy a gyermek, a tanuló a tanári felügyelet nélkül anarchiát eredményez. A tanári vezetés ilyen értelmezése az egyéni kezdeményezés és önálló gondolkodás elnyomását, egyéni tettvágyat nyomja el. Karácsony Sándor szerint az autonóm diáknak a demokráciában szabad tanulni, de nem muszáj neki. (DEME 1997:11) Ő maga írja a hetedik cserkész törvény magyarázatánál, hogy a feljebbvaló olyan, mint a tréner, akit azért fogadnak fel, hogy *„szidja, macerálja, hajtsa őket.”* Szabad neki engedelmeskedni, nem kell.

(KARÁCSONY, 1945:63) Ezek alapján könnyebb értelmezni a cserkészzet önkéntességét is.

A demokrácia szabadságot ad, autonómiát. Az én autonómiája *„én akarom a jót, akarom, ami szabad, szabad nekem, amit szabad”* Demokratikus nevelésben a tanulónak szabad növekednie. Ez az autonómia a *nevelő és nevelt viszonyában* tehát: *„Nem velünk egyenrangú fel a gyermek, hanem velünk egyenjogú fél”*(KARÁCSONY, 1945:34) Ez nagyon fontos kitétel, mivel saját maga számára is megfogalmazza azt, hogy a demokráciában (ebben a korban) nem lehet a nevelő autokrata, hiszen akkor ez az egyenjogúság, szabadság lehetősége nem tud megvalósulni. *„Furcsa lesz ezután a demokrácia századában, az egyéniség tisztelet mellett autokratának maradni az iskolában azon ürügy alatt, hogy a gondjainkra bízott emberpalánták kiskorúak.* (KARÁCSONY, 1943:131)

A cserkészzet a karácsonyi demokrácia-értelmezésben megvalósítja ezt a mellérendelést és autonómiát. A vezetés gyakorlatában remekül megmutatkozik ez. A cserkészzet kezdetektől őrsi rendszerben működött, ahol a vezetők korban közel álltak vezetettjeikhez. Az első világháborút követően, amikor behívták szolgálatra az idős vezetőket, a 13-16 évesek maradtak és végezték a cserkészmunkát sikeresen (GERGELY, 1989). Az őrsi rendszerben a vezető és vezetett nem tanár-tanítvány viszonyban van egymással, hanem *„közös munkával törekszenek közös célra”*[...] *„megértő, egymást segítő munkatársak, akik között meleg, meghitt bizalmasságnak kell uralkodnia ”* (SÍK, 1930:38)

Más szempontból korcsoportok szerint (pszichés folyamatoknak megfelelően) szervezi a képzési programot a cserkészzet. Eredetileg serdülőmozgalomnak indult,

főleg szakágak jelentek meg benne (regösség), de jelen volt a kiscserkészzet, a férfiscserkészzet, öregcserkészzet. Mást és mást kínál a gyermek, a serdülő és a fiatal felnőtt számára. Karácsony szempontjából ez szintén sarkalatos pont, hiszen „*társaslélektani szempontból*” a gyermek a játékban viszonyul a másik emberhez, a növő gyermek a munka terén autonóm, a serdülő értelmi síkon, az adolescens pedig társadalmi kategóriában érvényesül legjobban. Éppen ezért a vezetőnek korosztálynak megfelelően kell, hogy a gyermek játszótársa, a növő gyermek vezetője, a serdülő ideálja, adolescens partnere tudjon lenni. (KARÁCSONY, 1945:46)

Felteszi a kérdést Karácsony Sándor, hogy vajon elég időszerű kerete-e a demokráciának a cserkészzet? Válasza pedig az, hogy a „*A cserkészzet életrendezés: a tiz törvény nem más, mint a demokrácia törvényeinek gyűjteménye – a serdülő fiúk nyelvén. Minden reményem meg van rá, hogy az új világ is „Jó munkát” kíván neki.*” (KARÁCSONY,1945)

Ez a pozitív, demokráciába vetett hit számomra akkor tűnik lehetségesnek, ha a demokrácia társadalmi szinten valóban, a szó karácsonyi értelmében meg tud valósulni. Mint keret, időszerű lehet most is (50-60 évvel később), felvetődik a kérdés: a jelen posztmodern valósága alkalmas-e demokráciára? Van-e aktualitása bármiféle életprogramnak?

Deme Tamás az előbbieken felül olyan pedagógiai motívumokra mutat rá, amelyek Karácsony Sándor munkásságában ma is aktuálisak. Ezek szintén összefüggésbe hozhatók a cserkészethez kötődő tanításával. (DEME, 1997)

A nevelésben nem a tudomány igazolt ismereteinek rendszeres oktatása a lényeg (az is), hanem a „*nevelési alapviszony*”, amely nevelő és növendéke közötti társas lelki

kapcsolat. (DEME,1997). Ez az alapviszony a vezető és cserkészeik közvetlen kapcsolata, ahol „[a] cserkész-pedagógiának egyik leglényegibb alapgondolata, hogy egy vezető keze alatt csak annyi fiú lehet, amennyivel egyenként, egyénileg foglalkozhat. A cserkészlet leg-lényege szerint nem tömegnevelés [...] a vezető tekintélye azon alapszik, hogy a közös munkából többet tud végezni és a közös eszményhez már közelebb jutott” (SÍK,1930:37-38)

A másik kiemelt sajátosság, hogy a nevelés csupa tett. A cselekedve tanulás, az élménypedagógia segítségével a tevékenységen keresztül életközelibb, életre nevelőbb az ismeretek megszerzése.

További fontos nézete Karácsony Sándornak Deme Tamás szerint az, hogy a nevelés sosem az egyénre hat, ő önmagában nevelhetetlen. Csak a társaslelki viszony teszi lehetővé a nevelést. Mint korábban kiemeltem a cserkészletben a hangsúly a közösségi nevelésen van. Nem csupán a szocializáció viszonylatában, hanem azért is, mert a tagok megtanulják azt, hogy minden, amit tesznek, a csoport egészére hatással van. A részfeladatuk az egészet befolyásolja, ezért felelősséggel tartoznak saját munkájukért, és a másikat is segíteniük kell, ha tovább akarnak jutni. Karácsonynál a közösségiség pszichés vetületei kapnak nagyobb hangsúlyt, míg Sík Sándor az egymásrautaltságot hangsúlyozza. Az őrs „a közösségi szellem kiépítésének alkalmasabb eszköze, mert sokkal mélyebben érinti, ha szégyent hoz az egész őrsre, mintha csak magára” (SÍK, 1930:36)

A nevelő személye nagyon lényeges, mivel a lelki vezetőnek kell egyben lennie a tanítónak ahhoz, hogy a teljes személyiségre hatással lehessen. Azonban erre a

legalkalmasabb az a személy, akinek egész magatartásában tükröződik vallásossága. „református iskola [...] ott van, ahol református ember viszonyul egy másik református emberhez, vagy diák, akár tanár az a másik ember, s akár református, akár nem.” (KARÁCSONY, 1945:119)

6.8. Részösszegzés

Összefoglalva Karácsony Sándor tehát pedagógiájának középpontjában egy sajátos (a kor szempontjából a reformpedagógiák gyermekképehez kapcsolódó) gyermekszemlélete áll, ahol a gyermek autonóm, a nevelővel egyenjogú, szabad személy, s ehhez minden joga megvan. Nevelésében az előtte példaként álló vezetője egyben partnere is, életkorának megfelelően változó szerepben, de a fiatal nem egyénileg, hanem „társas viszonyban”, azaz közösségben fejlődik. Ennek módszere pedig a cselekvés.

7. Összegzés

Kutatásom célkitűzése volt, hogy megvizsgáljam a cserkészlet életreform-mozgalomhoz kapcsolódásának lehetőségét. Az életreform mozgalmak a korszak reformpedagógiai irányzataihoz kapcsolódva többek között a városias életmód elidegenítő hatása ellenében kínálják egy egyéni életút lehetőségét. Életmódjuk megváltoztatása érdekében indult el az életreform-mozgalom kezdeményezése. Jellemző motívumaikat megvizsgáltam a magyarországi cserkészmozgalom történeti összefüggéseiben. Ehhez Sík Sándor munkáit használtam fel, illetve szekunder forrásként olyan elemző írásokat, mint amilyen Mészáros Istváné. A cserkészlet

gyakorlatából vett példák, illetve a cserkész törvények segítségével fellelhetőnek bizonyultak a cserkészletben is az életreformot jellemző motívumok.

Dolgozatom második részében azt követtem végig, hogy milyen változásokon, alakuláson ment végig a cserkészmozgalom Magyarországon 1910 és 1948 között. A cserkészlet történeti változásain keresztül megfigyelhettük, milyen általános és sajátos vonások tették a mozgalom részévé az életreform perspektíváját a magyar fiatalok számára.

A század első fele történelmi eseményeinek vizsgálata során foglalkoztam a különböző magyarországi irányzatok történetével, ahol a felekezetek, az állami és katonai vonalak erősödésének és eltűnésének dinamizmusát tapasztaltam. Az ökumenizmus megvalósulását nem találtam teljes mértékben helytálló feltételezésnek.

A *felekezetköziség* megmutatkozott abban, hogy többféle felekezet alapított csapatokat, és a csapaton belül egy időszak kivételével vegyes összetétel működhetett. Ezen kívül Karácsony Sándor és Sík Sándor megnyilatkozásaiban is találkozunk a felekezeti különbségek *hangsúlytalanítására* vonatkozó kijelentéseket. Különös tekintettel Karácsony Sándor azon kezdeményezésére, hogy ne ellenségként, hanem ellenfélként kezeljük a másik felekezet tagjait. Ezt alátámasztja az erős barátság a két felekezet vezetői között. Mégis kezdettől érezhető egy széttartás a két egyházi irányvonal esetén, amint egymás lépéseire reagálva erősíti egyik, majd másik posztjait. Egy időszakban pedig tiltott a vegyes csapatok létrehozása (majd Karácsony Sándor hozza vissza 1945-ben ennek lehetőségét). Összességében tehát a felekezeti különállás megmarad, de nem bomlik külön szövetségre, ilyen formában tehát megállapítható a

felekezeti közélet, mégis önálló lelkesítő mozgalmak segítik a más felekezeti cserkészeket a helyes irányok megtalálásában.

Kitértem a regös cserkészlet sajátos irányzatára, amely jól illeszkedett a két világháború közötti magyar értelmiség nép felé fordulásához, a kibontakozó népiesség mozgalom ideológiájához. Kiemelten elemeztem a református és a regös cserkészlet meghatározó személyiségét, Karácsony Sándort, akinek tevékenységét új források segítségével mutattam be. Karácsony számára a fiatalokkal való foglalkozás az életét jelentette – amiben nem számítanak az iskola falai. Egyedi pedagógiai gondolatai – melyeket a „Magyar demokrácia” című műve alapján vázoltam – a cserkészlet eszmeiségét meghatározta, mivel országos vezető volt, valamint képzőként részt vett a vezetőképzésben is. Kutatásom egyik részében az ő életművéhez kiegészítésként szolgáló forrásokat a cserkészletben végzett legfontosabb tevékenységeinek összegyűjtésében alkalmaztam: vizsgáltam hivatalos munkáját, pedagógiáját, az egység megteremtésének szándékát, valamint a regösségben betöltött szerepét.

Kutatásom legfontosabb eredményeinek a cserkészlet életreform mozgalom jellegének alátámasztását tekintem, a magyar cserkészlet vizsgálatát így egy új összefüggésrendszerben igyekeztem láttatni. Karácsony Sándor cserkészletben játszott szerepét bemutatva, a források elemzése hasznos adalékkul szolgálhat szerepének mélyebb megértéséhez, kiindulópontja lehet újabb kutatásoknak.

Irodalomjegyzék

BASKA Gabriella-SZABOLCS Éva (2005): Életreform-motívumok a Népművelés (Új Élet) című folyóiratban, 1906-1918. In. NÉMETH András, MIKONYA György, SKIERA

- Ehrenhard (szerk.) (2005): Életreform és reformpedagógia – nemzetközi törekvések magyar pedagógiai recepciója, Gondolat Kiadó, Budapest
- BÁTHORY Zoltán (2005): Reformpedagógia és életreform. In. NÉMETH András, MIKONYA György, SKIERA Ehrenhard (szerk.) (2005): Életreform és reformpedagógia – nemzetközi törekvések magyar pedagógiai recepciója, Gondolat Kiadó, Budapest
- DEME Tamás (1997): Karácsony Sándor pedagógiájának időszerűsége, avagy Euthicus feltámadása. In. Korunk, 1997. október
- Dr. HALMI Lászlóné (1989): Adalékok a magyar cserkészlet 1945-48 közötti történetéhez I. rész, In. Úttörővezető, 1989, 43. évfolyam, I. 14.16
- Dr. KARÁCSONY Sándor (1930, 1996): Társadalmi kötelességek a gyermekek iránt. In: Fejlesztő pedagógia. 4. - 1930. Budapest, átvétel A magyar népművelés könyvei, A gyermekszeretet iskolája sorozatból
- GERGELY Ferenc (1989): A magyar cserkészlet története 1910-1948, Gönczöl Kiadó, Budapest
- G. MERVA Mária (szerk.) (2009): A magyar cserkészlet története 1910-től napjainkig. Múzeumkatalógus. Gödöllői Múzeumi Füzetek 11.
- HATVANY László (1997): Debreceni emlékeim 1945-47-ből. In. Emlékezések Karácsony Sándorra. Karácsony Sándor füzetek 3., Budapest
- KARACS Zsigmond (1986): Karácsony Sándor önállóan megjelent műveinek bibliográfiája, Exodus, Debrecen
- KARÁCSONY Sándor (1943): A csucsa front. II. kiadás. Exodus. Budapest
- KARÁCSONY Sándor (1945, 2002): A magyar demokrácia. 2. kiadás. Pécel, Csökmei kör, 2002
- KISS Endre (2005): Életreform-törekvések filozófiai alapmotívumai. In. NÉMETH András, MIKONYA György, SKIERA Ehrenhard (szerk.) (2005): Életreform és reformpedagógia – nemzetközi törekvések magyar pedagógiai recepciója, Gondolat Kiadó, Budapest
- KONTRA György (2009): Karácsony Sándor, a nagyhírű professzor. II. kiadás, Karácsony Sándor művelődési társaság, Gondolat – Földes – Budapest
- MÉSZÁROS István (1984): Cserkészlet és pedagógia In. Pedagógiai Szemle, 1984. 34. évf. 7-8. szám
- MÉSZÁROS István (1989): Sík Sándor magyar cserkészpedagógiája, Magyar Cserkészszövetség II. kiadás, Budapest
- NÉMETH András, MIKONYA György, SKIERA Ehrenhard (szerk.) (2005): Életreform és reformpedagógia – nemzetközi törekvések magyar pedagógiai recepciója, Gondolat Kiadó, Budapest
- NÉMETH András (2005): Az életreform és annak magyar pedagógiai recepciója: életreform és művelődési reform. In. NÉMETH András, MIKONYA György, SKIERA Ehrenhard (szerk.) (2005): Életreform és reformpedagógia – nemzetközi törekvések magyar pedagógiai recepciója, Gondolat Kiadó, Budapest
- NÉMETH András (2011): A reformpedagógia és az életreform mozgalmak kapcsolata In. Bolvári-Takács G, Fügedi J, Major R, Mizerák K., Németh A. (szerk.): Perspektívák az új évezredben a táncművészetben, a táncpedagógiában és a táncutatásban: II. Táncstudományi Konferencia a Magyar Táncművészeti Főiskolán

2009. Letöltés ideje: 2012. december 20. Elérés:
<http://nobikattila.hu/nemethreformped.pdf>

P. MIKLÓS Tamás (1997): Gyermek- és ifjúsági szervezetek a XIX–XX. századi Magyarországon. In. „Ifjúsági szerveződések évszázada!?", Új Pedagógiai Szemle 1997. november

SÍK Sándor (1930): A cserkészzet, Magyar Szemle Társaság, Budapest

SÍK Sándor (1922): Magyar cserkészvezetők könyve, Magyar Cserkészszövetség, Budapest

SKIERA, Ehrenhard (2005.1): Az életreform-mozgalmak és a reformpedagógia kapcsolata. In. NÉMETH András, MIKONYA György, SKIERA Ehrenhard (szerk.) (2005): Életreform és reformpedagógia – nemzetközi törekvések magyar pedagógiai recepciója, Gondolat Kiadó, Budapest

SKIERA, Ehrenhard (2005:2): „A civilizáció és gyógyulásának útja” – Capenter műve alapján kibontakozó nemzetközi dialógus a kultúrakritikáról és az életreformról. In. NÉMETH András, MIKONYA György, SKIERA, Ehrenhard (szerk.) (2005): Életreform és reformpedagógia – nemzetközi törekvések magyar pedagógiai recepciója, Gondolat Kiadó, Budapest

SZATHMÁRY Lajos (1980): Emlékirat Karácsony Sándorról. Budapest.

TRENCSÉNYI László (1997): A mozgalmak évada? In: *Új Pedagógiai Szemle*, 1997. november

VINCZE Beatrix (2009): Harmadikutas kiútkeresési kísérletek a két világháború közötti Magyarországon. Szabó Dezső: „Az elsodort falu” és Németh László:” A minőség forradalma. In: Kozma Tamás – Perjés István (szerk.) (2009): Új kutatások a neveléstudományokban. Aula Kiadó, Budapest, 297-310.

Szűcs Kata: Szent Erzsébet-kultusz Magyarországon és Portugáliában

Árpád-házi Szent Erzsébet személyisége meghatározó volt a középkori keresztény Európában, és női szentként hangsúlyos módon képviselte a rohamosan terjedő ferences eszmeiséget.

Nagy hatással volt nemcsak a kora társadalmára, hanem évszázadok múlva is példaként szolgált életével. Felállított egy követendő mintát, egy tükröt adott nemcsak a királyoknak, királynéknak, hanem az átlagembereknek is egyfajta karitatív életforma kialakításához. Alakja kortársai számára és a későbbiekben is mintául szolgált, sokan igyekeztek az általa képviselt szellemben élni. Ilyen volt Aragóniai Izabel is. Mivel a portugál királyné alakja kevésbé ismert Magyarországon éppen ezért következék most egy alaposabb ismertetés Izabel életéről és csodáiról.

Portugáliai Szent Erzsébet (1269/70 - 1336)

A középkorban szorosabb kötelék alakult ki az Ibériai-félsziget és a Kárpát-medence térsége között, mely feltehetően politikai-egyházpolitikai okokra vezethető vissza. II. András magyar király lányai közül Jolánt feleségül adta I. Jakab aragóniai királyhoz.

Jolán és I. Jakab gyermeke a leendő aragóniai király, III. Péter, aki lányát (Árpád-házi Szent Erzsébet után) Izabelnek nevezte el. A később Szent Királynéként¹²⁹ emlegetett királylány I. Dénes, portugál király felesége lett. Nevét nagy-nagynénjéről¹³⁰, Árpád-házi Szent Erzsébetről kapta, melyben nem csak egy hivatalos, dinasztiai közötti kommunikáció rejlik, hanem egy olyan predesztinált élet ígérte, melyet a királyné be is fog teljesíteni.

¹²⁹ Portugálul: Rainha Santa de Portugal

¹³⁰ Ld. 1. számú melléklet.

Tehát egy olyan egyrészt dinasztikus, másrészt pedig szellemi és kulturális kötelék fedezhető fel közöttük – közvetett módon Magyarország és Portugália között is, – mely bár nem példanélküli, szem előtt tartva Árpád-házi Szent Erzsébet életének hatását, azonban mégis figyelemreméltó, hogy Európa két periferiáját is képes behálózni ez a kultusz.

* * *

Az Ibériai-félszigeten rengeteg forrás áll a kutató rendelkezésére, melyek alapján megismerhetjük Izabel, azaz Portugália Szent Erzsébet alakját, aki – Portugália királynéjaként – nemcsak egy fontos történelmi személyiség volt, hanem életviteléből kifolyólag markáns mitikus szereplőjévé vált a portugál és a spanyol legendáknak is. Éppen ezért érdemes mindkét oldalról alaposabban megvizsgálni alakját, hogy teljes képet kaphassunk róla a 13. századi Portugáliában, s hogy nem utolsó sorban párhuzamot vonhassunk közte és a magyar szent között.

A források első csoportja a tárgyi emlékeké. Ilyen például a szent síremléke vagy a fennmaradt képi ábrázolások. Továbbá a coimbrai Machado de Castro Múzeumban¹³¹ őrzött néhány ereklyéje: többek között egy ezüstből és achátból készült körmeneti kereszt és egy ezüst ereklyetartó, melyben a királyné által használt zarándokbot egy darabja található.

¹³¹ GONÇALVES, Antonio Nogueira (1983), *O tesouro de D. Isabel de Aragão, Rainha de Portugal*, Coimbra, 17-20.
MOJZER Anna (2008), „Portugália Szent Erzsébet kincstára és magyar „rokonsága””, *Művészettörténeti értesítő*, 57. évf. 1. sz. 97-108.

A források másik fontos csoportja a fennmaradt írásos emlékeké; krónikák, legendák és szentbeszéddek foglalkoznak alakjával. A 20. század közepén került feldolgozásra a királyné mindaddig ismeretlen személyes levelezése, ami újabb lendületet adott a portugáliai Erzsébet kutatásoknak. Ezeket testvérének, II. Jakabnak, Aragónia királyának küldte: volt közöttük két végrendelet, egy kinyilatkoztatás arról, hogy csatlakozni akar a Klarisszák rendjéhez, egy tiltakozó levél az unokaöccsei legitimizációjával kapcsolatban, és a sort személyes témájú levelei zárták.

Sokat tudhatunk meg az általa hátrahagyott két végrendeletből és a személyes leveleiből is. Ezek alapján elmondhatjuk, hogy a királyné jól olvasott latinul és portugálul is, mely meglepő és szokatlan műveltségre utal a 13-14. század derekán. Továbbá voltak bizonyos fokú orvosi ismeretei, értett az adminisztrációhoz, illetve jó politikai érzéssel rendelkezett. A diplomáciai tevékenysége és békességre törekvése éppúgy érvényesült a saját birtokain, mint az Ibér-félszigeti „nemzetközi” politikában. Mindemellett nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy foglalkozott népével, szociális tevékenységét mi sem bizonyítja jobban, hogy több kórházat is alapított (*Hospital dos Meninos Inocentes de Santarem, Hospital de Leiria, Hospício dos Pobres, Hospital de Velhas Inválidas em Coimbra*), emellett létrehozott szegényházakat is (albergarias) Estremoz-ban, Alenquerben és Odivelasban is. Ő alapította a *Gafarias de Óbidost* és a *Gafaria de Leiriát* (leprásházak), illetve a *Recolhimento para Regeneração das Desgraçadas de Coimbrát* a nyomorékok megsegítésére. Ezen intézményeket meg is említi végrendeletében. Az egyik legfontosabb intézmény mindközül a Szent Klára Monostor (Santa Clara-a-Velha), melyet Mor Dias alapított a 13. században, Szent

Izabel pedig újra megnyitotta és felvirágoztatta a 14. században. A monostort Szent Klárának és Árpád-házi Szent Erzsébetnek szentelték.

A levelei mellett az egyik legalapvetőbb forrás Izabel életéről egy anonim életrajz, melyet nem sokkal halála után írtak. A szerzője egy olyan személy lehetett, aki közel állt a királynéhoz. Valószínűleg gyóntatójának, Salvado Martins barátnak tudható be ez a 14. századi hagiográfia, mely a királyné szent mivoltát helyezi előtérbe, ezért kegyességét, erényességét és kedvességét hangsúlyozza.

Az életrajz Izabel születése körüli csodás eseményektől kezdve leírja a királyné gyermekkorát az aragón udvarban, és a házassága körüli intézkedésekre is külön kitér. Lineárisan folytatva elmeséli, hogy hogyan került Portugáliába a fiatal királyné, illetve hogyan telt házassága a portugál uralkodóval. Majd az özvegyeségtől haláláig tartó időszakra is kitér, és szó esik arról is, hogyan vitték át a testét Estremozból Coimbrába. Leírja a temetése körülményeit is.

A szöveg eredeti példánya elveszett. A legrégebbi másolat a 16. századból származik, és ma ez is a Machado de Castro Múzeumban található a többi Izabelhez kötődő ereklyével együtt. A színes festményekkel díszített kézirat a következő címet viseli: *„Livro que fala da boa vida que fez a Rainha de Portugal, Dona Isabel, e seu bons feitos e milagres em sua vida, e depois da morte.”*¹³²

¹³² Könyv, mely Portugália Királynéjának, Donna Izabelnek szép életét beszéli el, s az ő jócselekedeteit, s csodáit, melyek életében, és halál után történtek

Izabel életének ismertetése a kézirat alapján

Az első hagiográfia – melyet Francisco Brandão barát a 17. század során nyomtatásban is közöl a *Monarquia Lusitana* 6. kötetében – a későbbiekben alapjául szolgál majd az összes életrajzi jellegű műnek. Sőt mi több, ez alapján kerül majd be Izabel személye az udvari krónikákba is.¹³³

A ma *Vida* néven ismert kéziratot kezdtem el feldolgozni, mely a Lisszaboni Tudományos Akadémia “Boletim da Classe de Letras” 13. kötetében, José Joaquim Nunes feldolgozásában jelent meg, aki törekedett azt a lehető legarchaikusabban közölni.

Az óportugál nyelven, 92 oldal terjedelemben íródott szöveg 58 pontban meséli el Izabel életének történetét. A következőkben az életrajz bővebb ismertetését közlöm, saját fordításaim és M. Lourdes Cidraes “Isabel De Aragão, Rainha Santa: Da História Ao Mito” című cikke alapján.

* * *

Izabel 1269/70 telén született Zaragoza városában, Aragóniában, I. Hódító Jakab unokájaként, III. Péter és Szicíliai Konstanza lányaként. Szülein keresztül a királynagy nagy európai uralkodók leszármazottja, és rokona annak a magyarországi Szent Erzsébetnek, akiről nevét is kapta. Már gyermekkorában is különleges figyelemmel és szeretettel vették körül, úgy tűnt, nagy tettekre lesz hivatott. 11 éves korában férjhez adták I. Dénes portugál királyhoz, akit több kérő közül választottak ki. Rengeteg

¹³³ CIDRAES, M. Lourdes (2004), *Isabel de Aragao, Rainha Santa: de História ao Mito*, <http://bit.ly/1omXqNK>, megtekintés dátuma 2012.május 13.

értékes hozománnyal indult el a királylány, s cserébe várakat és falvakat kapott Dénestől. Az úton apja Katalónia határáig kísérte, Kasztíliától pedig unokatestvére Jakab infáns vigyázta az újdonsült királynét egészen Portugália határáig, ahol Dénes király testvére, Alfonz infáns fogadta. Az ifjú ara Bragançánál lépett Portugália területére és Trancosoban találkozott férjével, ahol megtartották a templomi esküvőt. A hivatalos ceremóniát Barcelonában tartották, majd a királylány elindult Portugália felé, ahol az egyházi szertartás is lezajlott.

Dénes királyságát leginkább a reconquista utáni nyugalom, béke jellemezte. Kialakította a belső rendet, központosított; nem hazudtolta meg felmenőit, X. Bölcs Alfonz unokájaként felkarolta a portugál kultúrát is. Hivatalos nyelvvé tette a portugált és megalapította az ország – ma is működő – első egyetemét 1290-ben először Lisszabonban, ami aztán a királyi udvarral együtt ez átkerült Coimbrába. Törekedett a vidék integrálására, a földek újraelosztására a parasztok között, ezért kapta a „Lavrador”, azaz Földművelő királyi jelzöt.

A királyi pár végül Coimbrában telepedett le. Két gyermekük született, Afonso (Alfonz), a trónörökös és Constança, akit férjhez adtak a kasztíliai uralkodóhoz. Dénes hagyta érvényesülni Izabelt a politikai életben, együtt mentek a fontosabb diplomáciai utakra, tehát egy politikailag is tevékeny királyné volt: részt vett a gyermekei kiházasításának megszervezésében, valamint saját birtokain ő maga végezte az adminisztrációs teendőket. Dénes jóváhagyásával a birtokai után befolyó jövedelmekből vallási gyülekezeteket, konventeket pártfogolt.

Házasságuk azonban nem volt felhőtlen. Dénes király trubadúrként nemcsak az udvari költészetnek, hanem a szép nőknek is nagy kedvelője volt, több házasságon kívüli viszonyt is folytatott, melyekből törvénytelen utódok születtek. Izabel panasz nélkül tűrte férjének hűtlenkedéseit, és még a törvénytelenül születő gyermekeket is ellátta étellel, ruhával.

A királynét gyakran emlegetik békehozóként is a félszigeten, köszönhetően közreműködésének a politikai konfliktusokban. Ez azonban nem jelentette azt, hogy Izabel és Dénes között ne lettek volna nézeteltérések. Egy alkalommal a királyné még rövid száműzetésbe is kényszerült az egyik miatt. Dénes király ugyanis azt gyanította, hogy felesége a fiának, Alfonznak segített lázadást szítani a király ellen, pedig ő csak a két fél kibékítésén fáradozott.

Mikor a király megbetegedett Santarem-ben, Izabel végig mellette volt, támogatta, segítette és ápolta. Férje halála után felvette a klarisszák habitusát, és az általa alapított Santa Clara Monostorba vonult, hogy ott töltsse hátralévő életét. Hivatalosan csak a halálos ágyán lépett be a rendbe, így addig szabadon folytathatta az adakozást, jótékonykodást.

Férje temetése után zarándokútra indult Santiago de Compostela-ba a püspöktől kapott bottal, melyet achátintarziával díszítettek, és melynek bizonyos részeit a mai napig őrzik a Machado Castro Múzeumban és a Santa Clara-a-Nova templomban.

1336-ban, Estremozban halt meg közel 66 évesen, mikor fia és unokája háborúskodását próbálta megakadályozni. Fia, IV. Alfonz teljesítve anyja végső óhaját átszállította holttestét Estremozból Coimbrába és ott a Santa Clara Monostorban temetette el. A translatio sok időt vett igénybe, de mire megérkeztek Coimbrába – a júliusi hőség ellenére – a koporsóból parfümös illat szállt fel: „*tão nobre odor que nunca ninguem tinha visto*”¹³⁴ – írja az első biográfia.

Az Izabel-kultusz kialakulása

Az Izabel-kultusz első megnyilvánulásai nem sokkal a királyné halála után kialakultak. A translatio hét napig tartott az ország déli részéből Coimbra-ba, és egyre többen csatlakoztak a menethez. Ebben a tömegben kezdtek el terjedni csodás történetek, és Coimbrába érve ezek száma egyre csak bővült. A királyné temetésén rengetegen vettek részt, s ezekre a napokra datálják az első csodás gyógyulásokat is. A nép körében ekkor alakul ki Izabel kultusza, akit halálától fogva szentként emlegettek. Hivatalosan csak a 17. században (1625. május 25.) kanonizálta VIII. Orbán pápa. A szentté avatás hosszú folyamata azzal zárult, hogy felnyitották a szent sírját a Rómából küldött bírák előtt s végül Aragóniai Izabel hivatalosan is bekerült a katolikus liturgia szentjei közé.

Izabel városa Coimbra volt, mert ott töltötte élete nagy részét, és munkássága is oda kötötte. Manapság azért is fontos hely, mert a királyné testét ott őrzik a Santa Clara-a-Nova Monostorban, s így az Izabel-kultusz szempontjából privilégiumot élvez. A Szent Királyné ünnepét is itt tartják két évente július 4-én, halálának évfordulóján.

¹³⁴ Oly nemes illat, melyet még senki nem érzett azelőtt

A hivatalos kánon mellett Erzsébet alakja a portugál népi emlékezetben is továbbélt – hasonlóan a mi Mátyás királyunkról szóló történetekhez. Ezen legendák sokszor egy-egy krónikából vagy életrajzi eseményből vették eredetüket.

Izabelhez köthető csodák

Az első életrajzban megjelenő csodák

1. „A lenda do ermitão” (a remete legendája): egy remete figyelmezteti Izabel királynét, hogy a Kasztíliában elhalálozott lánya, Constança a purgatóriumban várja anyja közbeavatkozását, hogy beléphessen a mennyek országába.

2. „A lenda da mulinha de Alvalade” (az alvalade-i öszvér legendája): erre kevés utalást találtam, további kutatás szükséges.

3. A Szűz megjelenésének legendája: halála előtti pillanatokban hívatta fia feleségét, Dona Beatrizt, hogy engedje be a fehér ruhába öltözött asszonyt, akit rajta kívül senki nem látott.

Néhány legendát régi krónikákban találhatunk meg

1. „A lenda das águas do Tejo se apartam”: a legenda, mely szerint a Tejo folyó vize kettéválik. Mikor Izabel elindul, hogy a szent mártír, Szent Iria sírját felkeresse a Tejo folyó vize kettényílik, hogy a királyné a száraz homokon kelhessen át.

2. „A lenda do pagem da rainha” (a királyné szolgájának legendája): a királyné szolgáját hamisan megvádolják a király előtt és csapdát állítanak neki. De mégis megmenekül Dénes király bosszúja elől s kiderül ártatlansága.

3. „Lenda da rainha lavadeira” (a mosó királyné legendája): gyógyító erejűvé vált annak a folyónak a vize, melyhez a királyné mosni járt.

4. „A lenda do mausoléu que dava um salto” (a mauzóleum legendája, mely ugrott egyet): A királyné zarándokbotjával érintett nehéz kőszir, melyet a Mondego folyó áradása fenyegetett régi helyéről egy magasabbra „ugrott”.

5. „A lenda do tecto do refeitório de Santa Clara” (a tetőszerkezet legendája): A Santa Clara kolostor étkezőjén dolgozó ács megmenekül, mert a leesni készülő tartógerenda csodás módon visszakerül a helyére.

Néhány etimológiai jellegű, névtelen eredetű legenda a nép ajkán él. Ezek eredetének idejét és módját lehetetlen meghatározni. Ilyen például az „*Aldeia do Amor*”¹³⁵ nevű falu, mely Dénes király szeretőiről emlékezik meg nevében. Illetve Lumiar (alumiár)¹³⁶ is. A magyarázat szerint a királyné innen világította meg hazatérő férjének az utat.

Egyéb földrajzi nevek is köthetőek Izabel királynéhez, ilyen például Almoester városa, melynek nevében a monostor szó fedezhető fel, mégpedig azért, mert a Tejo folyó

¹³⁵ „*Szerelm falva*” valójában egy Leiria melletti falu

¹³⁶ Megvilágítani

csodájának tiszteletére azon a helyen egy monostort kezdtek építeni, és innen kapta a nevét a város. Ansião (ancião)¹³⁷ egy öregemberről kapta a nevét, akit a Szent Királyné a védelmébe vett. Pataias városa onnan kapta a nevét, hogy egyszer a királyné a szolgálnőivel átutazott rajta, de amikor egy homokos (egyek források szerint iszapos) területre értek a hintójuk elakadt. Itt a királyné elkiáltotta magát: „à pata aias”¹³⁸, hogy gyalog folytassák útjukat. Hasonló legendák övezik Sangalhos, Cartaxo, Vila Flor, és Odivelas nevét is.

Coimbra, Lisszabon, Estremoz és Alanquer városához köthetőek az egyházi és Leiria városához a profán legendák.

A Rózsacsoda Szent Izabelnél

A legkorábbi forrás egy 15. századi oltárkép, melyen a királynőt rózsákkal a kötényében ábrázolják, ezt manapság Katalóniában, a Museu da Catalunhában őrzik. A 14. századi életrajzban még nem jelenik meg a rózsacsoda, első írásos említését a Frei Marcos de Lisboa által 1562-ben írott *Cronica dos Frades Menores*ben¹³⁹ találjuk¹⁴⁰. A 16. századra datálják a királynőről készült festményt a coimbrai Museu Machado de Castro-ban, melyen rózsákkal ábrázolják a királynét.

¹³⁷ Öregember

¹³⁸ Talpra szolgálók!

¹³⁹ Kisebb Testvérek Krónikája

¹⁴⁰ CIDRAES (2004)

Több változata is létezik a legendának, melyekben kenyér helyett aranyat visz a kötényében és azok változnak rózsává, vagy éppen fordítva, a rózsák változnak arannyá.

„Levava uma vez a Rainha santa moedas no regaço para dar aos pobres, / Encontrand-a el-Rei lhe pergouno o que levava, / ela disse, levo aqui rosas. E rosas viu el-Rei não sendo tempo delas.”¹⁴¹

A motívum eredete kérdéses, de köze van nagy-nagynénjéhez, Árpád-házi Szent Erzsébethez is. A kései átvétel ellenére igen hamar központi eleme lett az Izabelhez fűződő legendáknak és M. Lourdes Cidraes¹⁴² szerint ebben találkozik a Szent Királynő kanonikus alakja a nép ajkán élőével.

Összegzés

Árpád-házi Szent Erzsébet és Portugáliai Szent Erzsébet, azaz Izabel életpályáját egy középkori ideál, a ferences lelkiesség által is képviselt modell ihlette. A szegények és rászorulóknak megsegítése, a betegek ápolása mindkét asszony életében jelen volt, és legendáriumában is szerepel. Csodáik közül a legismertebb mind két esetben a rózsa csoda.

A hasonlóság lehetne akár véletlen is, de nem az: a kettejük közötti kötelék nem csak lelki alapokon, hanem rokoni kapcsolaton is nyugszik. Izabel életének egyik legnagyobb példaképe lehetett Szent Erzsébet, aki hatással volt kora társadalmára, és a

¹⁴¹ A királynő aranypénzeket rejtett kötényébe, hogy azokat a szegényeknek ajándékozza. Férje megkérdezte, hogy mit visz, ő azt válaszolta, hogy rózsákat és a király is látta a virágokat, pedig abban az időben nem nyíltak.

¹⁴² CIDRAES (2004)

halála után kialakult kultusza Európa szerte elterjedt. Egy ilyen felmenő pedig nagy befolyással bír, nem csak az uralkodói politika, hanem az egyén vallásosságának szempontjából is.

És minden jel arra mutat, hogy Izabel nagy lelkesedéssel követte nagy-nagynénje nyomdokait. Példás feleség volt, szerette férjét hűtlenkedései ellenére, és haláláig kitartott mellette. Özvegységében zarándokútra indult, majd egy klarissza kolostorban visszavonultan élt. Példás királynő volt, segítette népét, sokat tett a bajbajutottakért közvetlen és közvetett módon is.

Izabel újjáépítetett, és felvirágoztatott egy a magyarországi Szent Erzsébetnek szentelt kolostort, kiegészítve egy kórházzal és egy palotával, melyben özvegységét töltötte.

Keveset tudunk a két szent kapcsolatáról, azonban az mindenestre elmondható, hogy egy olyan egyrészt dinasztikus, másrészt pedig szellemi és kulturális kötelék fedezhető fel közöttük – és így a két ország között is, – mely bár nem példanélküli, szem előtt tartva Árpád-házi Szent Erzsébet európai hatását, azonban mégis figyelemreméltó, hogy Európa két perifériáját is képes volt ilyen erősen összekapcsolni.

Úgy gondolom, érdemes lenne részleteiben is feldolgozni Aragóniai Izabel és Magyarországi Erzsébet kapcsolatát, hogy teljesebb képet kaphassunk az Erzsébet-kultusz hatásáról. Ebben a munkában saját fordításom alapján mutattam be a portugáliai szent életét és kitértem annak legendáriumára is.

Irodalomjegyzék

CIDRAES, M. Lourdes (2004), *Isabel de Aragao, Rainha Santa: de História ao Mito*, <http://bit.ly/1omXqNK>, megtekintés dátuma 2012.május 13.

DUARTE, Teresinha Maria (2006), *Santa Isabel Rainha de Portugal: modelo de santidade feminina e leiga*, OPSIS – Revista do NIESC Vol. 6, <http://bit.ly/1cqzxFq>, megtekintés dátuma 2012.május 13.

FIGANIÈRE, Frederico, Francisco, de la (1859), *Memorias Das Rainhas de Portugal*, Typographia universal 257-258.

GONÇALVES, Antonio Nogueira (1983), *O tesouro de D. Isabel de Aragão, Rainha de Portugal*, Coimbra, 17- 20.

MOJZER Anna (2008), „Portugáliai Szent Erzsébet kincstára és magyar „rokonsága””, *Művészettörténeti értesítő*, 57. évf. 1. sz. 97-108.

NUNES, José Joaquim (1921), *Vida e milagres de Dona Isabel, rainha de Portugal: texto do século XIV, restituído á sua presumível forma primitiva e acompanhado de notas explicativas*, Imprensa a Universidade

RÁKÓCZI István (2003), *Mares literários luso-húngaros*, Lisboa, Colibri,

SZ. JÓNÁS Ilona (1986), *Árpád-házi Szent Erzsébet*, Budapest, Akadémiai

VASCONCELOS, Antonio de (1992), *Dona Isabel de Aragão (A Rainha Santa). Edição fac-similada de 1891-1894*, Coimbra, Arquivo da Universidade de Coimbra

Balogh Gergő: Posztmodern és történelem – vázlat a megáradt időről

Mértékegységeink – még ha erről hajlamosak vagyunk is elfeledkezni – valójában személyünk érzéki működésének mérésére szolgálnak. Pontosabban azon érzületek leképződésének mérésére, amelyek egy személy esetén jelentésképző hatással bírhatnak. Nyilvánvaló gyakorlati igény azonban, hogy a különböző materiális kötődésű társadalmi normák bevezetése révén az objektivitás címkéjével igyekezzünk ellátni a közmegegyezés jelképeiként kezelt diszkurzusformákat, amelyek érvénye – használat vagy nem használat tekintetében a használat felé billenő – kényszerítő erővel bír. Történik mindez egyszerűen azért, hogy a mindenkori emberközi kapcsolatok hatékonyabb tranzakciós viszonyokat szolgáltatassanak. Funkcionalitás és érzéki észlelet ennek következtében úgy tételezi egymást, hogy az észlelet – amelynek segítségével a közmegegyezés a materiális mértéket korábban jelentéssel ruházta fel – alakítójává maga az észlelt, azaz a jelentéssel felruházott mértékegység válik: Magyarországon a közmegegyezés alapján az időt években, az évet napokban, a tömeget kilogrammban, a hőmérsékletet Celsiusban, az űrtartalmat köbméterben, a felületet négyzetméterben mérjük és így tovább. Másként, de természetesen ide tartozik az a külső hozzáférhető tárgy tudás, amely monitorokon, számítógépes rendszerek és számításuk útján, technológiai eszközök segítségével, tehát antropológiai

„hatókörünkön” túlról szolgáltatnak információt számunkra „láthatatlan” jelenségekről.¹⁴³

Ez a működési mód hasonlít a nyelvi jel paradigmájához, hiszen ahogy a fogalom absztrakt úton ragadható meg – vagyis a világ szemiotikai természete csakis a jelentéstulajdonítás és jelhasználat útján válik a megismerő számára hozzáférhetővé –, úgy voltaképpen az absztrahálás útján létrehozott áttét minőségileg a mértékegységek esetében is a világról megszerezhető tudás másodlagosságára irányítja a figyelmet.¹⁴⁴ Különbség a két folyamat között, hogy amíg a nyelvi jel a megismerő tudati mozgásterének kialakítását végzi el, addig a mértékegység – amellet, hogy maga is nyelvi jel, esetleg szimbólum – a személy érzéki észleleteinek modális tereként működik. Decibelben üvölt fel az AC/DC, és hektárban mérjük a még megmaradt esőerdők területét. Azonban a mért, objektivizált világ kapcsán (a mindennapokban) talán éppen a legfontosabb mérendőről veszünk a legkevésbé tudomást, arról a jelenségről, amely egész életünk szerveződését képes alakítani, és a maga keretei között állandó jelleggel alakítja is. Az év fogalma valószínűleg az, ami a nyugati világ történetiségében (és teszem hozzá: mindennapjaiban is) a legnagyobb hatással bírt és bír mind a mai napig. Az év az emberi élet mértékegysége, hatását érezzük csontjaink, porcaink erősödésén és gyengülésén, testünk átalakulásán, sejtjeink bomlásán, hajunk ritkulásán és esetenként azon, hogy egyre gyakrabban látogatunk el az SZTK-ba.

¹⁴³ Gondolok itt például az atommagot alkotó kvantumrészcskék strukturális szerveződésére vagy a fény terjedési sebességére.

¹⁴⁴ Az itt használt másodlagosság fogalma semmiképpen sem összekeverendő a nyelv – mindenképpen túlhaladott – valóságkettőző aspektusával, ahogy inkább mellé-, mint alárendelés – tehát nem hierarchikus struktúra, még ha dimenziói kauzális viszonyok között helyezkednek is el.

Az idő – és általa a történelem – az emberi létezés elsődleges közege, s bár a történelem nem más, mint egy adott kollektív emlékezet adott időpillanatban rögzített állapota, a történelemtől való beszéd történész képviselői mindmáig nem ismerték fel, hogy az egyéni tekintetek hivatottak az emberi kapcsolatok dimenziójának kiterjesztett valóságfogalmát előállítani, tehát a másik valósága is valóság, a virtuális élet (a másik emlékezete, élete) is élet, valamint az ily módon – emberi tudatok metszetei által – előállított virtuális hálózat maga a történelem anyaga, amely nem szubsztanciális, de heterogén szerveződésű. Ha a történelem rendelkezik is valamilyen szubsztanciális maggal, azt a heterogén struktúra elemeiben, a rendszerré összeálló egyéni, személyes tudatokban kell keresni – nem a lét maga, hanem az egyéni tudat szintjén. Érdemes figyelembe venni tehát Foucault felvetését,¹⁴⁵ aki szerint a történelem a 19. században született. A kereszténység által megkezdett végítélet felé tartó időbeni linearitást ekkortájt váltotta fel az ipari társadalom által létrehozott, a haladást metafizikai emelvényre ültető időszemlélet, amely az emberi erőfeszítések végső eredményét – ahogy ennek a szemléletnek a betetőzése, a pozitívizmus is – a transzcendens szintre emelkedett, önmagát meghaladott, vagyis tökéletesre vitt (önmagával azonos) társadalmi létállapotban jelölte ki. Ahogy a keresztény kultúra linearitása, úgy a haladás eszménye is az emberen kívülről, azaz egy megfoghatatlan, időn kívüli pozícióból kívánt megnyilatkozni, az objektív valóság egyetlen kompetens tolmácsaként, mivel a metafizikust éppen a rendszeren (történelmen, időn) kívülinek hitt pásztázó tekintete jogosítja fel a szubsztanciális igazságból való részesedésre, majd

¹⁴⁵ Michel FOUCAULT, *Language, counter-memory, practice. Selected essays and interviews by Michel Foucault*, szerk. Donald F. BOUCHARD, Cornell University Press, New York: Ithaca, 1977.

később annak birtoklására. Foucault kijelentését úgy pontosítanám, hogy bár a történelem mint fogalom, diszciplína és reflexiós tér valóban a 19. századhoz köthető, születése mégis a hagyományhoz és a kultúra történetéhez kapcsolódva jeleníthető meg inkább – a történelem tulajdonképpen az átnevesített, erőszakosan modernizált és leírt hagyomány, olyan tér, ami (emberi) céllal jött létre, nem organikus, hanem mechanikus szerveződési mintát mutat. A történelem mint a múlt megalkotása, újraalkotása, dokumentálása: minden európai nemzet meg akarta és akarja alkotni a saját történelemkoncepcióját és eredettörténetét, amely létét és politikai pozícióit legitimálja. Az objektivizált valóság igénye ilyesformán antropológiai és nem ismeretelméleti kérdés. Nem véletlen, hogy a kereszténység ezeréves ideológiai uralkodása után következő kor – vagyis a 19. század, folytatólag a 20. századdal – az ideológiák kora lesz, gyújtópontjában a nacionalizmus és a nemzetállam – persze nem előzmény nélküli – térnyerésével. Egészen a pszichoanalízis, a fenomenológia és az egzisztenciafilozófiák fellépéséig kellett várni az idő „emberbe helyezésére”, ezeknek az irányzatoknak a közgondolkodásban gyökerező megerősödése azonban (az analízis kivételével) még így is a világháborúk kataklizmái után átrendeződött kulturális viszonyok között vált lehetségessé.

A 20. század második felének képzőművészeti (beleértve és hangsúlyozva az építészetet) és irodalmi alakulástörténete az időt egy az addigiaktól egészen eltérő helyzetben pozicionálta. Egyre inkább felerősödött a jelen reflexivitása, a popart és a ponyva mímelése, az agresszió és a szexualitás megjelenítése, valamint a történelem mobilizálásának igénye. Az egyén szubjektív (élet)történelmének tudatában kezdte el

átértékelni a statikus történeti valóság ítélethozó eljárásainak létjogát, a szkepszis a történelem szubsztanciális sémáit sem kímélte, a konstruktivizmus pedig mindenfajta emberen kívüli pontot megkérdőjelezett. Nádas Péternek igaza van, amikor azt mondja, mind háborús sérültek vagyunk. Azonban egy olyan hermetikusan elzárt, képzeletbeli valóság-halmazban, ahol a háborúról csakis az azt kirobbantó és megvívó vezetőség, a fegyvergyártók, valamint a harcoló katonák szereznek tudomást, miközben a hátszágok lakói mit sem sejtene a helyzetről, kétségtelenül csak a háborúban részt vevők számára lehet történelmi valóságként megélt esemény. Tehát abban a – tudom – morbid esetben, ha ezek közül a személyek közül a háború befejezése után egy évvel mindenki elhalálozott volna, és minden vonatkozó dokumentáció megsemmisült volna, a háború mint történelmi tény, de facto, nem létezne, hiszen annak létjoga az azt átélt személyek tudatához volt kötve. Amennyiben minden tudat és külső tárolóeszköz megszűnik, amely az adott információt birtokolta, az információ maga is megszűnik létezni. Pedig nyilvánosság és ismeretelmélet paradoxonjaihoz nem is kell egészen a háborús képzeletig menni, hiszen a társadalom tudatos félreinformálása békeidőben sem ritka jelenség, az összeesküvés-elméletek kedvelői szerint pedig egyenesen mindennapos.

Ugyanezen időszakban a nyelvi fordulat meghatározta irodalmi posztmodern mellett az érzékelhetően megváltozott szemléletmód a posztmodern építészetben éreztette leginkább a hatásait. A stílus- és nyelvkeveredés mellett az eltérő szemantikai jelentéstöbblettel bíró elemek azonos közegben történő megjelenítése a történelemről alkotható fogalmainkra is jelentős hatással volt. A 20. század megmutatta, hogy a

történelem mobilis, sőt a jelenléti viszonyokban elgondolt mobilitás annak alaptermészete. Gumbrecht nagy hatású munkásságának egyik legfontosabb érdeme, hogy a múlt jelenvalóvá tételének fogalmát közvetve beléptette a történelemről szóló diszkurzusba.¹⁴⁶ Szerinte korunk egyik sajátossága, hogy a felhalmozott tárgyi múlttal tartunk igen erős kapcsolatot, a múlt jelenvalóvá tétele a tárgyi jelenlét függvénye, amely például egy múzeum esetében igencsak egyértelmű. Az így jelenvalóvá tett múlt közvetlen kapcsolatban áll a jelen emberével, aki saját jelenében értelmezi a múltat, azaz a múlt válik jelenévé – ez esztétikai hatás és nem jelentéstulajdonítás. Azonban továbbgondolva a gumbrecht-i múzeumot, arra kell ráeszmélni, hogy voltaképpen az egész világ e múzeum extraktuma.

A posztmodern irodalom arra mutatott rá, hogy az ember, amint írja önmagát, önnön létezésére csakis az antropológiai mostban reflektálhat. Személyes múltunk, emlékeink visszaidézésének színtere mindig a jelen, személyiségünk esetleges változásait is csak a megváltozott nézőpont képes érzékeltetni. Korunk azon tulajdonsága, miszerint megkülönböztetett figyelmet szentel a múltnak, a különböző időintervallumokból származó különböző múltakat arra kényszeríti, hogy azok egy időben, emberi interakciók által előállított jelenléti viszonyokban konstituálódjanak. Nehéz nem észrevenni például, hogy az évszázadok alatt mennyi emberi energiát emésztett fel a természet és a teremtett természet jelenlegi állapotának konzerválására vagy kijátszására (folyószabályozás, klímaberendezések, műemlékek fenntartása stb.) irányuló erő. Ahogy az instant információt egyre biztosabban kezelő kezek is egyre

¹⁴⁶ GUMBRECHT, Hans Ulrich, *A jelenlét előállítása. Amit a jelentés nem közvetít*, ford. PALKÓ Gábor, Ráció – Historia Litteraria Alapítvány, Budapest, 2010.

tágabbra terjesztik a tudat információs közegét, mind térben, mind pedig időben eltörlődnek a klasszikus jelenléti határok. Úgy tűnik, hogy az az antropológiai igény, amelynek engedelmessé az ember ragaszkodik kulturális és személyes tárgyi múltjához – továbbá a szinte azonnali információ-hozzáféréshez – képes volt életre hívni a totális *most* abszolút jelenét. A történelem síkjainak tárgyi és információs egybemosódása nem eredményezhet mást, csak a történelmi idő megszüntét: ha minden múlt jelenvalóvá tehető, akkor adott körülmények között minden múlt jelenné is válik, így hagyományos értelemben vett múltként semmiképp sem létezhet. Sajátos módon korunk így bizonyos értelemben kilépett a történelemből – de nem lépett ki az időből, csupán radikalizálta a jelent.

„Mindezt majd megírom még pontosabban is.”¹⁴⁷

¹⁴⁷ ESTERHÁZY Péter, A szív segédigéi, in: ESTERHÁZY Péter, *Bevezetés a szépirodalomba*, Magvető, Budapest, 1986, 717.

Báthory Kinga: Mészöly Miklós *Megbocsátás* című elbeszélésének elemzése

A *Megbocsátás* című elbeszélés Mészöly Miklós egyik kései munkája, 1984-ben jelent meg először. Nem fenyegette az a veszély, ami a munkásságának kezdetén született novelláit, hogy maga az alkotó vagy a kritika elutasítja vagy megpróbálja úgymond kitörölni az életműből, mint ahogy a *Vadvizek*ben megjelent legtöbb novellával történt. Határozottan megfigyelhető benne a Mészölyre jellemző elbeszélés-technika, az elhallgatásokra épülő szerkesztés. A műfajmegjelölésre sokhelyütt a kisregényt olvashatjuk, én mégis elbeszélésnek nevezem, mégpedig azért, mert egyértelműen egy cselekményszálon fut a történet, hat szereplője van, tehát a kis szereplőszám kritériumának is megfelel, és mivel időmegjelölés alig van a műben, a történet által felölelt időtartamot nem lehet pontosan megállapítani, egy éven belülre tehető, de ennek ellenére vagy épp emiatt szerves egészet alkot.

A bírósági írnok az első megjelenő szereplő, ő látja az állandósuló füstcsíkot az égen, és azt gondolja, hogy „Az lett volna valamilyen győzelem, ha ez a füstcsík nem foszlik szét, továbbra is ott marad a városszél fölött...”¹⁴⁸, mintha győzedelmeskedni akarna a természet törvényei fölött, hiszen elvileg a szélnek, a légmozgásnak szét kéne zavarnia a vonat füstjét. Olyan dolog fölött akar ráadásul győzelmet aratni, amire

¹⁴⁸,Mészöly Miklós: A megbocsátás 1984., online elérhető:
<http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?offset=1&origOffset=-1&docId=513&secId=46050&qdcId=3&libraryId=-1&filter=M%C3%A9sz%C3%B6ly+Mikl%C3%B3s&limit=1000&pageSet=1>

semmi befolyása sincs, hiszen nem őmiatta került oda a füst, és a szelet sem tudja megállítani. Egyedül a gondolatai erejére támaszkodhat, de az a valóságban (vagy a valóságot utánzó fikcióban) elég minimális hatással bír a természeti jelenségekre. Tehát itt találjuk az első nyomot arra vonatkozóan, hogy ez a történet valami módon a valóságosság fölött áll, azon túl van, az álmvilághoz hasonlítható leginkább, mivel álmában az ember esetenként tudja irányítani az eseményeket. A füstcsík később is többször megjelenik, jelezve a változatlanságot, az egyik markáns kép az, amikor a vonatállomás fölött a többi füstcsík menetrendszerűen eloszlik, de ez az egy megmarad. „Arról nem lehetett szó, hogy nem látták, kizárólag csak arról, hogy nem szenteltek neki figyelmet.”¹⁴⁹ Tehát az otléte nem függ mások észlelésétől, az írnok látta, még mindig látja, tehát egyértelműen létezik. Szerintem nagyon fontos az, hogy számára létezik, olyan, mintha az ő álma lenne az egész világ, vagy mintha azért létezne egyedül neki a füst és a város körülötte, mert ő a megalkotója, mintha művész, író lenne. Ahogyan ő észrevette és maradásra bírta a gondolata erejével a füstöt, ami örökre ott marad, úgy lesz maradandó a műalkotás, amit létrehoz a művész és befogad a befogadó.¹⁵⁰

Ugyanerre a művészi cselekvésre és befogadási aktusra reflektál az írnok feleségének, Anitának a hobbija: fa táblába éget képeket. Ez a vonzódás a tűzhöz gyermekkorától kíséri az életét, csak akkor még nem professzionálisan alkotott ebben a művészeti ágban, hanem ellopott gyufaszálakkal és hasonló eszközökkel égetett

¹⁵⁰ Szentesi Zsolt: Az ismétlődés és a metaforikus epikai struktúra Mészöly Miklós Megbocsátás c. művében. Eger, 1993. 104. old.

mintákat tárgyakra. Az édesapja nem nézte jó szemmel mindezt, megpofozta érte, amikor egyik asztalukat összeégette, ennek a pofonnak az emléke a gondolataiban is végigkíséri az életét, de az arcán egy kis sebhely látható emlékeztetőül is szolgál.

A két jelkép, a füst és a parázs több okból összekapcsolódik. Mindkettő a tüzet kísérő jelenség, fizikailag kapcsolódnak hozzá, jelelméleti szempontból indexei a tűznek.¹⁵¹ Emellett olyan ez a két jelenség, mintha egymás párjai lennének, ketten együtt szimbolizálnák a művészi alkotás és befogadás folyamatát. Anita égetése visszavonhatatlan folyamat, nem lehet rajta javítani, megszületett az alkotói terv, hogy a madarak őszi elvándorlását fogja ábrázolni, és ezt meg is valósítja. Azzal, hogy olyan állatok téli költözéséről mintázza művét, amelyek valójában nem is költöző madarak, a művészet fikcionális jellegét hangsúlyozza, amin nem lehet számon kérni a valóságot („Útra készülődtek a flamingók, a verebek, a szarkák és az ökörszemek.”¹⁵²), a természetellenességét pedig azzal hangsúlyozza, hogy épp azok a dolgok lesznek sötétek az égetés miatt a képen, amelyeknek a valóságban világosnak kéne lenniük, például a nap. És itt kapcsolódik hozzá a füstökhöz, ami, mint már az előbb említettem, természetellenesen stabilan van jelen az égen és egyben az írrok életében.

A Szentési-tanulmány szerint az írrok és a feleségének kapcsolata nem a szeretetből, a szerelemből fakad, hanem a megszokás tartja együtt őket és a

¹⁵¹ Pethő József: Jelentéstan. Nyíregyházi Főiskola, Nyíregyháza, 2006.

¹⁵² <http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?offset=1&origOffset=-1&docId=513&secId=46050&qdcId=3&libraryId=-1&filter=M%C3%A9sz%C3%B6ly+Mikl%C3%B3s&limit=1000&pageSet=1>

szexualitás.¹⁵³ Az én olvasatomban a házások kapcsolata teljesen más természetű, bár nem vitatom, hogy nem szokványos és egyszerű. Viszont az előbb említett két szimbólum összekapcsolása és az, hogy ezek kettejükhöz külön-külön köthetők, arra enged következtetni, hogy köztük is szoros kapcsolat van. Amikor „gyufaszálkirálynőnek” nevezi a feleségét az írnok hirtelen felindulásból, zavarba is jön, mert nem értette, miért jött elő belőle és honnan ez az elnevezés, de épp a becézés egyedisége és alkalomhoz illősége az érzelmek mélységét mutatja, amelyek spontán törtek elő a pillanat hevében. Annyira ismerik egymást, olyan régóta élnek együtt, annyi közös élmény köti össze őket, hogy az együttlétük egyfajta szimbiózis, az ilyen kapcsolatokra szokták azt mondani, hogy befejezik egymás gondolatait, ami azért lehetséges, mert teljesen egymásra vannak hangolódva. A házasságról való sztereotip gondolkodás pedig azt mondatná velünk, hogy a többgyermekes házások, akik már több mint 10 éve együtt élnek, nem élnek aktív szexuális életet, a műbeli házaspárról viszont mindez nem mondható el. Hasonlóságot véltem felfedezni Virginia Woolf *A világitótorony* (1927) című regényének Mr. és Mrs. Ramsayére emlékeztettek, mivel mindkét történetben a fiúgyermek gyűlöli az édesapját, de nem igazán tudja megmondani, hogy miért. A megoldáshoz *A világitótorony*ban nem jutunk közelebb, ott a kisfiúnak fény derül az apja iránt érzett féltékenységre, amiért az jobban leköti édesanyja figyelmét, mint ő: ez a jelenség, hogy a kisfiú szerelmes az anyjába és féltékeny az apjára, már régóta ismert a pszichológusok körében. Ennek a *Megbocsátásban* egy változatát látom, amennyiben a fiú itt is gyűlöli az apját, bár nem

¹⁵³ Szentesi Zsolt: Az ismétlődés és a metaforikus epikai struktúra Mészöly Miklós *Megbocsátás* c. művében. Eger, 1993. 108. old.

tudja megmondani, hogy igazából miért, és szerelmes a nagynénjébe, Máriába, akire az édesanyja sok tekintetben hasonlít, a vonásai, a beszéde – nyilván, hiszen testvérek –, de Mária a szebbik testvér. Sokat volt együtt a gyerekekkel, a karácsonyi hagyományuk is összeköti őket, tehát ő egyfajta második anyuka a számukra, amióta velük él. Ezek miatt érzem a két történet, a két család között a kapcsolatot rokonnak, ami megerősíti a *Megbocsátás* házaspárjának kapcsolatáról alkotott véleményemet.

A másik nagyon fontos szimbólum a műben a kereszt alakban látható testek képe. A mű két központi nőalakja, Anita és Mária, illetve az ötödik fejezetben leírt női áldozat testtartása veszi fel a kereszt alakját. Mária sajátos szokásáról, miszerint nyaranta a kertben meztelenül fekszik a napon, rögtön az első róla szóló leírásból értesülünk: „Kora nyártól nyár végéig mindennap egy órát meztelenül napozott a nagy mogyoróbokrok mögött, kereszt formán széttárt karokkal feküdt a pázsiton, combját szorosan összezárta, mint egy gyengéden földre helyezett szobor, gyolcsból kivágott plasztikus alakzat.” Máriának a szűzies mivoltát több alkalommal hangsúlyozza a szöveg, azt is megtudjuk, hogy nemcsak a külseje miatt szűzies, hanem még nem is vesztette ez az ártatlanságát, emellett a neve is hívószóként megidézi Szűz Mária képét. Az emlegetett októberi évforduló, ami valószínűleg az októberi forradalom évfordulója vagy az aradi vértanúk kivégzésének évfordulója lehet, szintén erre a testtartásra készíti annak ellenére, hogy a nyár már elmúlt: „Otthon aztán még egyszer lemosdott, meztelenül lefeküdt a rongyszőnyeges padlóra, széttárta a karját, összezárta

a combját, és lehunyta a szemét.”¹⁵⁴ A helyzetben a meztelenség a meglepő. A krisztusi testtartás alapvetően szimbolizálhatja az áldozatvállaló jellemet, vagy esetleg a vallásosságot, a lelki közösséget a Megváltóval, de az, hogy mindezt meztelenül teszi, olyan, mintha provokálni akarná a külvilágot. A kertbeli meztelen napozás különösen visszatetsző, hiszen nem egyedül él a házban, még ha a testvére nem is zavarja, mert együtt nőttek fel, tehát látták egymást meztelenül, még akkor is ott vannak a gyerekek (Gergely talán ezért szeretett bele), és főleg ott a két férfi: az írnok és az írnok apja. Ez bizonyos szempontból a testvére felé mutatott tiszteletlenség, hiszen képletesen felkínálja magát az írnok tekintetének. A meztelenség egyfajta exhibicionizmus, Mária tisztában van a szépségével, és olyan, mintha felkínálna a világnak. Az októberi szobában napozás pedig ezen a gondolatmeneten végighaladva olyan, mintha a hősi halált haltak számára kínálná fel magát mintegy tiszteletadásból. Karácsonykor Mária hagyományosan feketébe öltözött, ebben a kontextusban értelmezhető mindez egyfajta gyászruhának, amit a szüzessége miatti gyermektelensége fölött érzett szomorúságának kifejezésére vesz fel, hiszen a karácsony a keresztény hagyomány szerint Jézus születésének napja, tehát az a nap, amelyiken Szűz Mária életet adott, és az ő nevét viselő Mária pedig még nem szülhetett.

Anita karácsonykor veszi fel a testhelyzetet, de nála a szöveg nem a kereszt szót használja: „Lassan odament az ablakhoz, széttárta a karját, és nekitámaszkodott az

¹⁵⁴<http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?offset=1&origOffset=-1&docId=513&secId=46050&qdcId=3&libraryId=-1&filter=M%C3%A9sz%C3%B6ly+Mikl%C3%B3s&limit=1000&pageSet=1>

ablakkeretnek. Olyan volt, mint egy hirtelen napvilágra került T idom.”¹⁵⁵ Ugyanaz a dolog más-más helyzetben különböző jelentéseket vehet fel: itt a testhelyzet azonos, viszont az, hogy Anitánál nem keresztnek, hanem T idomnak nevezi az elbeszélő, azt jelentheti, hogy ő nem az áldozat típusú nő, hanem a gyakorlatias, önálló típus. Erre utal a forma műszaki jellegű megnevezése, hiszen a műszaki tudományokhoz kapcsolódó fogalmakat hagyományosan a férfiakhoz, a férfiassághoz kapcsoljuk, akik szintén a hagyomány szerint az önállóbb nem. Tehát ha egy nőt egy maskulin fogalomhoz társítunk, akkor a nőhöz hozzákapcsolhatjuk a tradicionális maskulin vonásokat is.

Kettejük kereszthelyzete közé ékelődik be a meggyilkolt nő képe. „És a letaglózott búza közepén feküdt a halott nő. Karját kereszt formán dobta el magától, combját szorosan összezárta. Hófehér ruha volt rajta. Csak a szoknya alját díszítették – mint valami szegély – kisebb meg nagyobb akvamarin pöttyök.”¹⁵⁶ A bekezdés további részében megtudjuk, hogy a helikopter pilótája, aki felfedezte a testet véletlenül felfújta a lány szoknyáját a derekáig, de addig ügyeskedett, amíg vissza tudta fűjni a helyére és csak ezután hívott illetékeseket. Itt is ugyanúgy kiemelt az összezárt lábak helyzete, ami Máriánál is olvasható, de jelentős különbség az, hogy a halott lány ruhában van, ráadásul fehér ruhában. Nála egyértelműen elfogadható az áldozat-nő párhuzam, akivel nem tudni, hogy mit tettek a gyilkosai, de még halálában is meg tudta őrizni a szűzies képet magáról, ezért érezte a helikopterpilóta a kényszert, hogy visszaigazítsa a ruhát a lányra, mert a derékig emelt szoknya nem fejezte volna ki

a lány ártatlan áldozat mivoltát. A ruha megléte lehet az igazolás arra vonatkozóan, hogy Mária ruhátlansága jelentéssel bír, akár azzal a jelentéssel, hogy a ruháitól való megszabadulás után az érintetlenségétől is meg szeretne válni.

Így értelmezve a művet, a karácsony esti esemény, az írnok és Mária között lezajlott aktus egy kiprovokált cselekedet, amire csak azért kerülhetett sor, mert az írnok túl sokat ivott az ünnepi vacsora közben és után, emiatt pedig a felelősség nagyobb részét Máriát terheli. A 21. fejezetben emiatt Anita nem véletlenül foglalkozik Mária elképzelésével, hogy hogyan fekszik a padlón, hogyan kínálja magát, és a férjéről egy szó sem esik, mintha nem is lenne fontos, hogy ott van-e vagy nincs. Mindezekből az következik, hogy a *Megbocsátás* cím arra vonatkozhat, hogy Anitának kell megbocsátónak lenni, de nem a férjével, hanem a testvérével szemben. A testvére az, aki elárulta, az egyetlen dolgot, ami még egyedül az övé volt, a férjét is megszerezte magának, ahogy korábban az édesanyjukat kisajátította (amikor Mária mesélt egy történetet arról, hogy az édesanyja hogyan fésülte a haját, Anitának figyelmeztetnie kellett, hogy mindkettejüknek az anyjáról beszél, nem csak a sajátjáról), és ahogy a gyerekei figyelmét elvonta az anyjuktól. Azt pedig, hogy Anita megbocsát-e, nem tudhatjuk meg, azt mindenki maga dönti el, hogy képes lenne-e hasonló helyzetben megbocsátani. A jó testvérek olyanok, mintha egyek lennének, összeköti őket a gyerekkori sok emlék, a harcok a szülők ellen, ahol egymás bajtársai. És az igazi bajtársak nem árulják el és nem hagyják el egymást soha.

Irodalomjegyzék:

Mészöly Miklós (1984): *Megbocsátás*.

<http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?offset=1&origOffset=-1&docId=513&secId=46050&qdcId=3&libraryId=-1&filter=M%C3%A9sz%C3%B6ly+Mikl%C3%B3s&limit=1000&pageSet=1>

Pethő József (2006): *Jelentéstan*. Nyíregyházi Főiskola, Nyíregyháza

Szentesi Zsolt: *Az ismétlődés és a metaforikus epikai struktúra Mészöly Miklós Megbocsátás c. művében*. In: Bernáth Árpád (szerk.) (1990): *A műértelmezés helye az irodalomtudományban*, József Attila Tudományegyetem, Szeged.

Kiss Dávid: Eszmekifejtő, párbeszédés regény a polifónia jegyében. Aldous Huxley: Pont és ellenpont

Aldous Huxley *Pont és ellenpontja* rendkívül bonyolult és összetett mű. Műfaja többféle aspektusból értelmezhető. Olvasható például megváltás-, eszme- és társadalomregényként is. Dolgozatom szempontjából e-két utóbbi kategória válik fontossá. Hamvas Béla 1930-as írásában a „véleményregény” terminust alkalmazza. A mű 1928-as megjelenésekor az olvasók és a kritika is társadalmi satíráként és eszmeregényként értelmezte a szöveget, az olvasók örömmel, a kritikusok pedig némi rosszállással. „Huxley strukturája negatív. Ellenpontozza az életet. Levegője elvont, emberalakjai csak egymással vannak viszonyban, az étellel nincsenek. Környezetrajza zárt és hiányzik belőle a valóság sokszínű, meleg bonyolultságainak atmoszférája. Sohasem kelti a természetesség benyomását. Vannak, akik azt mondják, hogy fáradt. A valóság inkább az, hogy véleményei és rajzai tisztán kritikusak és ironikusak. Humor, különösen a dickensi értelemben, alig van benne. Távoll áll, olyan távoll, hogy kezében minden absztrakcióvá válik. Annyira felülemelkedett, hogy amit gondol, már idegen.”- írja Hamvas Béla. Ha a művet társadalmi satíráként olvassuk, akkor meg kell pendítenünk egy hívószót, a genetikus elemzését. A genetikus elemzési modell azon a XIX. századi, főképp pozitívista szemléleten nyugszik, mely a mű jelentéstartományait a premodern episztémé világlátásán alapuló kauzalitás horizontjában szemlélte. Köznapi kifejezéssel megfogalmazva a genetikus elemzés a mű jelentésvilágát a mű keletkezésének körülményein, keletkezésének korán; a kor társadalmi, történelmi,

eszmei minőségein; a műnek az alkotó életművében elfoglalt helyén, illetve a műnek az alkotó személyes történelmével, tetteivel, életével, szellemiségével való megfeleltetésén keresztül értelmezi. Társadalmi, de még inkább történelmi művek esetében indokoltnak érzem ezt a fajta elemzést, még akkor is, ha sok esetben eltereli a figyelmet a szöveg esztétikai minőségeiről, vagy legrosszabb esetben szimpla kortörténeti dokumentummá, a történelem egy adott szakaszának, vagy pontjának egyszerű mementójává degradálja a művet. Elemzésemben mindvégig igyekszem a genetikus elemzést alárendelni a mű esztétikai kiforrottságának és pusztán csak azért alkalmazni, hogy a társadalmi szatíráként való olvasás során felmerülő, a kort és magát a társadalmat érintő kérdésekre kellő alaposággal reflektálhassak. A genetikus elemzés igénybe vétele azért is tűnhet indokoltnak a *Pont és ellenpont* kapcsán, mert Huxley írói munkásságára egyébként is jellemző az életrajzi adatok beépítése a művekbe, alkotói koncepciójának pedig egyik fókuszpozíciójában találjuk magát a társadalmat, tágabb értelemben az emberiséget, de az emberiséget, mint a társas szerveződés egy bizonyos fokán álló halmazt.

Ez után az elméleti bevezető után röviden megpróbálom megfogalmazni elemzésem célját/céljait. Mint azt már a cím is sejteti, Huxley művében különböző eszméknek a párbeszédekben történő kibontását, jellemzését, ezek dialógusait, egymásra hatását, egymással való összeférhetőségüket, vagy összeférhetetlenségüket jeleníti meg. Így válik a szöveg eszmeregénnyé. Társadalmi regénnyé pedig azáltal válik, hogy ezeket az eszméket mind az „üvöltő húszas években” megtalálható útkeresések egy lehetséges fajtájaként próbálja felvonultatni. Dolgozatom fő célja az, hogy feltárjam ezen

„szólamok” egymáshoz, (főként) a társadalomhoz, és magához az íróhoz való viszonyait. A regény szereplőinek különböző eszmékként való azonosításáról már terjedelmes szakirodalom szól. Az én dolgozatom azt próbálja meg elérni, hogy ezeket a szólamokat egy kimerevített társadalmi pillanatkép alakjaiként értékeli, a társadalmi problémákhoz, illetve a világhoz fűződő viszonyuk tükrében. Az „eszmeregény” mint típus, rengeteg kérdést vet fel számunkra, amiknek a megválaszolása nélkül nem tudunk konklúziókat levonni, írja Milton Birnbaum a regény politikai és szereplői síkjával foglalkozó tanulmányában. Ezen kérdések alatt én az eszmék beazonosítását, illetve a polifónia jegyében való különválasztásukat, működtetésüket és politikai ténykedésüket értem. A regény polifonikus jellegét azáltal nyeri el, hogy ezeket a szólamokat egymás mellett egyenlő értékkel szólaltatja meg. A különböző eszmék - melyeket egy-egy szereplő testesít meg - nem egymásnak alárendelve jelennek meg, hanem egymással párhuzamosan működő, önálló egységként. Ezt a polifonikus szerkesztési elvet több tényező is alátámasztja. A legszembeötlőbb maga a cím, *Pont és ellenpont*. Laikus szemmel ez a cím két tényező egymással való szembeállítását, mégis valamiféle egymásból következő kapcsolatát jelezheti. A pont és ellenpont azonban egy zenei szakkifejezés – Zack Bowen például egész tanulmányt szentel a mű zenei allúzióinak, és föl hívja a figyelmet a regény zeneiségére és a szólamok különállóságának fontosságára, az ellenpontozásra.

„Ellenpont a zeneművészetben polifon többszólamú szerkesztésmód, mely a szólamokat önállóan és egyenrangúnak tekinti, ellentétben a főként hangzatokban gondolkodó homofóniával. Elnevezése a punctuscontrapunctumból ered (=kottafej

kottafej ellenében, vagy, ha ráolvassuk a címre, akkor pont pont ellenében, azaz pont és ellenpont, „pointcounterpoint”), s ez egyszersmind a legegyszerűbb technikája is. Az egész művön végigvitt, szigorúan imitációs kontrapunkttechnika valósul meg a kánonban, s ugyancsak az imitációs kontrapunkt legmagasabb rendű formája a fuga. Ezzel analóg jelenségek – a hanglejtés, a mondatfelépítés vagy akár a gondolatmenetek, a cselekményszövés stb. szintjén – az irodalmi művek szerkezeteiben is megtalálhatók, s ezért itt is szokás kontrapunkttechnikáról beszélni.”

Ez a szerkesztési elv nem Huxley saját találmánya. Ő maga Thomas Love Peacock angol írótól vette át a technikát, de az ellenpontosító, dialogikus szerkesztés első úttörője Dosztojevskij volt. Tovább szűkíthető a kör akár *Ördögök*című regényére is, mely ugyancsak ezt az elvi rendezettséget követi és a polifon regény egyik legkiemelkedőbb példája. Ennek a szervező elvnek (az irodalmi értelemben vett polifóniának) a magyarázatát Bahtyin adja, aki Dosztojevskijre vonatkoztatva vezeti be a terminust, de az előbbieken felvázolt hasonlóságok megengedik, hogy itt is alkalmazhassuk. Ráadásul az *Ördögök*re konkrét utalást is találunk a regényben, így adottá válik valamilyen kapcsolat feltételezése a két mű között.

Bahtyini értelemben a polifonikus regény „legfőbb vonása az önálló, egymástól elváló szólamok és tudatok sokasága, a teljes értékű szólamok igazi, gazdag polifóniája”(sokhangúsága).

Most térek rá elemzésem tulajdonképpeni, konkretizált tárgyára, magukra a „szólamokra”, a regényben megjelenő eszmékre, vagyis a szereplőkre. Először tekintsük át, kik alkotják Huxley karakterpalettájának főbb tagjait. A figurák

karikatúraként is értelmezhetők, amennyiben a társadalmi szatíra felől közelítünk a szöveghez. A mű hangsúlyos szereplőinek java az arisztokratikus-intellektuális-bohém társaság tagja. „A regénynek van rezonőrje (egy író, Philipp Quarles), eszményt sejtető ideálalakja (egy író-festő, Mark Rampion), zsákutcát jelző kettős figuraszélsősége (egy prefasiszta, Everard Webley és egy prekommunista, Illidge)”. Folytathatjuk a sort egy nihilistával (Spandrell); egy bohém festővel (John Bidlake), aki ugyan a társasági élet egyik ikonikus figurája, mégis önmaga paródiájává válik azáltal, hogy saját közegének állandó kritikusa; egy szerelmi kapcsolatokkal küszködő, érzelmileg kiszolgáltatott figurával (Walter Bidlake) aki az individuum szabadságát és függetlenségét hirdeti; és egy unatkozó, nagyvilági vammal (a férficsábász Lucy Tantamount). Ezen karakterek legtöbbje a már megszokott Huxleyi entellektüel, vagy ál-entellektüel regényalakok parafrázisa. Újszerűnek a két, egymással teljesen ellenpontba állítható ideológiát képviselő alak mondható, Everard Webley és Illidge. Velük új társadalmi jelenségek vonódnak be a regénybe. Ezek azok az alakok, akiket a húszas évek érleltek meg (így kapcsolódunk újra a már említett genetikus elemzéshez). Illidge a proletár származású tudós asszisztens azt az új embertípust testesíti meg, aki intelligenciája és képzettsége révén az alsó osztályból a középosztályba emelkedő „első generációs értelmiségi”, de a szocializációjából kimarad, a középosztályban elvárt viselkedés hiánya miatt kisebbségi érzésekkel küzd és megveti a csupán gazadagságuk okán a középosztályba tartozó embereket. Huxley nagyon finom iróniával példázza ezt a társasági életbe-nem-illést (Illidge megbotlik a lépcsőn egy estélyen, majdnem elesik, ezzel válik nevetség tárgyává). A másik újszerű figura Everard Webley, aki a fasiszta ideológiát követő Brit

Fajvédők vezető alakja. Ő a „társasági-közéleti színtér változásának köszönheti létét.” Agresszió, hatalomvágy, eltökéltség, tetterő, szuggesztív személyiség, ezek alkotják meg az „ideális politikus nyersanyagát”.

A szereplők részletezőbb vizsgálata előtt néhány mondat erejéig ki kell térnünk a már más jelzővel emlegetett „rohadt húszas évekre”, ami a regény alakjainak, vonatkozásainak, cselekményének időbeli és eszmei alapjául szolgál. E nélkül nem tudnánk a bevezetőben felvázolt módon értelmezni a szereplők/eszmék problematikáját, hiszen értelmüket, vagy éppenséggel értelmetlenségüket, annak a korszaknak a kontextusában nyerik el teljes mértékben, amelyre reflektálnak. Tekintsük tehát át néhány mondatban az 1920-as évek fő jellegzetességeit Angliában, a társadalmi struktúra, illetve a társadalmon belüli erőviszonyok átrendeződése, valamint a társadalmon belüli mozgások tükrében.

A háború az angol társadalom egyetlen rétege fölött sem múlt el nyomtalanul, s következményei hosszan elnyúló árnyékot vetettek az újonnan kezdődő életre... A hagyományos angol kasztrendszer lényegében érintetlen maradt ugyan, de módosulások következtek be a társadalmi struktúrában. A régi kiváltságos osztályok fiatal nemzedékének java elesett vagy megrokkant a háborúban, patinás jómódú családok elvesztették örököseiket, a magas adók miatt kénytelenek voltak eladni birtokaikat, műtárgyaikat, egyéb értékeiket amerikai, kanadai, vagy hazai újjgazdagoknak... Ugyanekkor a leszerelt katonák, akiknek a kormány otthont és földet ígért, munka és kenyér nélkül maradtak. A gazdasági következmények talán mégis a középosztályt, közöttük az írókat, újságírókat, művészeket, különféle képzettségű diplomás értelmiségieket sújtották legerősebben...”

Ebből a társadalmi panorámából emeli ki Huxley az értelmiségieket, akik különböző nézetekkel, világlátással, estélyeken, szórakozó helyeken, könyvtárszobákban beszélgetve igyekeznek megmagyarázni a kialakult helyzetet, próbálnak perspektívát találni a jövőre és akár végleges megoldást az emberiség létproblémáira. H. Szász Anna Mária könyvében kifejti, hogy Huxley korábbi ál-entellektüel szereplőivel ellentétben a *Pont és ellenpont* figurái valódi értelmiségiek, akiknek jellemábrázolását „a tudat jelenségeinek – gondolatoknak, indulatoknak, érzelmeknek, hajlamoknak, hangulatoknak – feltárásán, vagy talán így mondhatnánk: tudományos pontossággal történő feltérképezésén” keresztül végzi el.

Huxleynál a lelki folyamatok a legmagasabb tudatosság szintjén regisztrálódnak. Akár az elbeszélő ad belső portrét valamelyik szereplőről, akár a szereplő maga végez önfelmérést, a lelki jelenségek szigorúan ok-okozati viszonyokba rendeződve, tökéletes racionalizáltságban kerülnek felszínre, úgy, ahogyan egy félelmesen éles intellektus képes meglátni a színre független jelenségek között a rejtett logikai összefüggést.

Ha H. Szász Anna Mária előbbi véleményét kibontjuk, és a karaktereknek ezt a precíz és alapos belső vizsgálódását a világra vetítjük, akkor véleményem szerint egyből beláthatjuk azt, amit én a regény olvasása során végig éreztem, vagyis hogy a felvonultatott karakterek helyesen látják meg a társadalomban felmerülő problémákat, a világukat érintő változásokat pontosan és tudatosan érzékelik. Előbbi gondolatomból pedig olyan következtetések származhatnak, melyek ellent mondanak Sükösd Mihály állításának, miszerint „a modern munkamegosztás tüneteiről, a termékbőség

kérdéséről, és az atomizálódás bajairól regényt mintázni képtelenség, ha az író kirekeszti azokat a színtereket, foglalkozásokat, életmódokat és viselkedésformákat, amelyek a munkamegosztást nyomatékosabban példázzák, mint a Huxley-regények könyvtárszobája és társalgója, a kacskaeszü entellektüelek írogató, festegető, aforizmákat fecsegő fura-világa.” Sükösdí Mihály azt, hogy Huxley szinte kizárólag entellektüel karaktereket vonultat fel művében, és a XX. század első felének valódi és képzelte bajait egyedül az értelmiség magatartásformáiban képes megjeleníteni, a regény fogyatékoságának tartja, a fentebb idézett részlet okán. Én viszont úgy gondolom, hogy a társadalmi problémák átfogó, komplex regisztrálódása és feltérképezése a regény világában nem történhet máshol, csak az értelmiségi közegben. Főképp egy olyan értelmiségi közegben, mely tudományos pontossággal méri fel önmagát is, korát is. Azok a problémák, melyek például az alsóbb osztályt érintik, az osztály képviselőinek élettapasztalatává lesznek, amit az osztályon belüli egyén csak közvetlen közélről, a problémán belülről érzékel. Míg az alsó társadalmi rétegben a réteget érintő problémák jellegzetességeinek megállapítása és a probléma érzékelése zajlik, addig az értelmiségi közegben a problémának átfogóan, összességében, globális viszonylataiban való artikulálódása és feltárása mehet végbe. Véleményem szerint ez lényegi különbség, mely teret engedhet a *Pont és ellenpont* karaktereinek ahhoz, hogy nyugodtan beszélgethessenek a könyvtárszobákban vagy az estélyeken és válaszokat alkothassanak a felmerült kérdésekre, vagy pusztán az életre vonatkozóan

Ezzel kanyarodjunk is vissza szereplőink társadalomhoz fűződő viszonyaihoz. A most következőkben azt igyekszem feltárni, hogy melyek azok az eszmék, amelyeket

szereplőink a társadalomról, az emberiségről, az életről vallanak, vagy a világ jövőképének tartanak. A karakterek eszméit, ideológiáit a saját normatívám szemszögéből értékeltem pozitív, vagy negatív töltetűnek. Ezek elnagyolt kategóriák, természetesen tovább lehetne árnyalni a műben megjelenő ideológiákat, kísérleteket, de ez mostani írásomnak nem célja. A mű megjelenése után a kritika első rosszallása azt nehezményezte, hogy Huxley „egyetlen fénysugarat sem bocsát be társadalmi panorámájának reménytelen sötétjébe.”

Negatív eszmeként értelmeztem a két szélsőséges ideológiát képviselő alakot, a fasiszta nézeteket valló Webleyt, aki politikai pozícióját, befolyását, megjelenését, formátumát kisztílú szerelmi ügyek alantas síkjára helyezi, és ezeket felhasználva igyekszik sikert aratni. Ő a kiváltságosok rétegének védelmét tekinti döntő fontosságúnak. A fasizmus ideológiáját a kiszolgáltatott, kizsákmányolt munkásság örömmel fogadta. A regény világában Webley nem sokra tartott figura, legalább is entellektüel körökben nem. Vele szemben áll a proletáröntudatú Illidge, az alsó rétegekből felkapaszkodott első generációs értelmiségi. Ő a kiváltságosok rétegének kritikáját testesíti meg. Gyűlöli az őt körülvevő gazdagokat, de vágyik arra, hogy elfogadják és saját kudarca az, hogy képtelen magát elfogadtatni, ez alkotja eszmevilágának gyökerét. De ezek a karakterek dolgozatom szempontjából kevésbé lényegesek. Sokkal fontosabbak az eszmei sík középpontjában álló alakok, Quarles-Rampion-Spandrell hármasa. Philip Quarles és Rampion szellemi ellenlábasai egymásnak, Spandrell pedig a két előbbi karakter által képviselt eszmék szintetizált tagadása. Rampion életimádó ideológiája a személy, az individuum szabadságát

hirdeti, az élet célja az élet élése, az embernek emberi módon kell élnie, a civilizáció csak ront ezen az emberi életmódon. Rampion ideológiáját pozitívnak éreztem, mert az élet megélésére és fontosságára figyelmeztet. Spandrell alakját a legkönnyebb talán az *Ördögök* Sztavroginjával bemutatni, hiszen a regényben meg is nevezik így, egy alkalommal. Spandrell tagadja a rampioni „életimádó” ideológiát, és a philipi intellektualitás-ideológiát is. Spandrell az életunt, kiábrándult, unatkozó nihilista. Mikor Webleyt megöli, a gyilkolás pillanatától valamiféle többletet vár, talán valami borzongatót, valamiféle megoldását az élete értelmetlenségére, olyasmit, ami új távlatokat nyit, de ez elmarad. Később saját megöletését tervezi meg és hajtja végre, mint utolsó legaljasabb cselekedetet, melyet elkövethet. Motiválhatatlan karakter, eszmevilága tagadás-alapú, a legnegatívabb figura. Külön figyelmet érdemel Philip, mint „Huxley szócsöve”, pontosabban Huxley önarcképe, regénybeli énje. Huxleyval való azonosítása nem okoz gondot a regényben. Egyrészt ő is író, másrészt (és ez fontosabb), a regény „cselekményét” és a diagenézist az ő feljegyzései szakítják meg. Ezekben a feljegyzésekben reflektál a regény szereplőire, saját magára, illetve információkkal szolgál az író műhelymunkáról is. Alakját „a hideg intellektualizmus, az érzelmi sivárság, az emberi kapcsolatszegénység, az egyéniséget képlékennyé formáló nyitottság mindenfajta szellemi behatás előtt” jellemzi. Ő az egyetlen szereplő, aki a párbeszédéből kibontakozó eszmék kölcsönhatásában képes saját elképzeléseit objektívan elgondolkozni. Hajlik saját ideológiájának megváltoztatására. Belátja, hogy az ideák világánál előbbre való az élet és a valóság. Philip kísérletét - arra nézve, hogy megváltoztassa saját ideáit – megszakítja gyermeke halála. Abból az

aspektusból, hogy a szereplők képesek e változtatni magukon, a regény folytonos kudarcot ábrázol.

A társadalmi regény olvasatában Huxley kiábrándító képet fest az amúgy is zavaros korszakról, amikor a viktoriánus erkölcsök felbomlanak anélkül, hogy a társadalmi hierarchiában változás állna be, új társadalmi jelenségek bukkannak fel, de az emberek – bár a legkülönfélébb ideológiák nyomán fasiszták vagy proletárok, arisztokrata entellektüelek vagy racionális gondolkodók lesznek - mind csak eszmei síkon mozognak, és a nagy világégés utáni káosz, a kiábrándult, de a helyzetén valamiképpen változtatni akaró emberiséget egy újabb világégésbe sodorja majd (melynek, megjegyzem, a két, itt még csak csírájában megjelenő szélsőséges ideológia lesz a mozgatórugója); és csak az igazán lényeges kérdésekre nem marad idő. Én személy szerint nem hibáztatom Huxleyt azért, mert szereplői negatívak. A társadalom ugyanolyan negatív, romlott és kiábrándult, mint a karakterek maguk. Huxley világában szélsőségek működnek, a szélsőségek között feszültségek és ellentétek húzódnak.

Remélem, dolgozatom elérte célját és megvilágítja Huxley legösszetettebb regényének jellemábrázoló sajátosságait, megvilágítja a kontrapunktikus szerkesztésmód néhány jellegzetességét és megadja az elfogadható alapot a regény társadalmi szatíráként való olvasatához.

Irodalomjegyzék

Bahtyin, Mihail Mihajlovics 1976. *A szó esztétikája*. Gondolat Kiadó. Budapest. 32-33.

Báti László – Kristó-Nagy István (szerk.) 1970. *Az angol irodalom a húszadik században*. I. Gondolat Kiadó. Budapest

Birnbaum, Milton 1977. Politics and Character in Point Counterpoint. *Studies in the Novel*. North Texas State University. 468-487.

Bowen, Zack, 1977. Allusions to Musical Works in Point Counterpoint. *Studies in the Novel*. North Texas State University. 488-508.

H. Szász Anna Mária 1984. *Aldous Huxley világa*. Európa Könyvkiadó. Budapest.

Hamvas Béla 1930. Aldous Huxley és a véleményregény. *Nyugat*. 15.

Szentesi Zsolt 2005. *A műértelmezés alapfogalmai*. Líceum Kiadó. Eger.

<http://hu.wikipedia.org/wiki/Ellenpont>. Megtekintés dátuma: 2013. 03. 16. 14:17

Kispál Dániel: Modernség, mítosz, karnevál. (Folytonos identitáskeresés és az identitás hiánya - 365 napnyi karnevál az Ulyssesben)

James Joyce Ulysses című alkotása körül számos vita alakult ki már a korabeli (század eleji) kritikákban. Azóta sok idő telt el, majd' száz év, és a Joyce-recepciót máig sem lehet letisztultnak nevezni, egy azonban bizonyos: az Ulysses a világirodalmi kánon szerves részét képezi és megkerülhetetlen paradigmaként feszül az 1920-as évek irodalmi tengelyében. Dolgozatom gerincét az identitás kérdésköre adja, azonban e fő sodorvonal mellett kitérek a modern regény, azon belül a Joyce-mű alkotástechnikai újításaira, a mítosz szerepeltetésének fontosságára a modernben, részletesebben pedig a karnevált mint identitásképző/"identitásromboló" kategóriát vizsgálom, Bahtyinra alapozva.

A 20. század első felében születik meg az új regény, amelynek a 18-19. századi regényhez képesti különbségét Virginia Woolf a következő mondatban fogalmazza meg: „a hangsúly másutt van, mint a régi regényben” (SZENCZI-SZOBOTKA-KATONA, 1972:582). Az irodalomra az egyik legkiemelkedőbb hatással talán Bergson időfilozófiája van, aki két részre bontja az időt: objektív és szubjektív időre. Objektív idő alatt érti azt a lineáris folyású történeteszálát, amely végigkíséri az emberi életet, mérhető, megfigyelhető történések alkotják. Ezzel szemben a szubjektív idő egyfajta belső időként fogható fel, ahogy az emberben leképződnek a megélt események,

történések, ahogy agyának asszociatív működésén keresztül megszűrve jelennek meg azok.

A másik jelentős hatás a pszichoanalízis felől éri az irodalmat. Sigmund Freud munkássága nyomán megnövekszik a tudatalatti szerepe az irodalmi alkotásokban (SZENCZI-SZOBOTKA-KATONA, 1972:582), azonban más változásokat is előidéz, melyek a tematikára, az olvasói attitűdre vannak nagy hatással. Gondolok itt elsősorban a szerelemfelfogás megváltozására. Míg a 19. századi művészet az alkotásokban egy idealizált szerelmi képet jelenített meg, addig a 20. századi (freudi hatásra) a végtelenségig elemez, mindent a gyermekkori szexuális elfojtódásra vezet vissza, és pont ennek a nyers szexualitásnak a megjelenése bomlasztja meg a romantikus szerelmi kép egységét.

Mindezek együtt idézik elő a narratíva lényegi változását, a belső monológ, valamint a tudatfolyam megjelenését. Az addigi értelemben vett fabuláris váz más irányt vesz, történések, cselekedetek helyett az ember fejében, érzelmvilágában lezajló folyamatok kerülnek fókuszba (SZENCZI-SZOBOTKA-KATONA, 1972:582). A hagyományos író/alkotó-befogadó kapcsolat meggyengül, találni kell tehát egy olyan valamit, ami ezt a gyenge koherenciát fenntartja; így jut nagy szerephez a mítosz. Ettől a közös ismeretelméleti érintkezési ponttól várnak valamilyen szintű megoldást, azonban ez gyengének mutatkozik, s éppen a Joyce-i életmű „példázza legjobban az író elidegenedését” (SZENCZI-SZOBOTKA-KATONA, 1972:582). A regény tulajdonképpen egy paradoxon, gyökere pedig éppen fő mondanivalója, mégpedig az, hogy a modern

világban nincsen hősiesség, egymásra találás, megnyugtató kibontakozás (SZENCZI-SZOBOTKA-KATONA, 1972:584)

Joyce művészetszemlélete sajátos képet tár elénk. Szerinte ahhoz, hogy valaki vérbeli művésszé váljon (művészet mint életforma), szakítania kell azokkal a társadalmi konvenció által nyújtott kategóriákkal, amelyek az identitásépítés szempontjából lényeges tényezők. A legfontosabb ilyen kategóriák például a család, a nemzet és a vallás (SZENCZI-SZOBOTKA-KATONA, 1972: 583). Az ezekkel való szakítás ebben az esetben magával hozná az identitás válságát. Ha az identitáson valamiféle rés keletkezik, akkor azt sürgősen pótolni kell valamivel; az embert ilyenkor teljes üresség, valaminek a hiánya, a létezés relativitásának érzete keríti hatalmába. Egy ideig lehet helyettesíteni a régit pótlékokkal, azonban ez hosszú távon nem működik. A művészetbe való menekülés az egyszerű ember számára nem hoz megnyugvást, mivel a művészet (mint a különféle eszmeáramlatok közül például a liberalizmus) nem kínál fel olyan szilárd alapokat, amelyek mentén lehet tovább építkezni. Olyan szabadság szakad a nyakukba, amely a perspektívák végtelenségét kínálja, a leggyakrabban viszont az esik meg, hogy a szubjektum mindvégig vergődik a lehetőségek áradatában, csak keres és keres, de az identitás válságban marad.

Nincs ez másképp az Ulyssesben sem, mindenki keres valamit, amivel pótolhatja az identitásán keletkezett rést. Leopold Bloom egy fiút keres, hogy az apai szerep segítsen rajta, Stephen Dedalus egy apát keres, hogy valamiféle felülről való, kapcsolati szinten működő igazgatás, terelgetés a megfelelő mederbe irányítsa, Molly Bloom pedig valójában a „régiférjet” szeretné visszacapni, melyet a záró fejezet

monológiában említ meg. Mindeközben a társadalom peremére sodródnak, elidegenednek a valóságtól, hovatarozás nélkül formálják határozatlan vagy határozott, de nem hangsúlyosan kifejezett véleményüket. Mivel azonban (az Odüsszeia-párhuzamtól eltekintve) teljesen átlagos figurákként illeszkednek bele egy teljesen átlagos kontextusba, univerzálisan terjesztik ki pozíciójukat környezetükre, ilyen értelemben pedig minden ember a semmiben sodródik, esetleges. Itt megjelenik Joyce felfogása a felülről megszabott identitásról (értve ezalatt vallást, politikai beállítottságot stb., amelyek már a szabad emberi választás folyamatának tényezői; a családi szocializáció különböző fázisait nem sorolom ide), amelyet nem tart elfogadhatónak: „Nagy arcátlanság lenne részemről, ha azt gondolnám, hogy meg tudom mondani a világnak, miben higgyen” (EGRI, 1967:124). Politikai meggyőződésében is ez az ingatag elv kerül előtérbe: „Politikai meggyőződésem röviden kifejezhető: a monarchiák, akár alkotmányosak, akár nem, undorítanak. A királyok kóklerek. A köztársaság olyan papucs, amelyet mindenki a lábára húzhat. A földi hatalomnak, hál’ Istennek, vége. Mi maradt még? Reménykedjünk az isteni jogtól származó monarchiában” (EGRI, 1967:125)

A folytatás előtt tisztáznunk kell a modern ember identitásproblémájának okait, melyek közül a legfontosabb éppen az identitás meglétének lényegisége, annak görcsös őrizgetése. Az alteritást és a koramodernt összekötötte a világ egységben való látása. Az alteritás ezt az egységet a transzcendens alá rendelte, míg a koramodern a ráció felől közelített. A felvilágosodás eszméinek meg nem valósulása miatt az emberekben eluralkodott a csalódottság, erre pedig a művészet kétféleképpen

válaszolt. Az egyik volt a realizmus, amely azt hirdette, hogy a ráció segítségével még pontosabban fel kell tárni a valóságot. A másik a romantika, amely hátat fordít a rációnak, helyette az irracionális világába menekül. A 19-20. század fordulóján a modernitás leválja a koramodernt. A modernizmus vezérelve továbbra is a ráció, jelentős különbség, hogy elvesz a világ egészben látásának képessége, azonban megmarad a rációval való felfejthetőség lehetősége. A világ parcializálódik, részekre szakad. Egyetlen lényegi, végső pont van, amely bizonyosságként áll az ember előtt, ez a pont pedig nem más, mint az individuum. Megjelenik a kaotikusság, a zűrzavar tudata, az individuum magányos, kiszolgáltatott. A darabokra hullott világban csak önmagában lehet biztos, önmagához fordulhat. Éppen ezért fontos kiemelkedően, s meglétének a hiánya, darabossága (úgy gondolom, hogy a Joyce-regényben ez megjelenik, amely paradigmaváltó jellegét ilyen formában is bizonyítja) vezet majd el az abszurd és a groteszk által a posztmodernhez.

Az Ulysses szereplői magányosak, ugyanakkor kapcsolatba kerülnek másokkal. „A kapcsolat teremtése valamiféle rítus, leginkább kocsmai ivás formájában történik, de a főhős mindig magányosan iszik, a többiektől elvonulva, ami arra utal, hogy a közösségben is, ahová tartoznia kellene, magányos marad” (SZENCZI-SZOBOTKA-KATONA, 1972:584).

Itt jutunk el arra a pontra, hogy bevezessük a középkori értelemben vett karnevál terminusát. Az alteritás emberének sok esetben egyszerűbb dolga volt, mint a modern embernek. Nem kellett megküzdnie az esetlegesség, a világba való belevettség, valamint a választási lehetőségek végtelensége által okozott problémákkal.

Beleszületett egy családba, amely kötődött valamilyen tradícióhoz (gondolok itt elsősorban a foglalkozásokra, mesterségekre), volt tehát valamiféle előre megszabott ösvény számára, többnyire ezen ment végig. Tudta, hogy az élet valahonnan indul és valahová tart, célja van. Identitását az egyház dogmái szabták meg, valamint annak a régióknak a konvenciói, normái, ahová született. Volt azonban egy szimbolikus nap, a karnevál napja, amikor ezek a normák felborultak, amikor az egyházi dogmák, a munka és a lelki sík helyett, a felszabadulás, valamint a testiség került a centrumba. „A vidámság a polgári és mindennapi ceremóniákat és szertartásokat is áthatotta [...]. A világnak, az embernek és az emberi viszonyoknak egy teljesen más, hangsúlyozottan nem hivatalos, egyházon és államon kívüli aspektusát mutatták fel; a hivatalos világ pándanjaként építettek fel egy másik világot, egy másik életet, amelyben valamilyen mértékben minden középkori ember részt vett, s amelyben bizonyos ideig mindannyian éltek” (BAHTYIN, 1976:305-304).

Mindezek itt fölvetnek olyan problémákat, amelyek majd a modern világ egy-egy aspektusát is képzik. A középkor emberének a nyakába szakadt egy olyan nap, amikor az égi szféra a földi szintjére ereszkedett, s amikor a szabadság jóval bővebb volt az eddigieknél. Úgy gondolom, hogy ezen a napon teremtődött meg a legnagyobb lehetőség arra, hogy a determinált identitás mellé bekerüljenek olyan rétegek is, amelyek bekerülésében már a szabad akarat játszik közre. Ilyen értelemben pedig a karnevál napja értelmezhető a szabad akarat identitáskeresésének legfőbb momentumaként, valamint a determinált identitás válságaként. Ezen az egy napon az identitás vesztett szilárdságából, valamint egy szilárd dogmatikus rendből átkerült egy

szabadabb világba, így olykor azzal szembesült, hogy döntéseit magának a szubjektumnak, az énnak kell meghoznia, mindenféle külső hatalom befolyása nélkül.

Erre a karneváli napra játszik rá, a Joyce-regény, amelyben „a cselekmény 1904. június 16-ának reggelén egy Dublin környéki erődítménytoronyban indul” (LUTTER, 1959:39). Teljesen átlagos nap ez, s éppen ezért válik problémává. Mivel semmi történés nincsen kitüntetett pozícióban, ezzel jelezve van a befogadó felé, hogy az év többi napja is pontosan így telik; tehát minden nap, vele együtt pedig minden történés a karnevál kategóriájának rendelődik alá. Gondoljunk csak bele, mi történt volna a középkorban, ha egy nap helyett, 365 nap jutott volna Dionüszosznak (Nietzsche). Ami pedig a legfontosabb: mi történt volna az identitással? Mintha csak azok a lehetséges válaszok manifesztálódnak a 20. század elején, melyeket ezek a kérdések hívnak elő bennünk: 365 nap, amikor én döntök, ugyanakkor 365 nap, amikor az én bomlásban van, stabil identitás helyett csupán labilitásról beszélhetünk.

Bloomnak ugyan mindenről van egyfajta karakteres véleménye, azonban ezt ritkán nyilvánítja ki határozottan, inkább csak morzsákat szór el belőle. Jelentheti ez azt, hogy nézeteinek semmiféle olyan fundamentuma nincsen, amelyet minden habozás nélkül vállalna fel. Bloom nem akar hatni a többi emberre, nem akarja bennük tudatosítani saját elgondolásait; egy labilis diszkurzusmodell ez, amelyet visszavetíthetünk az írói identitás stabilitásának hiányára is. Hogyan alkothatott volna egy szilárd identitású hőst Joyce ebben a korszakban, miközben mindez neki sem volt meg? Hogyan határozhatna meg embereket, hogyan nyilváníthatna szilárd véleményt a félzsídó, komplexusos, világba vetett, éppen ezért teljesen esetleges Bloom? Sehogy.

A művet Molly Bloom hosszú tudatfolyama zárja, melynek végén az utolsó szó a kétértelmű „igen” (SZENCZI-SZOBOTKA-KATONA, 1972: 585), amely azt sugallja, hogy az identitás válságban marad.

Irodalomjegyzék

Szenczi Miklós– Szobotka Tibor– Katona Anna (szerk.) 1972. *Az angol irodalom története*. Gondolat Kiadó. Budapest.

Egri Péter 1967. *James Joyce és Thomas Mann. Dekadencia és modernség*. Akadémiai Kiadó. Budapest.

Bahtyin, Mihail Mihajlovics 1976. A népi nevetéskultúra és a groteszk. In: *A szó esztétikája*. Gondolat Kiadó. Budapest.

Lutter Tibor 1959. *James Joyce*. Gondolat Kiadó. Budapest.

James Joyce 1998. *Ulysses*. Európa Könyvkiadó. Budapest.

Csörgő Tamás: Hajlékonyság vizsgálata hatvan év feletti nőknél

1. Bevezetés

Népegészségügyi adatok szerint hazánk egészségügyi állapota lényegesen rosszabb, mint azt hazánk gazdasága, társadalmi fejlettsége indokolná. Nagymértékben növekszik a 65 év felettek aránya, az átlagos egészségi állapot pedig folyamatosan romlik. Ennek egyik egyenes következménye, hogy egyre több a tartós bentlakásos és átmeneti elhelyezést nyújtó intézményekben eltartottak száma. (Központi Statisztikai Hivatal 2012)

Gerincfájdalmaik vannak a nők kétharmadának és a férfiak felének. A fiatal felnőttek több mint 40%-a számolt be mozgásszervi panaszról. (SZATMÁRI, 2009)

A társadalmi-gazdasági fejlődés egyik alapvető feltétele a lakosság jó egészségi állapota. Társadalmunkban megnőtt az emberi erőforrás jelentősége, valamint a kereslet a magasan képzett, elkötelezett munkavállalók iránt. A bizonytalan munkaviszonya miatt az alkalmazott, ha nem figyel fokozottan az egészségére, a gyakori betegállomány, a csökkent munkavégző képesség miatt tovább ronthatja az állapotát és vele a stabilitását a munkahelyén. (SZATMÁRI, 2009)

Az orvostudomány specializálódása nagymértékű szétesést okozott, mert jóformán tüneti kezeléssé fajult.

[E]gy igen magas vérnyomás és szívbaj ellen kezelt beteget érvágással és minden féle vegyi szerrel próbáltak rendbe hozni, eredménytelenül, de a leghíresebb orvosprofesszornak sem jutott eszébe, hogy a lábát és a járását megvizsgálja. Teljesen elhanyagolt bokasüllyedése (lúdtalpa) volt, s ez annyira megrontotta az egész csontrendszer statikáját, hogy a hátgerincből kilépő idegdúcok megbetegedtek. A szív pedig nem bírva a rossz súlyelosztás következtében beállt túlterhelést, megbetegedett. (SELVARAYAN és HAIC, 1994)

Ahogy Yesudian is módszerében, úgy én is teljes körű megoldást kínálok a fenti, és a hasonló problémákra. Módszerem azonban csak egy a sok közül, ugyanis az orvostudomány ilyen mértékű specializálódásának, és szétesésének köszönhetően egyre nagyobb teret nyertek az alternatív gyógymódok.

2. Masszázzsal kapcsolatos munkák - Irodalmi áttekintés

-A McMaster Egyetem kutatói igazolták, hogy már egy rövid, mindössze 10 perces masszázs is hatékonyan csökkenti a gyulladást az izmokban (J. D. CRANE, D. I. OGBORN, C. CUPIDO, S. MELOV, A. HUBBARD, J. M. BOURGEOIS, M. A. TARNOPOLSKY, 2012). A Science Translational Medicine című szakfolyóirat legújabb számában közzétett tanulmány egyik legfontosabb megállapítása, hogy az izmok masszírozása olyan biokémiai érzékelőket aktivál a szervezetben, amelyek gyulladáscsökkentő jeleket küldenek az izomsejteknek. Ezen kívül a masszázs serkentőleg hat az izmokra, hogy azok még több, a gyógyuláshoz rendkívül fontos mitokondriumot termeljenek. A kutatók által végzett vizsgálat volt az első, amely szövetminta-vétellel (biopszia) bizonyította a masszázs gyulladáscsökkentő hatását. A

vizsgálatban 11, a húszas éveiben járó férfi vett részt, akiknek a kísérlet kezdetén felmérték a fizikai teljesítőképességét. Az állapotfelmérés után két héttel komoly fizikai igénybevételnek tették ki őket (több mint 70 percig, teljes kimerülésig kellett biciklizniük), majd 10 percet pihenhettek. A pihenő alatt képzett masszőrök a résztvevők mindkét lábát bekenték masszázsolajjal, és az egyik lábat 10 percen keresztül változatos, rehabilitáció során általánosan alkalmazott technikák segítségével masszírozták. Ezt követően mindkét láb elülső combizmaiból szövetmintát vettek, amit 2,5 óra elteltével megismételtek. A masszírozott izmokban csökkent a gyulladás. A kutatók azt tapasztalták, hogy a 70 perces, megerőltető fizikai aktivitáshoz képest rövid, alig 10 perces masszázs kimutathatóan csökkentette a masszírozott láb izmainak gyulladását. A kutatók abban bíznak, hogy a részletek kidolgozását követően a masszázs hatékonyan alkalmazható lehet majd a különféle izomsérülések gyógyszeres kezelésének alternatívájaként, mivel hatásmechanizmusa nagyban hasonlít a fájdalomcsillapítókéhoz.

A kutatás vezetője hozzátette, hogy vizsgálatuk egy másik érdekességre is rávilágított: az eredmények szerint ugyanis nem igaz az a közhiedelem, miszerint a masszázs elősegíti a tejsav kiürülését a fáradt izmokban, vagyis masszírozással az izomláz nem csökkenthető.

Korábbi kísérletek már igazolták, hogy a masszázs gyógyír a mozgásszervi problémákra, és hatékonyan vehető be krónikus gyulladásos betegségek, például ízületi gyulladás (*arthritis*) vagy izomsorvadás esetén is.

Egy friss kutatás szerint azok a mellrákos betegek, akik heti kétszer harminc perces masszázsterápiában részesültek öt héten keresztül, szignifikáns javulást mutattak. Depressziójuk visszafejlődött, az immunrendszer egyensúlyi állapota visszaállt, javult a közérzetük, csökkent a stressz-szintjük, és a tumor mérete is csökkent. Ezért ajánlották a klasszikus masszázsterápiát a mellrákos kezelésekre történő integrálására.

(MICHAELAKROHN, MIRIAM LISTING, GRACIATJAHJONO, ANETT REISSHAUER, EVA PETERS, BURGHARD F. KLAPP AND MARTINA RAUCHFUSS, 2010).

Egy egyszeri harminc perces tradicionális thai masszázs kutatása során kimutatták, hogy az elő- és az utómérés között a pulzusszám-változás, a fájdalom intenzitás, az izomfeszültség, a miofasciális nyomópontok, a szorongás és a hajlékonyság szignifikánsan nőtt a résztvevők körében. Ezzel együtt a szubjektív fájdalomérzet szignifikáns csökkenést mutatott a szorongással, és az izomfeszüléssel együtt, miközben a kontrollcsoport eredményei nem mutattak jelentős változást. (VITSARUT BUTTAGAT, WICHAI EUNGPINICHPONG, URAIWON CHATCHAWAN AND SAMERDUEN KHARMWAN. 2011)

Egy hat hónapos edzésprogram során a hajlékonyság és a kitartás fejlődését vizsgálták idős hölgyeknél. A kutatás során a kontrollcsoport eredményei stagnáltak, miközben a pilatesre és az aqua-fitnessre járó csoportok eredményei szignifikáns javulást mutattak. A fél éves program jelentősen javította az idős felnőttek életében szükséges fizikai tevékenységekre való képességet. (VÉCSEYNÉ, KOPKÁNÉ, BOGNÁR, 2012)

A nyugdíjas korú nők fizikai teljesítmény, test összetétel és életminőség szempontjából komoly eltéréseket mutattak. Az idősek otthonában élők minden szintéren alul maradtak a nyugdíjas klubba járó hölgyekkel szemben, legyen szó állóképességről, dinamikus egyensúlyról, rugalmasságról, vagy éppen testi erőről. (BARTHALOS, BOGNÁR, FÜGEDI, KOPKÁNÉ, IHÁSZ, 2012)

A hazai és nemzetközi szakirodalomban közzétett legfrissebb kutatásokat összefoglaló tanulmány jelent meg, amely a rendszeres és tudatosan tervezett testmozgás hatásait vizsgálja az idős korosztályra vonatkozóan. (KOPKÁNÉ, VÉCHEYNÉ, BARTHALOS, BOGNÁR, 2009)

„A mostani kutatás tisztázza a közvéleményben a masszázs előnyeiről kialakult közhiedelmet” – idézi Michael Tschakovskyt (2009), a *Kinesiology and Health Studies* professzorát a scienceblog.com.:

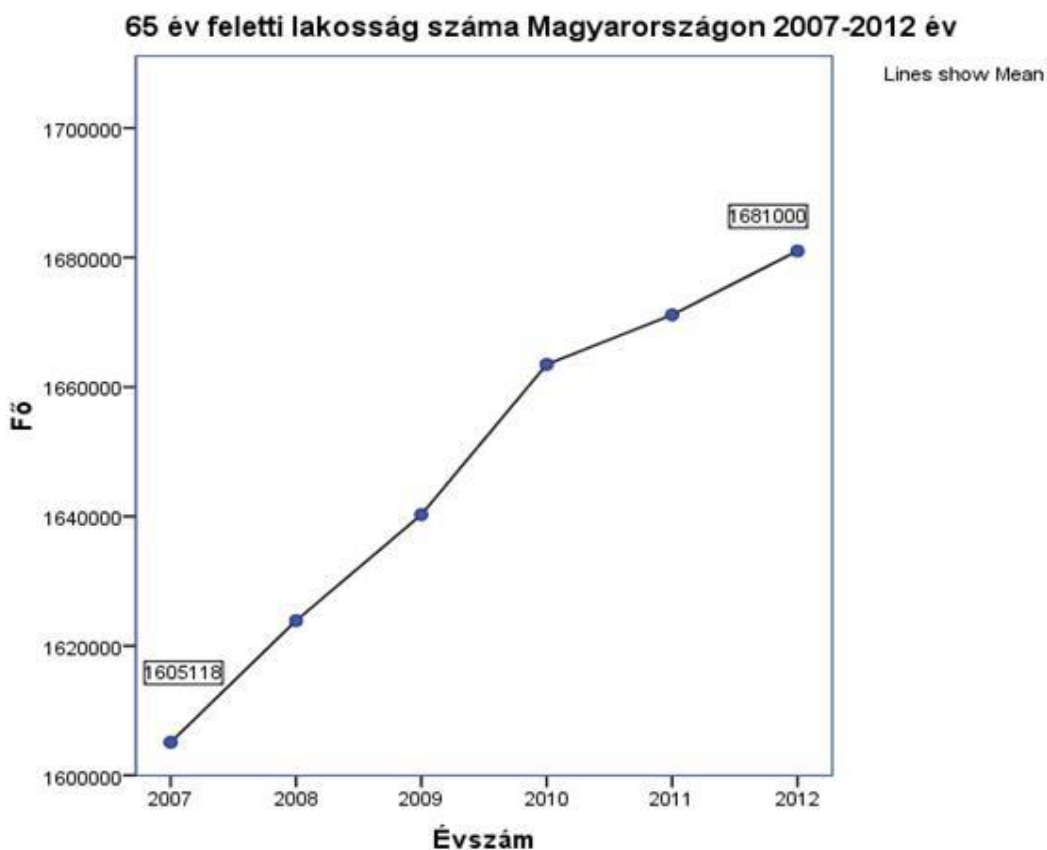
Mindemellett eloszlatjuk azt a tévhitet, ami a fizioterápia szakmában is igen elterjedt. Ugyanis minden fizioterápiás szakember, akit eddig megkérdeztem a masszírozással kapcsolatban, azt válaszolta, hogy az javítja az izomzat vérkeringését és segít megszabadulni a tejsavtól. A mostani az első olyan tanulmány, amely vizsgálta és ellenőrizte a hipotézis valódiságát. Az a nézet, miszerint a masszírozás eltávolítja a tejsavat az izomszövetből nagyon elterjedt, ráadásul a legtöbb sporttal foglalkozó weboldalon úgy tüntetik fel, mint a masszázs egyik legnagyobb előnyét, annak ellenére, hogy tudományos kutatás ezt még soha nem támasztotta alá.

Vicky Wiltshire, kineziológus és Tschakovsky professzor közösen vágta neki, hogy kiderítsék, igaz-e ez a még tudományosan nem vizsgált hipotézis. Eredményeik azt mutatják, hogy a masszírozás az edzést követően tényleg javítja az izmok vérkeringését, amivel következésképpen gyengíti a tejsav kiürülését az izomzatból.

3. A masszázssterápia hatásainak vizsgálata

3.1 Problémafelvetés

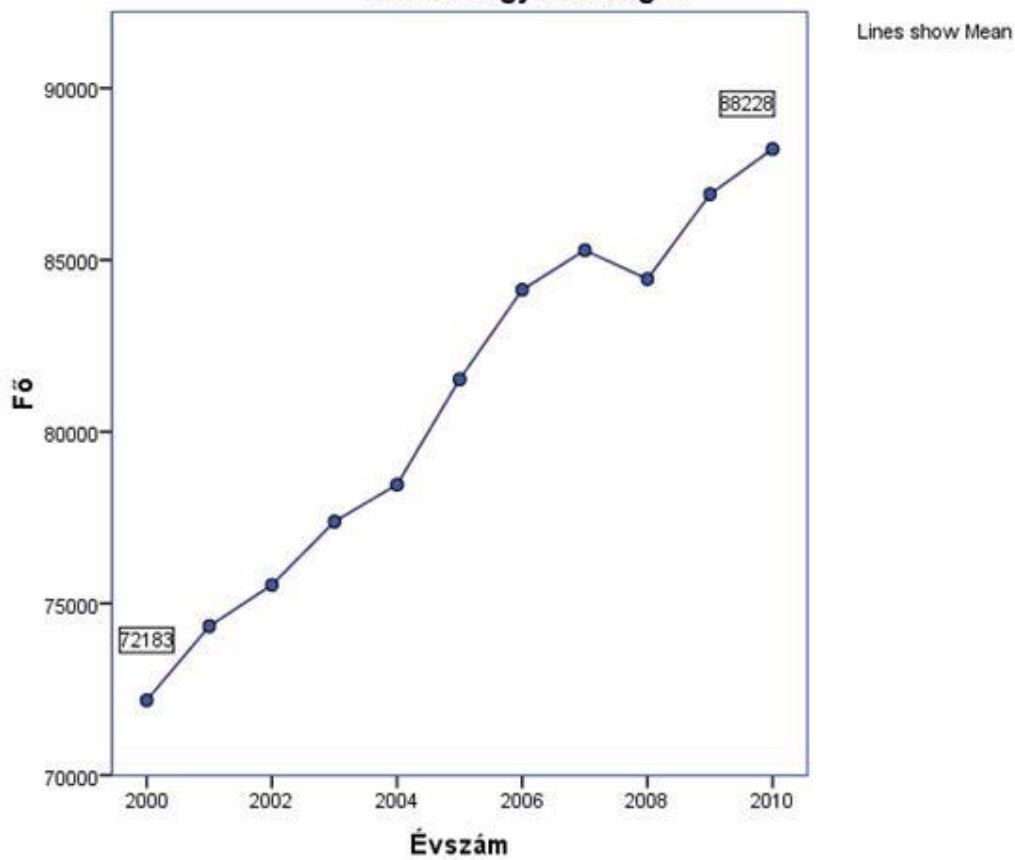
Hazánk társadalma előregedő tendenciát mutat.



1.grafikon

A Központi Statisztikai Hivatal 2012-es kutatásai azt mutatják, hogy hazánkban rohamosan nő a 65 év feletti réteg, és eközben az általános mentális, és fizikai egészségi állapot romlik. Ennek a folyamatnak a tendenciája tarthatatlan, és fenntarthatatlan. A szociális otthonokban gondozottak száma az előző adatok növekvő statisztikáját követi

A tartós bentlakásos és átmeneti elhelyezést nyújtó intézményekben eltartottak száma Magyarországon



2. grafikon

„A legtöbb táppénzes megbetegedésnek valamilyen mozgásszervi betegség áll a háttérben. Elsősorban a gerincbántalmak,- fájdalmaik korlátozzák az embereket a munkavégzésben, és növelik a táppénzes napok számát. A felsorolt adatokból is jól látszik, hogy az aktív lakosság munkaképessége és teljesítőképessége is jelentősen

korlátozott a testi diszfunkciók miatt.” (SZATMÁRI, 2009). Ezek szerint hazánkban egy folyamatosan növekvő réteget kell eltartania a dolgozó korosztálynak, ráadásul az idősök sokszor még önellátásra is képtelenné válnak. Ennek a társadalmi szintű problémának a megoldását az idősök egészségi állapotának javításában látom, hiszen így nem csak hogy nem válnak teherrel, de még segíthetik is az utánuk következő generációt.

3.2 A kutatás célja

Kutatásomban célként tűztem magam elé, hogy szeretném, ha a masszázsterápiám hasznossá válhasson minden korosztály számára. Az ilyen és ehhez hasonló kezeléseket leginkább preventív jelleggel kellene alkalmazni. A társadalom minél szélesebb rétegéhez eljuttatni, továbbá érdemes volna integrálni minden olyan orvosi kezelés mellé kiegészítő kezelésnek, ahol bármilyen mozgásszervi, vagy ízületi problémát kezelnek. A terápia részben megoldást jelenthet az idősök közérzetének javítására, akik így nyugdíjas korukban sem terhei, hanem hasznos tagjai lehetnek a társadalomnak.

3.3 Kérdésfeltevések

A következő kérdésekre szerettem volna választ kapni munkám során:

Hatékony-e, és milyen hatással van a masszázsterápiás módszer a vizsgálati mintára?

Az ízületi mozgásterek beszűkülésén milyen mértékben lehet segíteni a terápiámmal?

Lehet-e javítani az általános életminőségen a módszerem segítségével?

Objektív eszközökkel mérhető-e a terápia hatása?

3.4 Hipotézisek

Hipotéziseimben a terápia hatékonyságának vizsgálata, és ennek az objektív, valid mérhetősége volt a legfontosabb szempontom. Ezen szempontok figyelembe vételével a következő hipotéziseket állítottam fel:

- Feltételezésem szerint a pozitív eredmények igazolni fogják a módszer hatékonyságát.
- Véleményem szerint az ízületi mozgásterek ízület-specifikusan vizsgálva általános növekvést mutatnak.
- Feltételezem, hogy a masszázss hatására a szubjektív fájdalom csökkeni, míg a fizikai és mentális egészségi állapot javulni fog.
- A terápiás módszerem objektív, valid módon igazolható, mérhető eredményeket fog hozni.

3.5 A kutatás módszere, az adatfeldolgozás módja

A kutatás módszere a következő volt:

A kutatás során az egri Nyugdíjas Pedagógusok Klubjának tagjait két, hat fős csoportra osztottuk, akik részt vettek egy elő- és egy utómérésen. Az egyik csoport (továbbiakban: kontrollcsoport) csupán az elő- és utóméréseken vett részt, míg a másik

csoport (továbbiakban: masszázscsoport) a két mérés között részt vett egy ötször 45 perces masszázsterápiában heti rendszerességgel.

A masszázsterápia egy teljesen egyedi, általam összeállított terápia volt. Melynek a lényege a következő: Manuálterápiához hasonló módszereket szerettem volna alkalmazni, ami mégis sokkal kevésbé drasztikusabb, mint maga a manuálterápia, közismertebb nevén csontkovácsolás. Ennek megfelelően a drasztikusság csökkentése érdekében svéd frissítő, relaxáló masszázs elemekkel, gyúró, lazító mozdulatokkal fellazítottam a teljes test izomzatát, különös tekintettel a vázizmokra, a gerinc melletti mély izmokra és a farizomra. Amint az izmok elérték a kellő lazaságot, elkezdtem alkalmazni a manuálterápiás fogásokat. A fogásokba a lehető legkevesebb erőt vittem bele, igyekeztem a fogásokat a lehető leggyengédebben alkalmazni, ami a nyugdíjas korú hölgyek számára is elviselhetővé tette a terápiát. Azért volt szükség öt alkalomra, mert ha az első két alkalom után valamelyik ízület nem mozdult volna ki, és valami extrém probléma miatt, nem sikerült volna a manuálterápiás módszerrel elérni az idegdúcok felszabadítását, akkor a harmadik alkalommal már sikeres legyen a terápia, még a gyengédebb módszer alkalmazása mellett is. A negyedik és ötödik alkalomra azért volt szükség, mivel az izomzat, jellege és tulajdonságai folytán, a manuálterápiás jellegű kezelés során helyreállított csontrendszer statikáját szereti ismét felborítani, hajlamos visszahúzni a csontozatot a régi, jól megszokott helyére. Rengeteg probléma a csontrendszer helytelen statikai állapotából adódott, ugyanakkor az izomzat-vázizomzat ezen a helyen volt hosszú időn át, így ehhez a helyzethez alkalmazkodott, ebből kifolyólag az izomzatnak nyúlnia, lazulnia kell, hogy az új helyét megszokja, és

ne húzza vissza a csontrendszert. Ennek a fajta megnyúlásnak a segítségét szolgálja a 4. és az 5. alkalom. A kiropraktika területén ez a fajta működése az izmoknak közismert probléma, a legtöbb manuáalterapeuta, kiropraktór ezért ajánl legalább 3 alkalmas kezelést, ugyanis az a tapasztalat, hogy legalább két ismétléssel az izomzat megszokja, megszokhatja az új helyzetét, és működését ehhez optimalizálja. Ez természetesen több befolyásoló tényezőtől is függ, például a kezelésem résztvevő életmódjától, időjárás változásoktól, mozgáskultúrájától.

A módszer során három különböző típusú adatot szeretünk volna mérni:

A) Ízületi mozgásteret - Range of Motion

Az általunk választott mérési módszerek objektív, valid, az orvoslásban elfogadott módszerek.

Az ízületi mozgástereket ízületi szögmérővel, goniométerrel, és centivel mértük, meghatározott szabályok alapján. A mérések megbízhatóság szempontjából objektív eredményeket adnak.

A következőket mértük:

- (1)Csípő abdukción
- (2)Csípő berotáción
- (3)Csípő kirotáción
- (4)Csípő extenzión
- (5)Csípő flexión
- (6)Háti, dorsális gerincextenzión

- (7)Háti flexió
- (8)Gerincrotáció
- (9)Lumbáris flexió
- (10)Nyaki gerinc flexió-extenzió
- (11)Naki rotáció
- (12)Nyaki lateralflexió
- (13)Váll abdukció
- (14)Váll flexió
- (15)Váll extenzió

B) Szubjektív fájdalomérzetet – Visual AnalogScale - V.A.S.

A V.A.S. Egy szubjektív fájdalomérzetet mérő skála, az orvoslásban általánosan elfogadott, mérési módszer. Megkérjük a páciens, hogy mondja meg, melyik az a testrésze, amelyik a legjobban fáj, majd megkérjük, hogy egy 0-10 cm-ig terjedő skálán egy függőleges vonallal jelölje be, mennyire fáj az a testrész. A 0 az egyáltalán nem fáj, míg a 10 az elviselhetetlen fájdalmat jelenti.

C) Fizikai, és mentális egészségi állapotot- SF-36

A fizikai és mentális egészségi állapotot szintén egy validált kérdőívvel mértük, Medical Outcome Study Short Form Questionnaire (SF-36). A kérdőív átfogó képet ad, a fizikai egészségi- és a mentális-lelki egészségi állapotról. A folyamat során

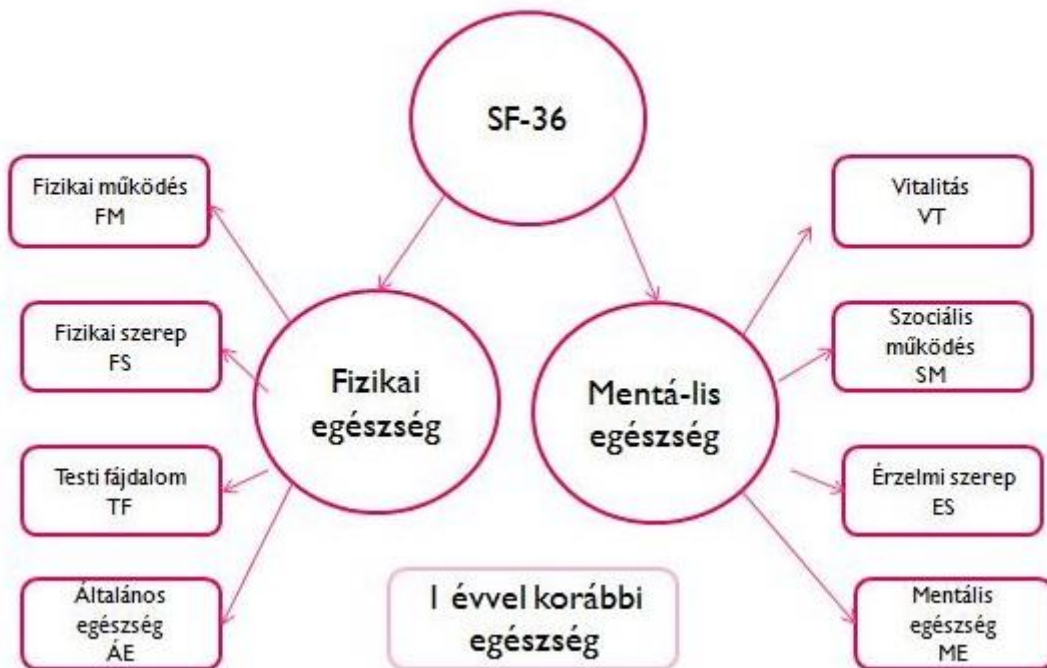
feltételeztük, hogy a terápia hatása nem csupán fizikai, hanem mentális területekre is kiterjed, ugyanis egy ízületi mozgástér beszűkülés megkeserítheti az ember mindennapjait, majd a probléma megszűnése, csökkenése javíthat a közérzeten, a mentális egészségen.

Továbbá fontosnak tartom megemlíteni, hogy voltak a kísérletből kizáró okok. A masszázsterápiára beválogatott hölgyeket egy évvel ezelőtt egy kísérlet során felmérték (KOPKÁNÉ, VÉCSEYNÉ, BOGNÁR, 2012). A kísérlet során a Nyugdíjas Pedagógusok Klubjának tagjait hasonló mérései módszerekkel vizsgálták. Az innen származó információkon túl támaszkodtam egy általam összeállított kérdőív eredményeire, melyet a kísérletbe történő beválogatás előtt töltöttek ki a jelöltek. Ezek alapján kizártuk azokat a hölgyeket, akiknek az életmódja nagyban eltért a többi hölgy életmódjától. Így életmód, sportolási, táplálkozási szokások tekintetében is megközelítőleg homogén csoporton dolgozhattam, amit a Crusal-Wallis-féle homogenitás-vizsgáló teszt igazolt is. Egészségügyi okok miatt kizártuk azokat a hölgyeket, akiknek csontritkulásuk, nyitott gerincük, porckorongsérvük, gerincműtétük, gerinc-deformitásuk, ismeretlen eredetű gerincproblémájuk volt. Kizártuk volna továbbá a fertőző bőrbetegséggel rendelkezőket, illetve azokat, akiknek orvos javaslatára kifejezetten nem szabad masszázs-, vagy manuálterápiás kezelésre járni, szerencsére azonban ilyen nem volt közöttük. A kísérletben egyéb olyan körülményt, amely manipulatíván hathat a kísérlet eredményeire, nem találtunk, ezért nem láttam szükségét más kizáró körülmény bevezetésének.

3.6 Eredmények

Az eredményeim majdnem minden esetben szignifikáns változást, javulást mutattak a masszírozott csoportnál, míg a kontrollcsoport esetében az eredmények nem voltak szignifikánsak, mondhatni, stagnáltak. Egyetlen esetben, az SF-36-os kérdőív fizikai működés kérdéskörére adott válaszok esetében nem javult szignifikánsan a masszírozott csoport állapota. Ezen kívül további két szignifikáns tényezővel találkoztam munkám során, mindkettővel a kontrollcsoport esetében, és mindkét esetben a váll ízület mozgásterében beállt szignifikáns romlás mutatkozott. Az egyik mérés a váll extenzió, a másik a váll abdukció. A mellékelt diagrammokon a kirívó eseteket meg is jelöltem. NS jelzést kapott a masszázs csoport esetében a fizikai működés eredménye, és S jelzést kapott a kontrollcsoportnál a vállízület mért mozgásterében, ahol a többitől eltérő eredményeket kaptam. Az eredményeim minden esetben szépen látható javulást mutattak, ezek közül szeretnék kiemelni egyet: a masszázscsoport egyik tagja az előmérésen 95,6 cm-es csípő abdukciós képességgel rendelkezett, majd az utómérés alkalmával 131,0 cm-es terpeszt produkált. Ez személyesen is az egyik legjobb eredményem. Az eredményeim diagramjait és azok értelmezését a következő diagramokon szeretném bemutatni.

Fizikai és mentális egészségi állapot tesztelése: (Whare, Sherbourne, 1992; Czibalmos és mtsai, 1999.).



1. diagram:


SF-36 A kitöltött kérdőívben a fizikai egészség faktorainak változásait láthatjuk. Fizikai szerepvállalás szempontjából hatalmas javulás látható. Átlag 41,66%-ról átlagosan 62,5%-ra javultak a fizikai szerep értékei a masszírozott csoportnak. Javult az általános egészség, és csökkent a testi fájdalom is. A fizikai működés eredménye nem szignifikáns.

2. ábra

VAS (Visual Analog pain Scale)

Beteg neve:

Születési dátum:

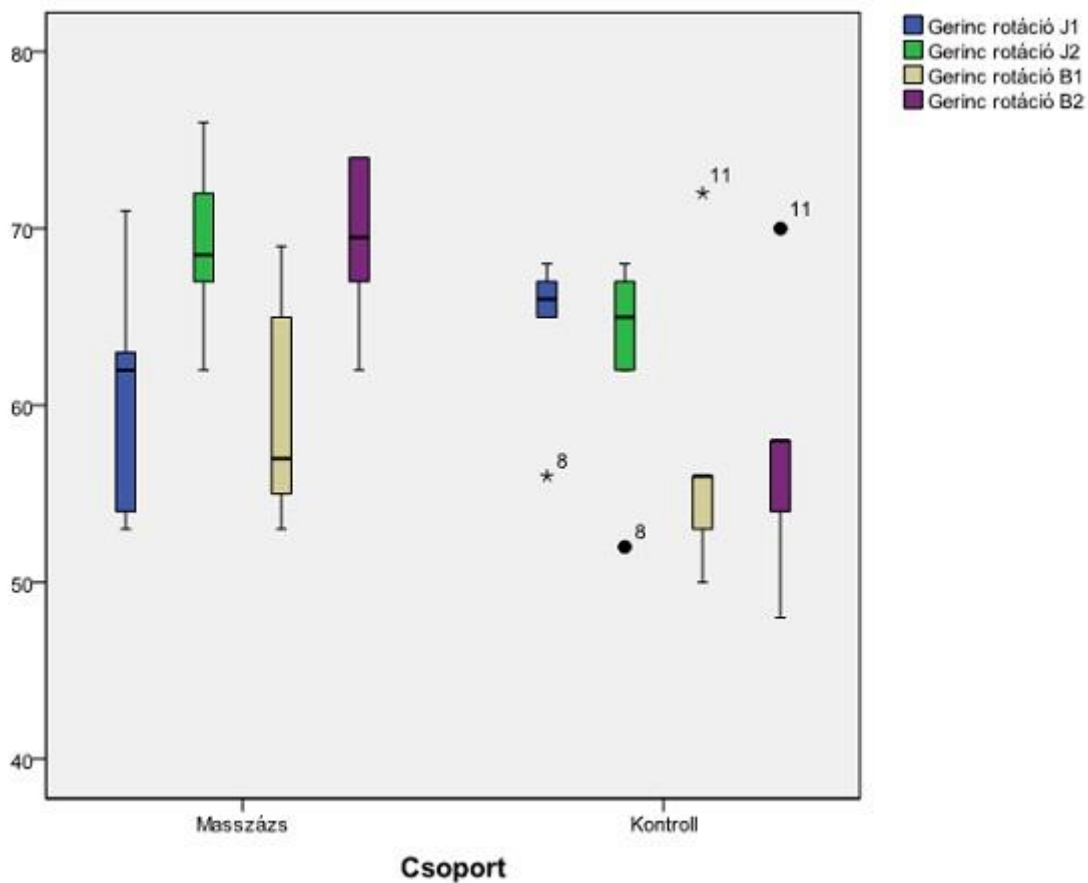
0  10 cm

VAS érték: (cm)

Datum: orvos aláírása:

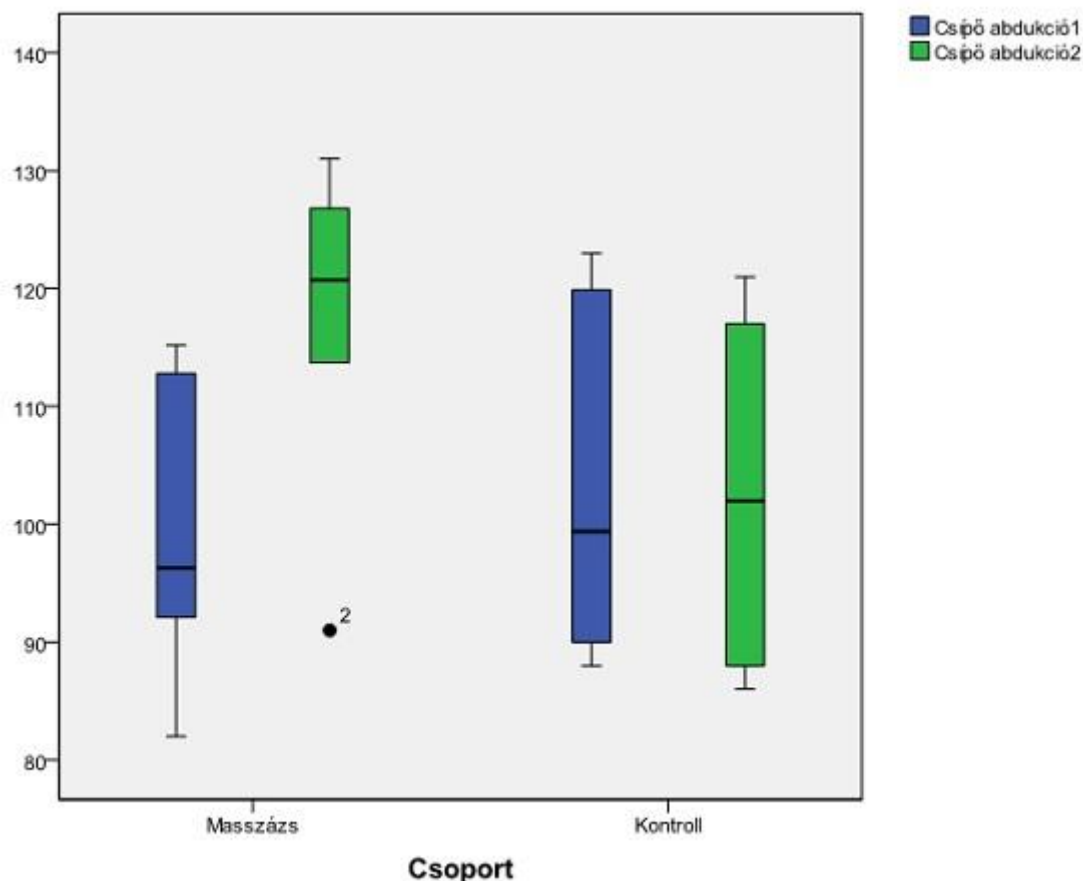
2. diagram:

Visual Analog Scale A VAS a szubjektív fájdalomérzet mérésére szolgáló skála. A képen az látható, hogy a masszázssterápiában részesített csoportnál öt egészes átlagértékről 2,7 körülire csökkent a fájdalomérzet, míg a kontrollcsoport esetében itt sem történt változás.



3. diagram:

Gerinc rotáció A Gerinc rotációt mértünk goniométerrel a terápia megkezdése előtt és után. Az első 4 adat a masszírozott csoport adatai, ahol szignifikáns eredményeket láthatunk, ugyanis a gerinc rotációs képessége átlagosan 8-12°-ot javult. A kontrollcsoportnál nem történt szignifikáns változás.

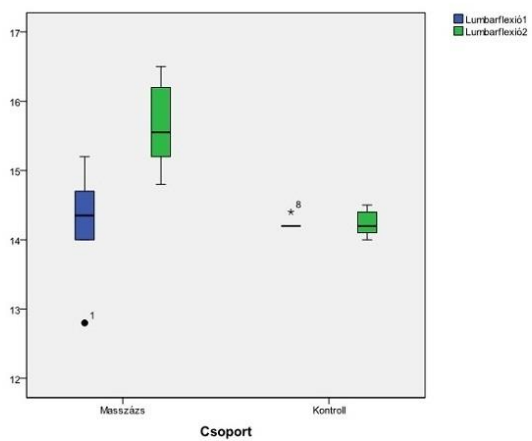
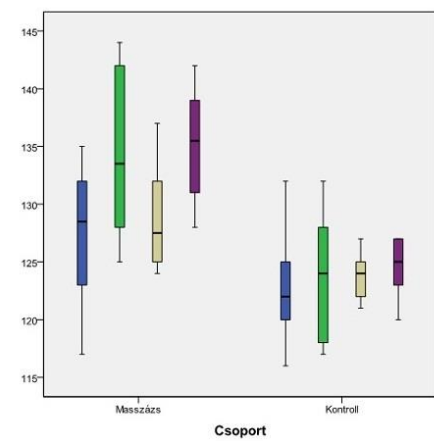
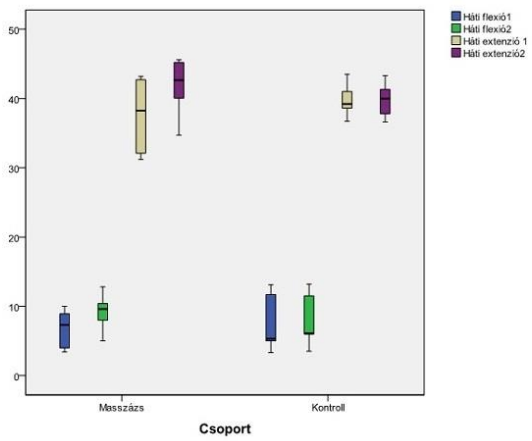
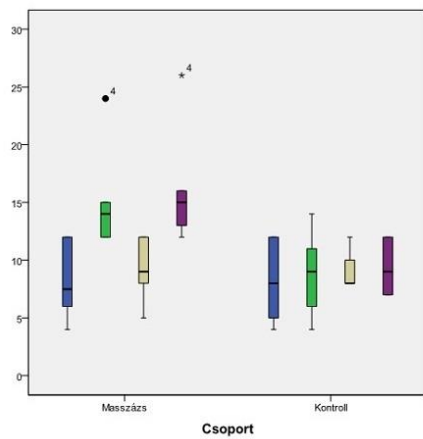
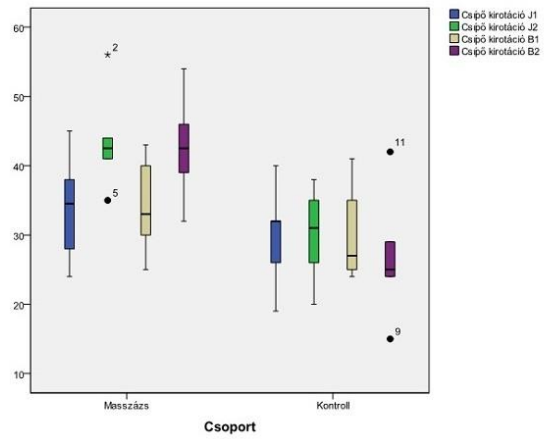
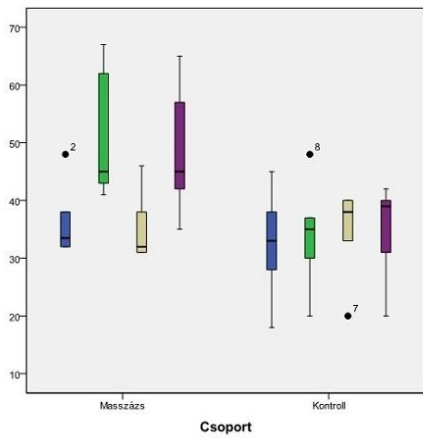


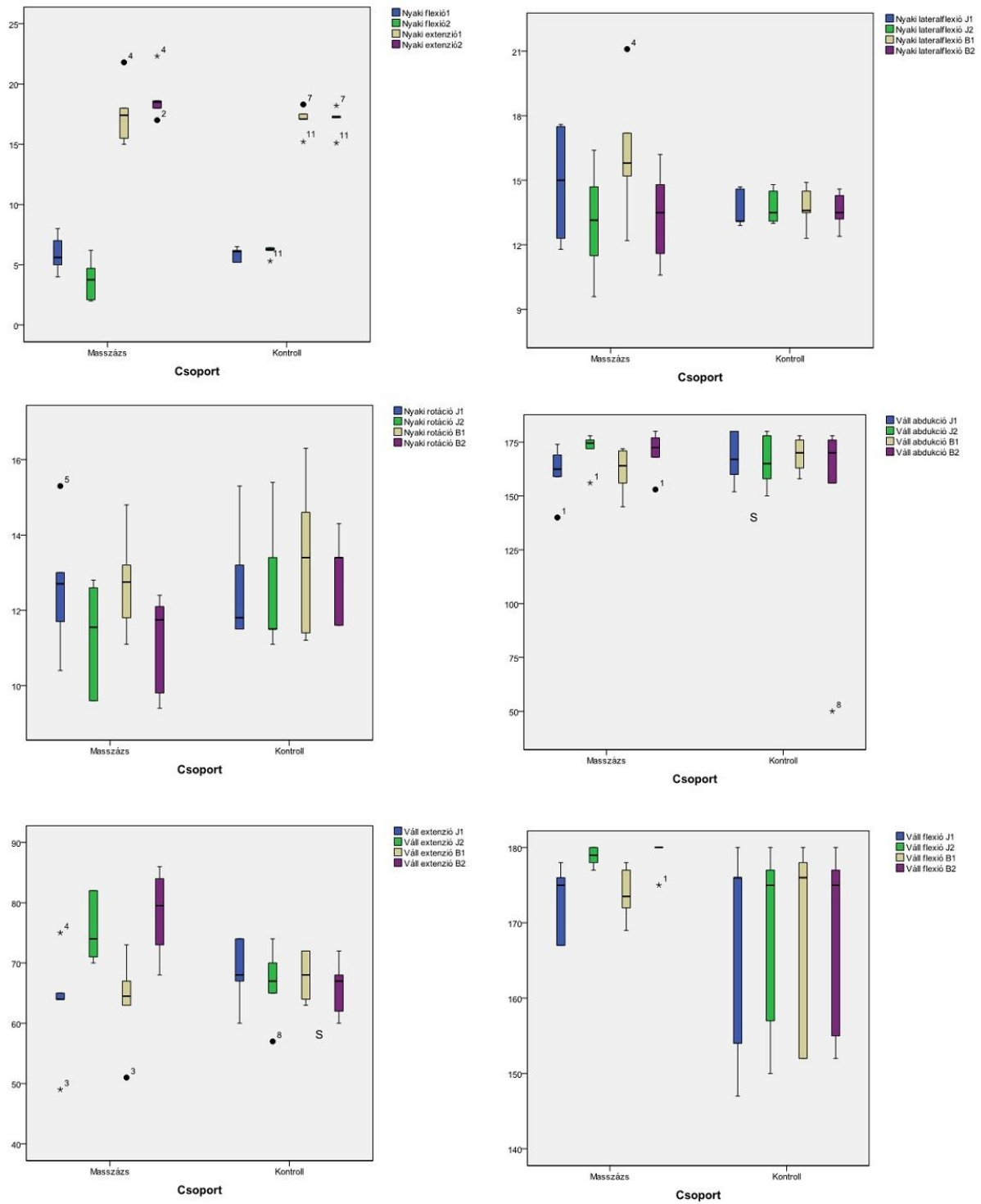
4. diagram:

Csípő abdukción A hölgyeket terápia előtt és után is megkértük, hogy álljanak akkora nagy terpeszbe, amekkorába csak tudnak. Itt is szignifikáns változásokat figyelhettünk meg, mint majdnem az összes mérésnél. A terpesz nagyságát mérőszalaggal mértük, a sarok belső felétől a másik sarok belső feléig. Személyesen is az egyik legnagyobb sikerem, hogy egy hölgy 95,6 cm-es terpeszsel, és csípőproblémákkal került be a masszázscsoportba, majd az öt alkalmas terápia végén 131,0 cm-es terpeszt tudott csinálni. Ez pontosan 35,4 cm-es javulást jelent. A kontrollcsoportban nem történt szignifikáns változás.

Az eredményeimről összesen 17 diagram készült, a többi diagramot a mellékletben

láthatják, egyetlen képként.





1. kép: eredményeim.

A mérések során 1771 adatot dolgoztam fel, a felmért és számítógépre bevitt adatokat kielemezve készítettem a diagramokat. Az eredmények szépen látszanak

minden egyes diagramon, hely hiányában és a dolgozat terjedelmi korlátai miatt azonban többet nem mutatok be részletesen.

4. Következtetések

A masszázsterápiával javítható az életminőség 60 év felett is. Az idősek, a terápia segítségével, értékesebb tagjaivá válhatnak a társadalomnak, vitalitásuk, életkedvük javulhat, újra élhetnek teljesebb, kiegyensúlyozottabb életet. A masszázs terápia preventív alkalmazása megelőzhetné az összes felvetett problémát! Az idézetre reflektálva: „A masszázsterápia során helyreállítjuk a csontrendszer statikáját, a hátgerinc idegdúcai ismét egészségesek lesznek, a helyes súlyelosztás visszaállításával tehermentessé válik a szív, és a szervezet öngyógyító folyamatai természetes módon ismét egészségessé varázsolják azt. ”

5. Összefoglalás

A pozitív eredmények igazolták a módszer hatékonyságát. Az ízületi mozgásterjedelmek általánosságban nőttek. Javult az általános életminőség. A módszer igazolható, hatékonysága mérhető. A terápia során feltérképezett szociális helyzet és eredmények alapján a terápiát, mint kiegészítő kezelést javasolni lehetne bármely gyógyszeres kezelés mellé. A masszázs alkalmazását preventív jelleggel ajánlani lehetne az aktívan dolgozó korosztálynak. A thai masszázsról szerzett eddigi ismeretemet további kutatásokra ösztönöznék, mely során a terápia hatásait több egyéb szempontból is szeretném vizsgálni.

Irodalomjegyzék

Barthalos, Fügedi, Kopkáné, Bognár, Ihász: *Biomedical Human Kinetics*, 4, 45 – 48, (2012)

Selvarayan Yesudian – Elisabeth Haich - Drei Eichen Verlag. (1994)

Kopkáné, Vécseyné, Bognár – *HUMAN MOVEMENT* 2012, vol. 13 (1), 22– 27 (2012)

Vitsarut Buttagat, Wichai Eungpinichpong, Uraiwon Chatchawan and Samerduen Kharmwan. - *Journal of Bodywork & Movement Therapies* 15: 15-23.(2011)

Michaela Krohn, Miriam Listing, Gracia Tjahjono, Anett Reissbauer, Eva Peters, Burghard F. Klapp and Martina Rauchfuss. – *Support Care Cancer* (July 2010).

J. D. Crane, D. I. Ogborn, C. Cupido, S. Melov, A. Hubbard, J. M. Bourgeois, M. A. Tarnopolsky, *Massage Therapy Attenuates Inflammatory Signaling After Exercise-Induced Muscle Damage. Sci. Transl. Med.* 4, 119ra13 (2012).

Központi Statisztikai Hivatal (2012)

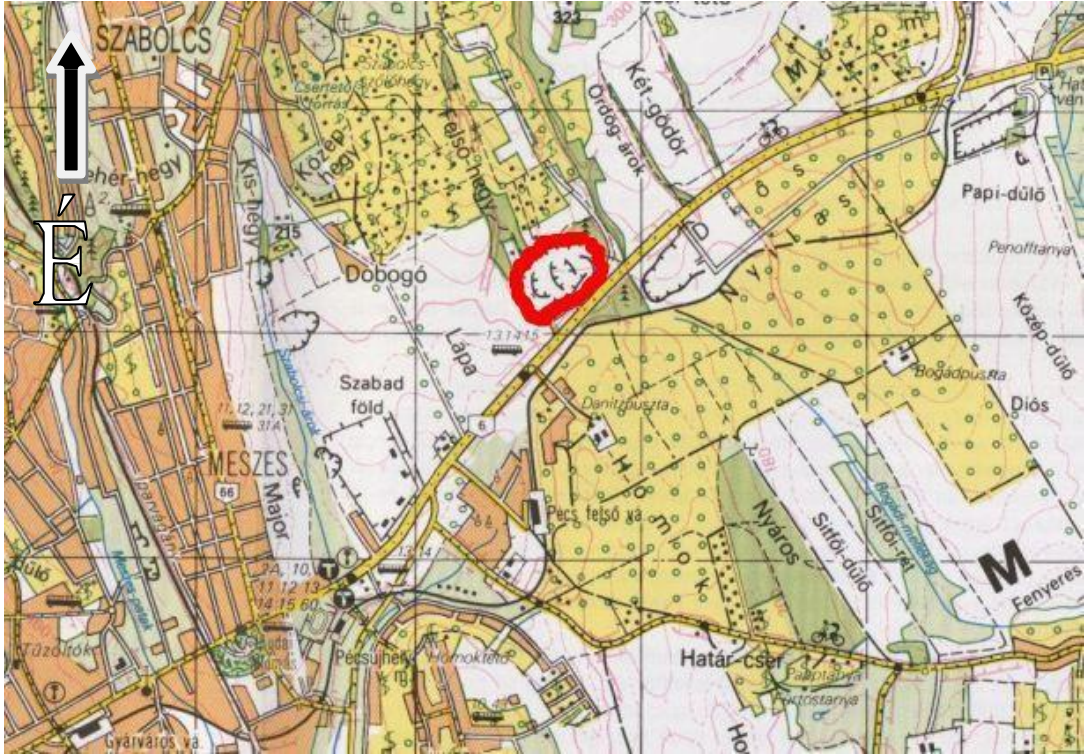
Apró Anna: Tafonómiai megfigyelések danitz-pusztai gerinces maradványokon

Bevezetés

A tafonómia az őslénytanak önálló tudományága, az elhalást követő folyamatokkal foglalkozik. Két területen vizsgálódik. A biosztratinómiával, amely a szervezet pusztulásától egészen a beágyazódásig tartó folyamatokat vizsgálja, valamint a fosszilizációs diagenézissel, amely azon változásokat foglalja össze, amelyek a biosztratinómia végső állapotától napjainkig tartanak.

Dolgozatomban célul tűztem ki a Pécs határában levő danitz-pusztai homokbánya pannon korú üledékeiből gyűjtött gerinces fossziliák tafonómiai vizsgálatát. Ez az első ilyen átfogó tanulmány a területről.

A lelőhely földrajzi elhelyezkedése: A Pécs keleti határán, a 6-os főút mentén lévő Danitz-pusztai homokbánya pannon korú üledéket tár fel (1. ábra). A Pannon–beltó partszegélyi kifejlődése a Nyugati-Mecsek előterétől a Zengő-vonulat és a Mórággyi-rög peremén át a Mecsek északi részéig követhető. A város keleti oldalán már a Gyárváros és a Meszes déli részétől Danitz-pusztá irányába húzódik a limonitos homokkőösszlet mintegy 300-500 méteres szélességben és 30-50 m vastagságú kifejlődésben (2. ábra) (JUHÁSZ 2006).



1.ábra

A danitz-pusztai homokbánya földrajzi elhelyezkedése



2.ábra

Danitz-pusztai homokbánya panoráma képe

2. A lelőhely földtani viszonyai, kutatástörténet

A rétegsor erősen limonitos sárgásbarna és szürke, közép-és durvaszemű homokból áll, melyekben helyenként durvább darakavicsos és aprókavicsos betelepülések vannak, ezek anyaga kvarc, kvarcit, jura mészkő és homokkő. Az összletet limonitos faunás rétegek tagolják. A szemcsealak-vizsgálatok alapján erős szerepe volt a közeli folyóvízi szállításnak is. A gránit és metamorf kőzetanyag mellett jelentős a mezozóos és miocén üledékek lepusztulásából származó áthalmazott kötörmelék is. A rétegek délies dőlésűek, a bányászat csapásirányban történik, így az északi falon, egy helyen, a zavartalan településű, tektonikailag nem bolygatott rétegek jól követhetők. Az északi bányafalon egy feltolódás most is jól látható, ahol a felső-pannon rétegekre pikkelyeződött a “fehér-márga” kifejlődésű alsó-pannon.

Az itt megfigyelhető alsó-pannon *Congerina balatonica*-s fehér-márga a hegységperemi fúrásokból és néhány kisebb felszíni kibukkanásból jól ismert, és ugyanúgy legjellemzőbb az itteni alsó-pannon összletre, mint Szerbia és Horvátország területén.

A homokbánya mindenekelőtt gazdag gerinces ősmaradvány-együtteséről ismert. A fossziliák koruk szerint legalább két nagy csoportra oszlanak: a homok lerakódásával közelítőleg azonos korú szárazföldi és édesvízi, valamint az ennél idősebb tengeri fauná(k)ra.

A homokban nagy számban előforduló csontshal-maradványok (garatfog-, úszósugártüske-, csonttöredékek) valószínűleg ugyancsak a szárazföldi faunával állnak kapcsolatban (édesvízi formák).

Az előzőeknél idősebb korú tengeri gerinces fauna gyakori elemei a cápafogak. Tengeri emlősök maradványai ugyancsak megtalálhatók a lelőhelyen: Phocidae (végtagsontok, medence), Sirenia (bordák) és Cetacea (csigolyák, végtagsontok, ritkán koponyadarabok, rostrum-töredékek és fogak) fordulnak elő. Nagyon ritkán Cetacea fülcsontok is előkerülnek (KAZÁR, E. ET AL. 2001).

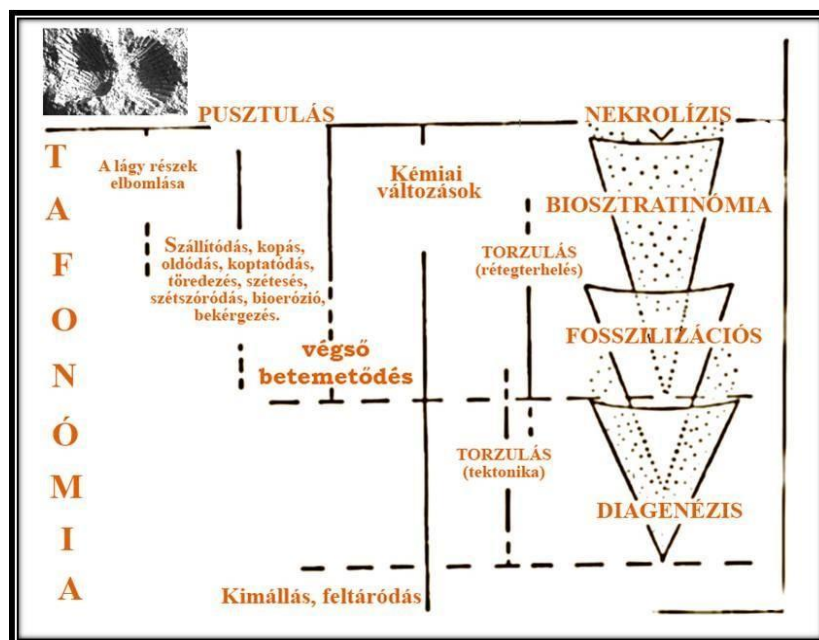
3. Tafonómia

A tafonómia az őslénytanak önálló tudományága, az elhalást követő folyamatokkal foglalkozik. Két vizsgálati területe van:

- biosztratinómia
- fosszilizációs diagenézis

A biosztratinómia a szervezetek pusztulásától a végleges beágyazódásig tartó folyamatokat vizsgálja. Az elhalás külső és belső tényezők eredménye lehet. A pusztulás után először a szerves anyag bomlik el. A fejlettebb növényeknek nincs fennmaradásra alkalmas szilárd szövetük, így általában gyorsan elvesznek, és nem hagynak nyomot maguk után. Hasonló folyamat játszódik le a tengeri gerinctelenek mintegy 30 %-ánál. Mindössze 70 %-uknak van fennmaradásra alkalmas szilárd váza egyed és fajszámukat tekintve. A szerves anyag lebomlása más az üledék

felett és más az üledékben. Fossilizációs diagenézisen a tafocönózisban bekövetkezett mindazon változásokat értjük, amelyek a végleges beágyazódás kezdetétől a jelenlegi állapotig következnek be. A diagenézis, olyan biológiai, fizikai és kémiai változások egésze, amelyek az üledékben a lerakódás után mennek végbe. Az iszapba ásó szervezetek bioturbációs tevékenységükkel összekeverhetik a sírközösségek tagjait. Egyes szervezetek bioeróziós nyomokat hagynak maguk után, melyek a paleoökológiai értékelésnél fontos szerepet játszhatnak. Fontosabbak azonban azok a változások, amelyek a tömörüléssel (kompakció) és a cementálódással, valamint a rétegen belül fellépő kioldással (szolúció) kapcsolatosak. Az értékeléskor mindig figyelembe kell venni az üledékképződési folyamatokat, amelyek a diagenézis során hatottak (GÉCZY 1984; MARTIN 1999) (3. ábra).



3.ábra

Tafonómiai folyamatok

4. Kutatási módszerek

Vizsgálataimat a Danitz-pusztai külszíni fejtésének egész területéről egyeléses módszerrel gyűjtött vázmaradványokon végeztem. Két alkalommal jártam a helyszínen, hogy saját gyűjteményem jelentős részét felhalmozzam. A vázmaradványokat kiszárítottam, majd kézmeleg vízben hidrogén-peroxidos oldatban áztattam őket. 10 liter vízhez 1 dl hidrogén-peroxidot öntöttem. Az áztatás után folyó víz alatt megtisztítottam a csontokat, majd száradni hagytam. Megtörtént a gyűjtemény makroszkopikus vizsgálata. A csontok bioeróziós nyomait kézi nagyító és mikroszkóp segítségével állapítottam meg.

Határozásukhoz szakkönyvek és szakcikkek álltak a rendelkezésemre, illetve egy általam elkészített példatár, amely magában foglalja a feldolgozott szakirodalomban előforduló bioeróziós nyomokat, és leírásukat (GALÁCZ-MONOSTORI 1992; ASTIBIA-PAYROS ET AL. 2005; NJAU-BLUMENSCHINE 2006; VASILEIADOU-HOOKER ET AL. 2007; GÁL 2008;). Ezen kívül a Magyar Földtani és Geofizikai Intézet gyűjteményét, valamint az Eszterházy Károly Főiskola Földrajz Tanszékének ősmaradványait is vizsgáltam a fent említett módszerek segítségével.

További vizsgálatokra volt még szükség az ősmaradványok tafonómiai értékeléséhez. A megfigyelések kiterjedtek a fossziliák szfericitására, koptatottságára, méretére. Kezdetben a csontokat méret szerint különböztettem meg, és válogattam szét, majd bioeróziós nyomokat figyeltem meg rajtuk. Tengeri

és szárazföldi emlősök maradványait különítettem el. Megtartási állapot szerint is folytattam vizsgálatokat a szárazföldi vázmaradványokon BEHRENSMEYER (1978) és ANDREWS-CAMERON (2010) alapján. Vonalzó segítségével, mm-es pontossággal mértem le minden vizsgált csontot, ezt a Microsoft Office 2007-es Excel programba begépeltem, majd a DataScene nevezetű programmal 3D-s diagramokat készítettem a rendelkezésemre álló adatokból. Fényképeket FujiFinepix S9500 és FujiFinepix HS20 típusú fényképezőgépekkel, és DigiMicro Profi típusú mikroszkóppal készítettem.

A pontos határozások és megállapítások érdekében a Bükk-hegység erdeiből származó recens csontokat is vizsgáltam. Kísérleteket végeztem nagyobb (27 kg) és kisebb (4 kg) súlyú ragadozókkal -kutyák- lapos és csöves csontokon. A kutyák által létrehozott harapásnyomokat hasonlítottam össze a fosszilis csontokon előforduló nyomokkal. Lábszár csontokon vizsgáltam a gyökérsavak által okozott oldás és marás nyomokat. Oly módon, hogy a csontot virágcserepbe helyeztem, és arra pedig virágföldbe muskátlit ültettem. A csontot 2012. június 14-től november 20-ig hagytam a cserépben.

5. Megfigyelések

5.1. Az ősmaradványok bemutatása

A vizsgált ősmaradványok rendszertani besorolása a következő:

TÖRZS (Phylum) GERINCESEK (Vertebrata)

ALTÖRZS (Subphylum) ÁLLKAPCSOSAK (Gnatostomata)

OSZTÁLY (Classis) PORCOSHALAK (Chondrichthyes)

ALOSZTÁLY (Subclassis) Elasmobranchii

REND (Ordo) Batoida

ALREND (Subordo) Myliobatoidei

CSALÁD (Familia) Myliobatidae

NEM (Genus) *Myliobatis*

***Myliobatis* indet.**

OSZTÁLY (Classis) CSONTOSHALAK (Osteichthyes)

ALOSZTÁLY (Subclassis) SUGARASÚSZÓJÚAK (Actinopterygii)

FŐREND (Superordo) VALÓDI CSONTOSHALAK

(Teleostei)

Teleostei indet. 1

Teleostei indet. 2

Teleostei indet. 3

OSZTÁLY (Classis) HÜLLŐK (Reptilia)

ALOSZTÁLY (Subclassis) Chelonomorpha

REND (Ordo) Cryptodira

CSALÁD (Familia)

Testudinidae

NEM (Genus) *Testudo*

Testudo indet.

CSALÁD (Familia) Trionychidae

NEM (Genus) *Trionyx*

Trionyx indet.

OSZTÁLY (Classis) MADARAK (Aves)

ALOSZTÁLY (Subclassis) Ornithuare

ALOSZTÁLYÁG (Infraclassis) Neornithes

Neornithes indet.

OSZTÁLY (Classis) EMLŐSÖK (Mammalia)

ALOSZTÁLY (Subclassis) Theria

ALOSZTÁLYÁG (Infraclassis) Eutheria

REND (Ordo) ÚSZÓLÁBÚAK

(Pinnipedia)

CSALÁD (Familia) FÓKAFÉLÉK (Phocoidea)

Phocoidea indet.

REND (Ordo) PÁROS UJJÚ PATÁSOK (Artiodactyla)

ALREND (Subordo) KÉRŐDZŐK (Ruminantia)

FŐCSALÁD (Superfamilia) TÜLKÖS SZARVÚAK

(Bovoidae) CSALÁD (Familia) Bovidae

ALCSALÁD (Subfamilia) ANTILOPALAKÚAK (Antilopinae)

NEMZETSÉGCSONY (Tribus) ANTILOPFÉLÉK (Antilopini)

Antilopini indet.

Bovidae indet.

REND (Ordo) CETEK (Cetacea)

ALREND (Subordo) FOGASCETEK (Odontoceti)

CSALÁD (Familia) DELFINFÉLÉK (Delphinidae)

Delphinidae indet.

1

Delphinidae indet.

2

Delphinidae indet.

3

Delphinidae indet.

4

REND (Ordo) ORMÁNYOSOK (Proboscidae)

ALREND (Subordo) ELEFÁNTOK

(Elephantoidea)

CSALÁD (Familia) MAMUTFÉLÉK (Mammutidae)

Mammutidae

indet.

REND (Ordo) SZIRÉNEK (Sirenia)

Sirenia indet.

Vertebrata indet. 1

Vertebrata indet. 2

Vertebrata indet. 3

Sorszám	Taxon	Darabszám
1.	<i>Myliobatis</i> indet.	4
2.	Teleostei indet. 1	4
3.	Teleostei indet. 2	1
4.	Teleostei indet. 3	16
5.	<i>Testudo</i>	30
6.	<i>Trionyx</i>	4
7.	Neornithes indet.	11
8.	Phocoidea indet.	3

9.	Antilopini indet.	1
10.	Bovidae	3
11.	Delphinidae indet. 1	63
12.	Delphinidae indet. 2	1
13.	Delphinidae indet. 3	2
14.	Delphinidae indet. 4	4
15.	Mammutidae indet.	2
16.	Sirenia indet.	29
17.	Vertebrata indet. 1	1
18.	Vertebrata indet. 2	1
19.	Vertebrata indet. 3	3

1. táblázat

A meghatározott ősmaradványok taxonlistája és darabszám szerinti megoszlása

A vizsgált maradványok kivétel nélkül a gerincesek törzsébe és az állkapcsosok altörzsébe tartoznak. A 2472 darab fossziliát öt osztályba lehet sorolni: porcoshalak, csontoshalak, hüllők, madarak és emlősök osztálya (1. táblázat).

A porcoshalak osztályát a ráják képviselik fogtöredékeikkel.

A valódi csontoshalak maradványai olyan rossz megtartási állapotban kerültek elő, hogy Teleostei indet. 1: csontoshal csigolya; Teleostei indet. 2: csontoshal csont; és Teleostei indet. 3: halcsontként soroltam be őket.

A hüllőket a Testudo és a Trionyx nembe tartozó teknősök képviselik.

A madarak maradványai olyan rossz megtartásúak és kis méretűek, hogy csak alosztály szintig tudtam meghatározni. A maradványok alapján arra lehet következtetni, hogy az új típusú madárfajokhoz kötődnek.

A legnagyobb diverzitással az emlősök rendelkeznek a gyűjtött anyagban. Előfordulnak fókabordák, antilopfélék sarokcsontja és a (Bovidae) tülkös szarvúak szarvcsapjai.

Tengeri emlősök is előkerültek, ezek a delfin vázmaradványának a gerinccsigolyáit, felkarcsontjait és más, tovább már nem meghatározott vázelemeit alkotják az állatoknak.

Az elefántféléket két darab masztodon fogzománc képviseli. A tengeri teheneket a bordák és annak töredékei képviselik, amelyek 2 cm hosszúságúak, 1,2 cm szélességűek és 0,5 cm magasságúak átlagosan.

A vizsgált anyagban nagyon sok csonttöredéket találtam. Ezeket Vertebrata indet. 1, Vertebrata indet. 2, Vertebrata indet. 3-ként határoztam (különböző állkapocs, fog és végtag töredékek).

5.2. Tafonómiai megfigyelések

A megfigyeléseket a danitz-pusztai homokbánya erősen limonitos sárgásbarna és szürke, közép-és durvaszemű homokból álló rétegsorában található gerinces vázmaradványokon végeztem. Összesen 2472 db ősmaradvány tafonómiai jellegzetességét vizsgáltam meg.

Megfigyeléseimet a következő csoportokra osztottam: az egykori élőlény

- pusztulása és betemetődése közti nyomok pl. a szállítás, szállítódási nyomok, bioeróziós és törés nyomok,
- betemetődés utáni folyamatok: különböző színek, a csont állaga, illetve van-e rajta oldás nyom.

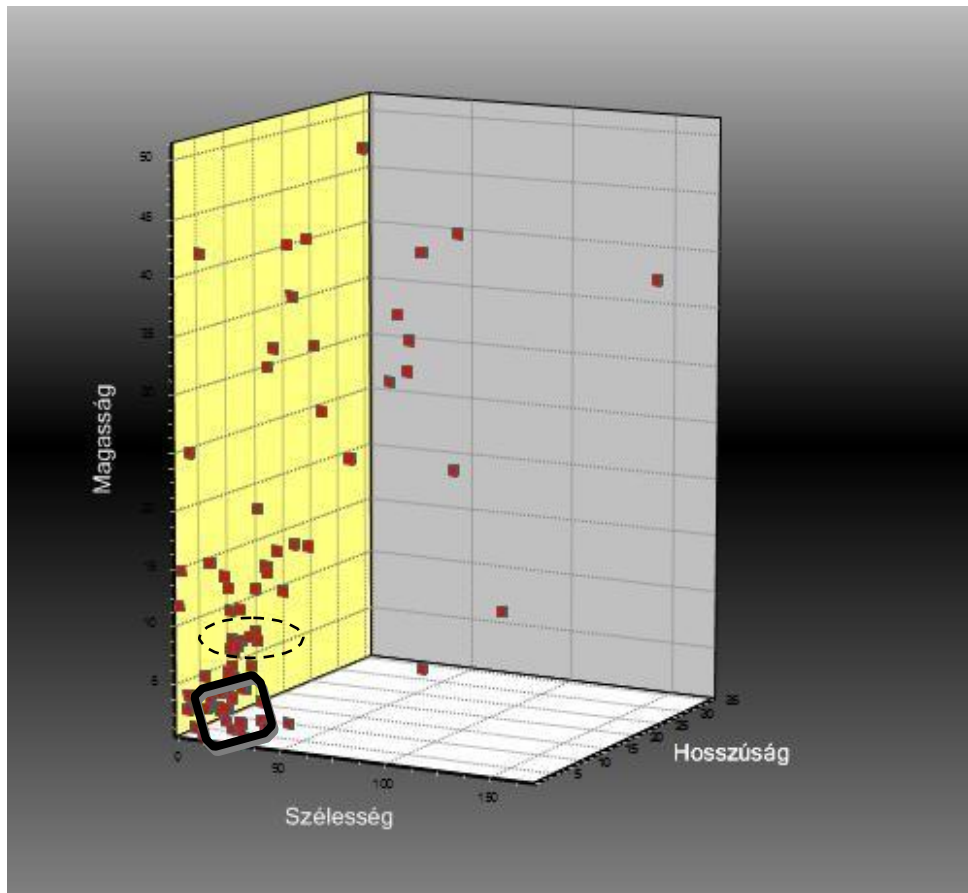
5.2.1. A vizsgált ősmaradvány megtartási állapota

Danitz-puszta homokbányájának ősmaradványai koruk szerint két nagy csoportra oszthatók. A bánya területén lerakódott homokkal közel egyidős szárazföldi, valamint az ennél idősebb tengeri faunákra. Ennek ismeretében munkámban három csoportot különböztettem meg. Szárazföldi, tengeri és a méretéből adódóan azonosítatlan törmelék csoportot. Összesen 2472 darab csont került vizsgálat alá. Az alábbiakban ezeket részletezném.

A vizsgált fossziliák nagy részét az azonosítatlan törmelékek képezik. Határozásukat méretük és töredezettségi mértékük hiúsította meg.

Szárazföldi vázmaradványok csekély létszámmal vannak jelen a gyűjteményben. Mindössze 64 darab állt rendelkezésemre az adatok feldolgozása során. A lemért adatok alapján kettő gyakori mérettartományt különítettem el: 30x5x10 mm, illetve 2,5x7x15 mm. Ugyanakkor jelen voltak kiemelkedő nagyságú vázmaradványok is,

amelyek értékei a 130 mm szélességet, 40 mm magasságot és 25 mm hosszúságot (4. ábra).



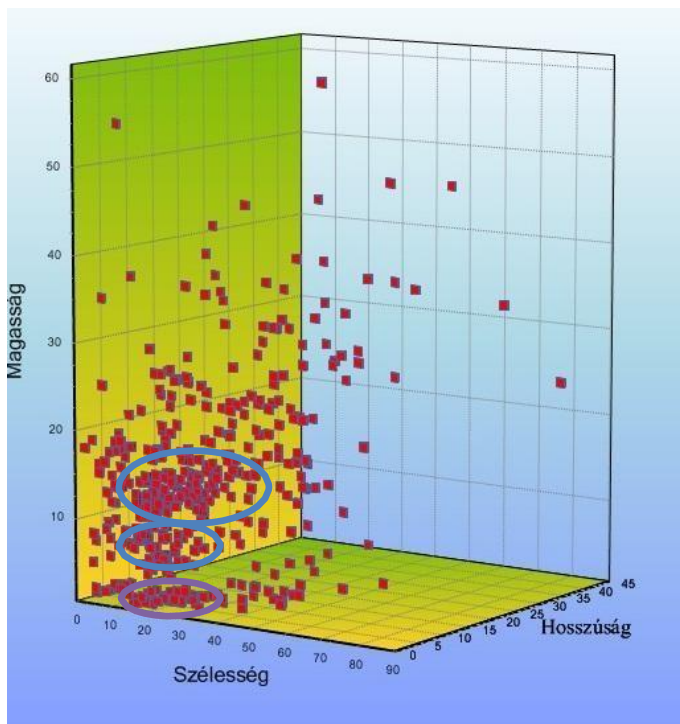
4. ábra

A szárazföldi maradványok méret szerinti megoszlása (n= 64)

Tengeri vázmaradvány összesen 411 darab fordul elő az anyagban. Az ősmaradványok mérete

2 és 90 mm között változik. Ezen belül három mérettartomány emelkedik ki. Az első csoportba azok tartoznak, amelyeknek szélessége és hosszúsága meghaladja a 10 mm-

t. A második mérettartományba sorolható csontok átlagos hossza eléri a 15 mm-t. A harmadikba a 20 mm-es vagy az azt meghaladó hosszúságú csontok tartoznak (5. ábra).



5. ábra

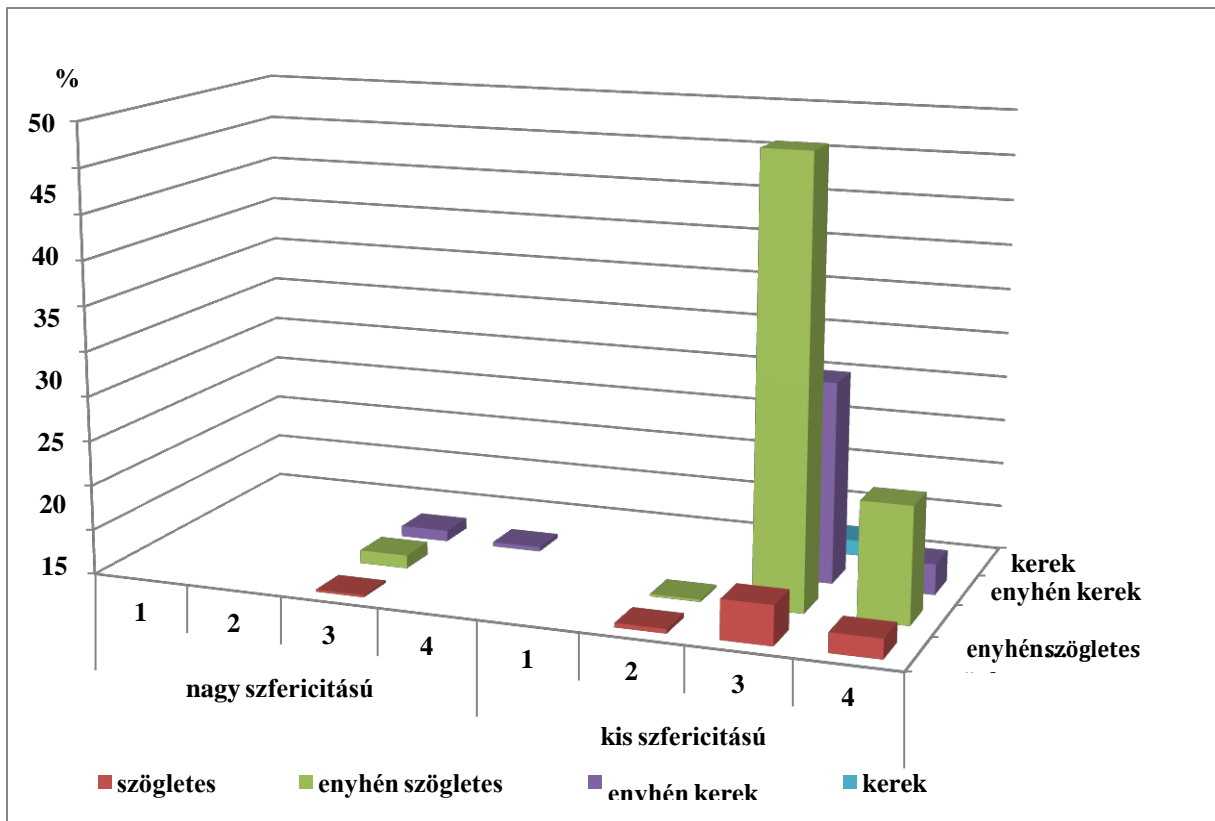
Tengeri vázmaradványok méret szerinti megoszlása (n= 411)

5.2.2. A szállítás nyomai

A vizsgálat során a maradványok koptatottságát, törését és mállását vizsgáltam.

A szállítódás során a csontok különféle mechanikai hatásoknak voltak kitéve. A koptatottság mellett a Szfericitás szempontjából a gyűjtemény egészére kiterjedő megfigyeléseket végeztem. A megfigyelések során nagy- és kis szfericitású csontokat különítettem el, valamint méret szerint is megkülönböztettem őket. Négy nagy méretbeli csoportot vázoltam fel: 1:> 256 mm; 2: 256-64 mm; 3: 64-16 mm; 4:16-2 mm (6. ábra).

Kiemelkedő jelentőségük van a kis szfericitású vázmaradványoknak, vagyis a laposabb csontoknak. Többségében ezek dominálnak a gyűjteményben, ezen belül is az enyhén szögletes maradványok, amelyek aránya meghaladja a 45%-ot. Méret szerint a 16 és 64 mm közöttiek vannak döntő többségben, ez is árulkodik a szállításról és annak környezetéről. Az enyhén kerek csoportba sorolt maradványok a teljes gyűjtemény 20%-át képezik a fent említett méretek intervallumában. Minimális nagyságrendű nagy szfericitású vázmaradvány is előkerült a megfigyelések során, amelyek esztétikailag egy gömbölyded alakú formában jelennek meg. Nagyságrendileg szintén a 16 és 64 mm közötti mérettartományba tartoznak (1. kép, 2. kép, 3. kép).



6. ábra

A fossziliák szféricitás szerinti százalékos megoszlása

5.2.3 A szárazföldi emlősök csontjainak pusztulási szakaszai

BEHRENSMEYER (1978) recens vizsgálatai alapján szárazföldi emlősök csontjainak a széteséssel, mállással kapcsolatos folyamatok 6 szakaszra oszthatók.

A nulladik szakaszban a csont felszíne nem mutat mállásra, aprózódásra utaló nyomokat. Nincsenek rajta törések, és nem pattogzott le róla semmi. A hús zsíros, lehet rajta még bőr, vagy izom.

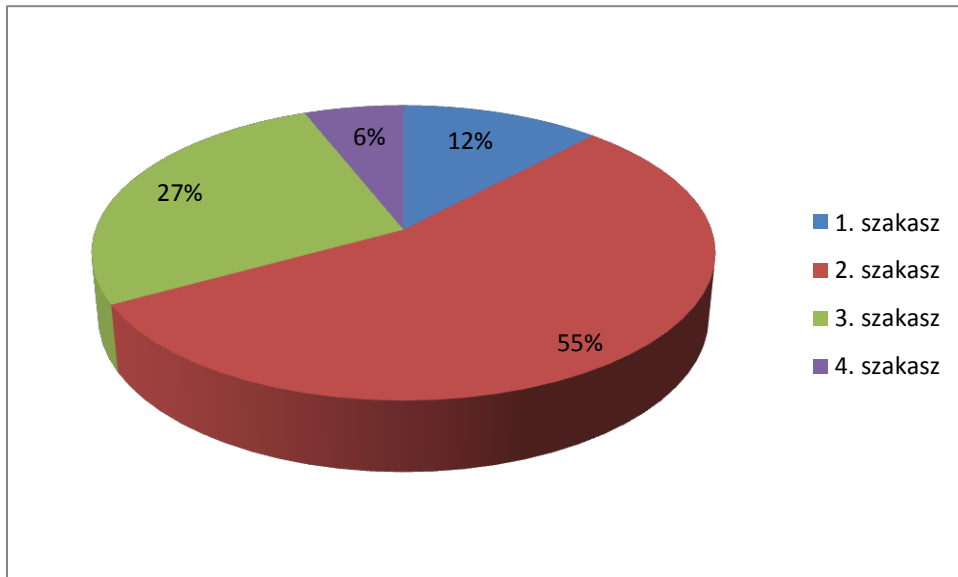
Az első szakasz jellemzője, hogy a csont felszínén a rostokkal párhuzamos apró repedések jelennek meg, és az ízületi felszínen mozaikos réteg alakul ki. A zsírszövet még előfordulhat. A második szakaszban a csont külső részén a repedésekhez kapcsolódva megfigyelhető, hogy a repedések mentén vékony csontlemezek kezdenek leválni. Ahogy előre halad a csont pusztulása, egyre nőnek a repedések és a csontlemezek mérete. A porcok és ínszalagok még jelen lehetnek.

A harmadik szakaszban a csont felszínén foltokban mállási nyomok kezdenek kialakulni, s ezek egy szálas szerkezetet hoznak létre. A foltoknak a mérete folyamatosan nő, s betemeti a csont felszínét. Ez nem nagyobb, mint 1,5 mm ebben a szakaszban. A csontok rostjai még szorosan egymáshoz kapcsolódnak. Keresztmetszetben a repedések felületei még kerekdedek. Ritkán hússzövet maradványok is előfordulnak.

A negyedik szakaszban a csont felszíne durván rostozott, és durva szerkezetű. Kisebb-nagyobb szálkák jelennek meg rajta, amelyek mozdítás hatására elmozdulhatnak. A repedések még itt is kerekdedek. Az ötödik szakaszban a csont helyben részeire hullik szét nagy rostokkal, amelyek az egykori csont mellett maradnak. Ezek törékenyek és könnyen eltörnek, ha elmozdításukra kerül sor. Nehéz meghatározni az eredeti csont alakját.

Ezek fosszilis csontokon is megfigyelhetők, amennyiben el lehet különíteni az adott maradványon az egyéb tafonómiai folyamatok és a diagenézis okozta elváltozások nyomait az elsődleges pusztulás jellegzetességeitől.

A danitz-pusztai szárazföldi eredetű ősmaradványok esetében négy szakaszt sikerült elkülöníteni (7. ábra) (4. kép, 5. kép, 6. kép).



7. ábra

A szárazföldi maradványok mállási szakaszai százalékos megoszlásban (BEHRENSMEYER (1978) alapján

5.2.4. Bioerózió

A danitz-pusztai homokbánya gerinces maradványain megfigyelt bioeróziós nyomokat alakjuk, méretük, megtartási állapotuk alapján hat csoportba soroltam..

1 Cubiculum cf. ornatus ROBERTS, E. M. ET AL. 2007

Tojásdad, sekély bemélyedések. Hosszuk 7 -11 mm , szélességük 3 – 5 mm, mélységük 2 – 3 mm. Előfordulnak a csontok tömör és szivacsos állományában is. Egyesével, ritkán párosával fordulnak elő. A kamrácskák falán díszítettség nem figyelhető meg. (8. kép, 9. kép).

2 Nekrofág rovarok szaporodásnyoma

Hosszúkás fúrás mely kerekded kamrában végződik. Hossza 11 mm, szélessége 2 mm. A kamra átmérője 4 mm (9. kép).

3 Nekrofág rovarok táplálkozásnyoma

Felszakadt járatok vagy kerekded gödröcskék. A járatok hossza akár 1 cm is lehet szélességük pedig csupán 1,5 – 2 mm. Megtalálhatók a csontok tömör és szivacsos állományában is.

A gödröcskék egyesével, vagy csoportosan helyezkednek el. Átmérőjük 2 – 4 mm, mélységük 1 -2,5 mm (10. kép, 11. kép).

4 Koptatófog fog rágófelületén

Vonalkázottság egy fog rágófelületén. A vonalak 5 – 11 mm hosszúak, szélességük 0,2 – 0,3 mm. A vonalak többsége hegyesszögben metszi egymást (12. kép).

5 Rágásnyom 1

Szabálytalan V alakú nyomok hosszú, csöves csontok végén. A csontok szélessége 0,5 – 2,5 cm (13. kép, 14. kép).

6 Rágásnyom 2

Párhuzamos karcolásnyomok hosszú csontok felületén.(15. kép).

5.2.5. A betemetődés utáni elváltozások

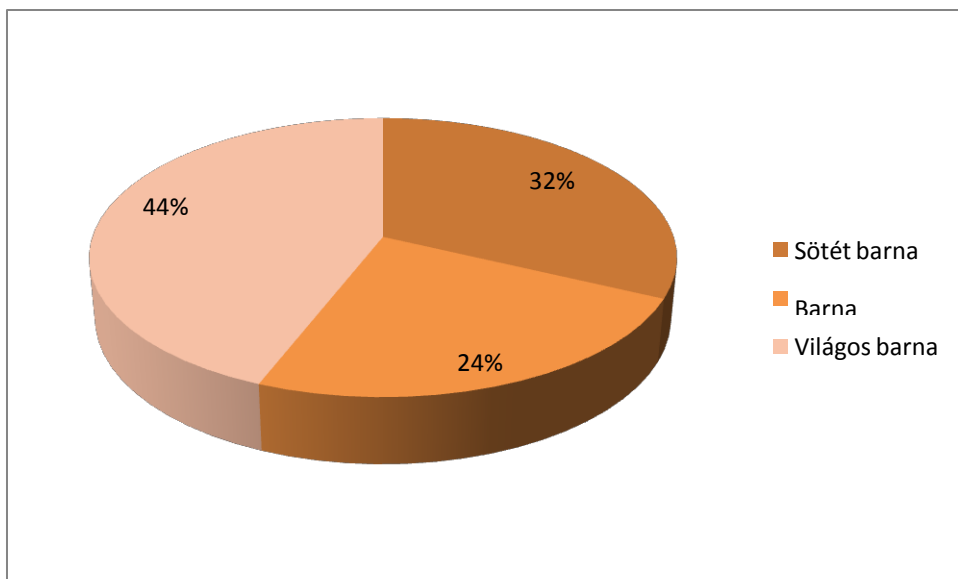
Az eltemetődést, illetve lerakódást követően a holt csontanyag fokozatosan veszít az ellenállóképességéből. A szivacsos szerkezetű csontok különösen sérülékennyé válnak. A lerakódás utáni hőhatások egyaránt károsítják a csontanyagot. Leginkább a felszín közelében lerakódott csontokra van a legnagyobb hatással. Nagy hőingadozás esetén gyakran elmozdulás figyelhető meg a csont rétegein, amelyek elmozdulnak, majd a későbbiekben lemezesen elválnak. Amennyiben ezekbe a repedésekbe víz szivárog, fagyos időben ez szétfagyhat. A talaj fagyásának és olvadásának ismétlődő hatása a csont aprózódásához és őrlődéséhez vezet. Magas hőmérséklet esetén a csont szervesanyagának biológiai bontása felgyorsul.

A víz jelenléte vagy hiánya meghatározó jelenség a biológiai és kémiai folyamatok lejátszódásában. Gyakran fordulnak elő olyan vázmaradványok, amelyek víz által szállítódtak a megtalálás helyére. Felszínük kopott, lekerekített és olykor teljesen sima. Vas- és mangánvegyületek váltak ki az üledékösszlet pórussterében található fluidumokból.

Az üledékbe szivárgó pórusvizeknek jelentős lehet a mangántartalma is. Ezek szerves komplexek alakjában fordulnak elő. A komplexek szerves részét Mn-baktériumok hasznosítják. A szabaddá vált mangán pedig mangándendrit formájában csapódik ki (MINDSZENTY-SZABÓ, 1992).

Az általam vizsgált anyagban a csontok színe világosbarnától egészen a sötétbarnáig terjed, mind a bekérgezett, mind az átítatott maradványok esetében. Ezt az elszíneződést a különböző vasvegyületek okozzák.

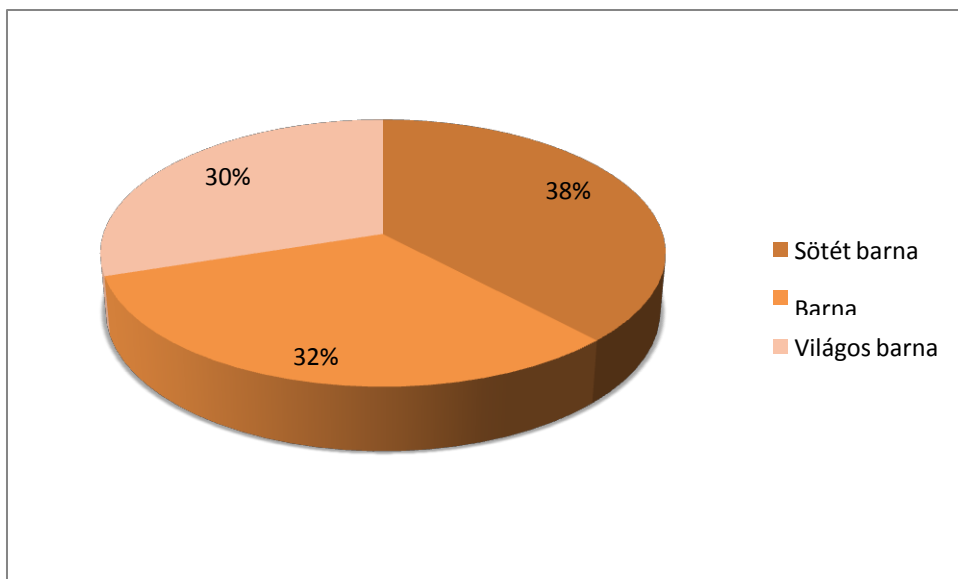
A szárazföldi maradványokban leggyakoribbak a világos színű csont darabok. Ugyanakkor a vizsgált anyag közel 1/3-ára jellemző a sötét barna, erősen vasas elszíneződés (8. ábra) (17. kép).



8. ábra

A szárazföldi maradványok szín szerinti százalékos megoszlása

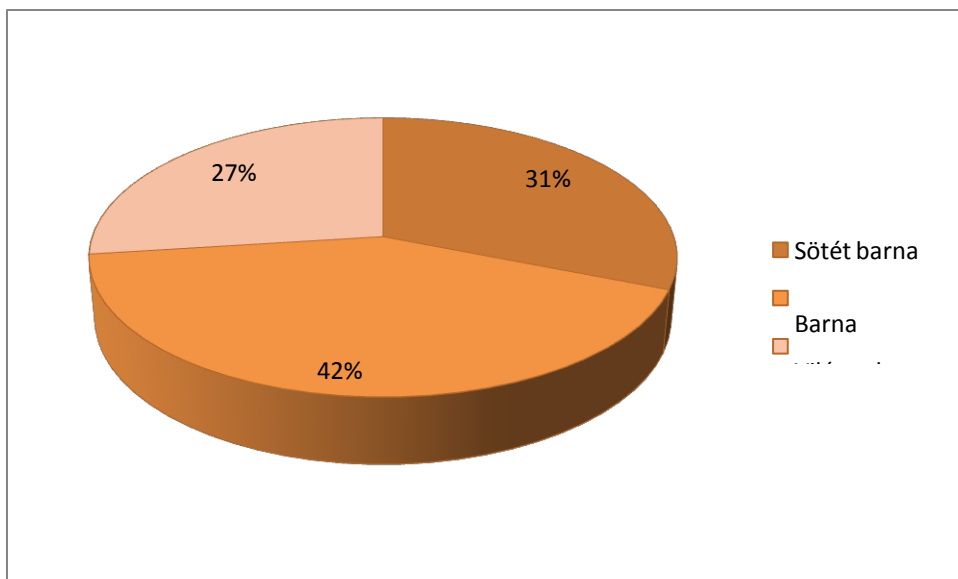
A tengeri maradványokat között közel azonos mértékben oszlanak meg szín szerint a maradványok. Minimális különbséggel a sötét barna színűek vannak többségben, ezeket követik a barna színűek, majd az egészen világos színek (9. ábra).



9.ábra

A tengeri maradványok szín szerinti százalékos megoszlása

A rossz megtartási állapota miatt nem határozható törmelékek szín szerinti eloszlása eltér a fent bemutatott két csoporttól. Nagy százalékos arányban (42 %) vannak jelen a barna színűek, ezt követik a sötét barna színűek, majd a világos barna színűek (10. ábra) (16. kép).



10.ábra

A nem határozható törmelék szín szerinti százalékos megoszlása

6. Elemzés, értékelés

A dolgozatomban a danitz-pusztai homokbánya vázmaradványait vizsgáltam. Összesen 2472 darab csontot vizsgáltam meg, amelyek az alábbi csoportra oszthatók: az idősebb tengeri és a fiatalab korú szárazföldi gerincesek maradványai. 411 tengeri és 64 szárazföldi vázmaradványt vizsgáltam. A rossz megtartási állapotuk miatt nem határozott maradványok száma 1997 darab.

Kivétel nélkül minden vizsgált vázmaradvány a gerincesek törzsébe és az állkapcsosok altörzsébe tartozik.

Tafonómiai megfigyelések során külön vizsgáltam a szárazföldi és tengeri vázmaradványok méret szerinti megoszlását, amelyből arra következtettem, hogy a

szárazföldi környezetben élt gerinceseknek a vázmaraványai nagyobb méretűek, ellentétben a tengeri fossziliák méreteivel. A szállítás okozta kopotatottság és töredezettség nagy mértékű előfordulása magyarázza meg ennek az okát.

A tafonómiai megfigyeléseket két csoportra osztottam. Az élőlény pusztulása és betemetődése között a szállítás, szállítódás, bioeróziós és törés nyomok vizsgálata történt. A szállítás során a kopotatottság tulajdonságai mellett a szfericitást figyeltem meg. A vizsgálat során a leggyakoribbak voltak a kis szfericitású csontok, azon belül is az enyhén szögletes törésűek. Ezt a víz általi szállítás okozhatta. A víz általi szállítást még az is igazolja, hogy a csontok többsége igen fényesen kopotatott felületű.

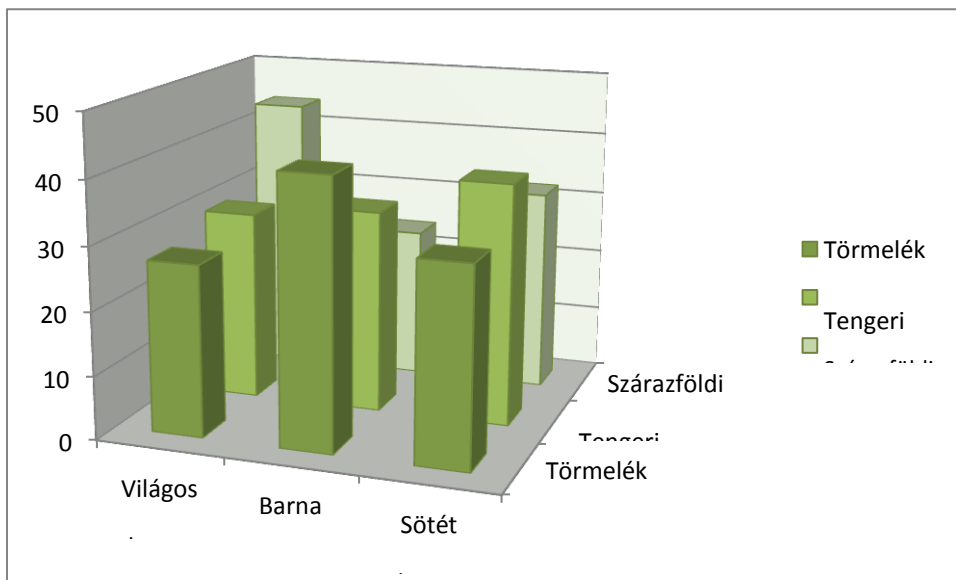
A szárazföldi maradványokat pusztulási szakaszuk szerint osztottam fel BEHRENSMEYER (1978) alapján. A vizsgálatok során az első négy szakaszt megkülönböztettem, amelyből arra következtettem, hogy a csontok jó megtartási állapotban vannak.

A megfigyelt bioeróziós nyomokat alakjuk, méretük, megtartási állapotuk alapján hat csoportba soroltam. Kiemelkedőek a nekrofág rovarok élettevékenységei. Táplálkozás nyomok és szaporodás nyomokat is megfigyeltem, amelyből arra következtetek, hogy nagy számban éltek a Pannon-beltő környékén. Számos esetben találtam bemélyedéseket is a csontok tömör és szivacsos állományában. A táplálkozás nyomai közé tartozik egy nagytermetű füevő emlős örlőfogának rágófelületét borító vonalkázottság.

A tafonómiai megfigyeléseim során a másik csoportban a betemetődés utáni folyamatokkal foglalkoztam, vagyis a csontokat színük szerint vizsgáltam.

A betemetődés különböző helyeken és időkben történt a Pannon-beltó litorális régiójában. Az üledékösszlet pórusterében a fluidum és mangán vegyület eltérő mértékben volt jelen, ez okozza az eltérő színeket.

Megállapítható hogy milyen arányban és hogyan változik a három szín a tengeri, szárazföldi és a törmelékes maradványokon. A szárazföldi maradványokon a világos szín van jelen a legnagyobb százalékban (45%), amelyet a sötét szín követ 30%-kal. A tengeri vázmaradványok rendelkeznek a legsötétebb, valamint a legcsekélyebb világos színnel. A nem határozható törmelék jelentős része a közép barna színt alkotja. A vizsgált anyagban ez a csoport rendelkezik a legnagyobb százalékkal ebben a színárnyalatban (11. ábra).



11. ábra

A betemetődés utáni színváltozások százalékos arányának megoszlása a teljes gyűjteményben

7. Összegzés

Dolgozatomban a danitz-pusztai homokbánya üledékes összletéből származó gerinces vázmaradványokat vizsgáltam. A munkám során 2472 darab vázmaradvány tafonómiai vizsgálatára került sor, melynek egy része saját gyűjtés, míg másik részét a Magyar Állami Földtani és Geofizikai Intézet őslénytani gyűjteménye képezi.

A gerinces ősmaradványok tengeri és szárazföldi elemekre oszthatók: a gerinces maradványokból 411 darabot vizsgáltam, a szárazföldiekből pedig 64 darabot, valamint a rossz megtartási állapotból következően nem határozható törmelékek száma 1997 darabra terjed ki.

Vizsgáltam az élőlény pusztulása és betemetődése közti változásokat, amelyek a következők: szállítás, szállítódás, bioeróziós és törés nyomok. A betemetődés utáni folyamatok elemzése során a vázmaradványok színét, maradványának az állagát, valamint az oldásnyomok előfordulását figyeltem meg.

A betemetődés nem egy helyen és időben zajlott és a pórusterben nem egyenlő arányban jelenlevő fluidum és mangán vegyület okozta a maradványok eltérő színeit.

8. Köszönetnyilvánítás

Köszönetemet fejezem kis Prof. Dr. Kordos Lászlónak a csontok határozásában nyújtott segítségéért, valamint a Magyar Földtani és Geofizikai Intézet őslénytani gyűjteményének kikölcsönzésének lehetőségéért.

Köszönettel tartozom Balaska Piroskának, Bartók Ádámnak, Fodor Rozáliának, Petrócziné Gecse Zsuzsának és Várnai Ibolyának az ősmaradvány gyűjtésen nyújtott lelkiismeretes munkájukért.

Köszönöm Tari Georjinának a DataScen nevezetű program használatában való segítségéért.

Irodalomjegyzék:

BEHRENSMEYER, A. K. (1978): *Taphonomic and ecologic information from bone weathering*, in: *Paleobiology*, 4(2), pp. 150-162

DAVID Á. (2009): *Bioeróziós és patológiás elváltozások az egerien Mollusca faunáján*. – Eszterházy Károly Főiskola, Földrajz Tanszék, Eger, pp. 29-30

Gál E. (2008): *Faunal and taphonomic analyses of a Late Pleistocene bird-bone assemblage from a cave deposit in north-west Hungary*, *Geobios* 41 pp. 79–90

GALÁ CZ A. - MONOSTORI M. (1992): *Ősállattani praktikum*, Tankönyvkiadó, Budapest, pp. 518-624

GÉ CZY B. (1984): *Őslénytan*, Tankönyvkiadó, Budapest, pp. 90-100

HUMBERTO, A. – AITOR, P. – XABIER, P. S. – JAVIER, E. – ANA B. – NESTOR, E. – AINARA, B. – JOSEP, T. (2005): *Sedimentology and taphonomy of sirenian remains from the Middle Eocene of the Pamplona Basin (Navarre, western Pyrenees)*, - *Facies* 50 pp. 463–475

JACKSON, K. NJAU - ROBERT J. BLUMENSCHINE. (2006): *A diagnosis of crocodile feeding traces on larger mammal bone, with fossil examples from the Plio-Pleistocene Olduvai Basin, Tanzania* - *Journal of Human Evolution* 50 pp. 142-162

JUHÁ SZ T. (2006): *A danitz-pusztai homokbánya porcoshal maradványainak vizsgálata* pp. 1-2

KAZÁ R E. – KORDOS L. – SZÓNOKY M. (2001): *Danitz-pusztai homokbánya*, 4. Magyar Őslénytan Vándorgyűlés absztrakt és kirándulásvezető, Pécsvárad pp. 42-43

KISS B. – LESKO E. (2005): *Tafonómiai megfigyelések hímesházi fossziliákon*, XXVII. OTDK, Budapest, pp. 30-31

E. M. ROBERTS, R. R. ROGERS AND B. Z. FOREMAN (2007): *Continental Insect Borings in Dinosaur Bone: Examples from the Late Cretaceous of Madagascar and Utah*, *Journal of Paleontology*, Vol. 81, No. 1 pp. 201-208

K. VASILEIADOU - J. J. HOOKER - M. E. COLLINSON. (2007): *Taphonomic evidence of a Paleogene mammalian predator–prey interaction*, *Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology* 243 pp. 1–22

MINDSZENTY A. – SZABÓ Z. (1992): *Mangános üledékek és üledékes mangánércsek*, In: BALOGH K. (szerk.) (1992): *Szedimentológia*. III. Kötet. – Akadémiai Kiadó, Budapest, pp. 94- 137

PETER, A. – DAVID, C. (2010): *Rudabánya: Taphonomic analysis of a fossil hominid site from Hungary*, *Paleogeography, Paleoclimatology, Palaeoecology* 297, pp. 311-329

PIRRONE, C. A. – BUATOIS, L. A. – BROMLEY R. G. (2012): *Ichnotaxobases for bone bioerosion structures: a proposal* –Abstract Book, ICHNIA 2012, The Third International Congress of Ichnology – p. 75.